

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
ІМЕНІ ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО”**

**ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”**

**ПОЛІТОЛОГІЯ
СОЦІОЛОГІЯ
ПРАВО**

№ 3 (55)

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

Друкується відповідно до рішення Вченої ради Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”, протокол № 8 від 12 грудня 2022 року.

Наказом МОН «Про затвердження рішень атестаційної колегії міністерства» від 24 вересня 2020 р. № 1188 збірник включено до переліку наукових фахових видань України (категорія Б) зі спеціальностей 052. Політологія, 054. Соціологія, 081. Право.

*Вісник Національного технічного університету України
“Київський політехнічний інститут”. Політологія. Соціологія. Право
включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща).*

www.socio-journal.kpi.kiev.ua

Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”.
Політологія. Соціологія. Право : зб. наук. праць. – Київ, 2022. – № 3(55). – 98 с.

Георгій Дерлуг'ян – головний редактор, PhD з соціології, професор соціології та публічної політики філіалу Нью-Йоркського університету в Абу-Дабі, ОАЕ (головний редактор);

П.В. Федорченко-Кутуєв – заступник головного редактора, д. с. н., професор, зав. кафедри соціології факультету соціології і права КПП ім. Ігоря Сікорського;

А.А. Мельниченко – к. філос. н., доц., проректор з навчальної роботи КПП ім. Ігоря Сікорського;

В.А. Мисливий – д. ю. н., професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПП ім. Ігоря Сікорського;

В.П. Степаненко – д. с. н., Манчестерський університет (Великобританія), головний науковий співробітник Інституту соціології НАНУ;

Г.О. Коржов – к. с. н., доцент кафедри соціології, доцент кафедри соціології факультету соціології і права КПП ім. Ігоря Сікорського;

Д.І. Голосніченко – д. ю. н., доц., професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПП ім. Ігоря Сікорського;

Є.Д. Лук'янчиков – д. ю. н., професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПП ім. Ігоря Сікорського;

Є.І. Головаха – д. філос. н., професор, директор Інституту соціології НАНУ;

М.Н. Єнін – к. с. н., доцент кафедри соціології факультету соціології і права КПП ім. Ігоря Сікорського;

О.А. Фісун – д. політ. н., професор, зав. кафедри політології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна;

О.Г. Злобіна – д. с. н., професор, зав. відділу соціальної психології Інституту соціології НАНУ;

О.Д. Куценко – д. с. н., професор кафедри соціальних структур і соціальних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка;

О.О. Кравчук – д. ю. н., доц., професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПП ім. Ігоря Сікорського;

С.О. Макеєв – д. с. н., професор, заступник директора Інституту соціології НАНУ;

Т.Д. Брік – PhD з економічної історії, ректор Київської школи економіки;

Я.Ю. Цимбаленко – к. н. з держ. упр., доцент кафедри теорії та практики управління факультету соціології і права КПП ім. Ігоря Сікорського;

Д.О. Маріц – д. ю. н., доц., завідувач кафедри інтелектуальної власності та приватного права факультету соціології і права КПП ім. Ігоря Сікорського;

О.М. Головкин – к. ю. н., старший дослідник, старший викладач кафедри інтелектуальної власності та приватного права факультету соціології і права КПП ім. Ігоря Сікорського;

Абель Полезе – PhD з соціальних наук, ст. науковий співробітник Інституту політичних наук та врядування Талліннського технічного університету, Таллінн, Естонія;

Войцех Рафаловський – PhD з соціології, асистент-професор соціології Варшавського університету, Варшава, Польща;

Джесіка Зиховіч – PhD зі слов'янських студій, директорка Представництва Інституту міжнародної освіти в Україні та офісу Програми імені Фулбрайта;

Джеффри Александер – PhD з соціології, професор соціології Йельського університету, США;

Ерік Райнерт – PhD з економіки, професор управління технологіями Талліннського технічного університету, Естонія, Норвегія;

Інес Супуле – докторка з політичної соціології, Інститут соціології та філософії Латвійського університету, Рига, Латвія;

Інта Меєріна – PhD з соціології, директор центру досліджень діаспори та міграції Латвійського університету;

Іренеуш Садовський, PhD з політичних наук, науковий співробітник Інституту політичних досліджень ПАН, Польща;

Кеван Харріс – PhD з соціології, асистент професор соціології університету Каліфорнії в Лос-Анджелес, США;

Кімітака Мацузато – професор політичних наук Токійського університету, Японія;

М.А. Мінаков – доктор філософських наук, старший науковий співробітник Інституту Дж. Кеннана, Міжнародний науковий центр Вудро Вільсона, США;

Миколай Павляк – PhD з соціології, асистент-професор соціології Варшавського університету, Польща;

Сальваторе Бабонес – PhD з соціології, асоційований професор соціології та соціальної політики Сіднейського університету, Австралія;

Едіт Ханке – доктор політичних наук, науковий співробітник науково-дослідного відділу Баварської академії наук, Німеччина;

Сара Вітмор - PhD з політичних наук, доцент політології в університеті Оксфорд-Брукс, Велика Британія;

Моніка Елінгер - PhD з антропології права, доцент Школи права Університету Сент-Луїса, США;

Адріана Міка - PhD з соціології, доцентка і керівниця відділу досліджень дій і наслідків в Інституті соціальної профілактики та ресоціалізації Варшавського університету (Польща).

ЗМІСТ

СОЦІОЛОГІЯ

Єнін М. Н., Федорченко-Кутуєв П. В., Коломієць Т. В.

Соціальна комунікація у науково-освітньому процесі ЗВО: виклики і перспективи розвитку6

Зубченко О. С.

Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях півдня України: соціологічний аспект.....15

Dr Tracy B. E. Omorogiuwa

Rights of women in a challenging Nigerian society.....24

ПОЛІТОЛОГІЯ

Багінський А. В.

Крихіт держави в умовах кризових ситуацій..... 29

Бучин М. А., Ковальчук А. Є.

Особливості та основні наслідки впливу пандемії COVID-19 на світову та національну політику..... 36

Бучин М. А., Мархайчук Н. О.

Міграція як інструмент гібридної війни..... 42

Завада Я. І., Пальок Я. Е.

Політика нейтралітету Швеції у ХХІ столітті..... 48

Кирпичник Р. І.

Фактор кооперації у політичній культурі скандинавських країн 56

Климончук В. Й., Марчук В. В.

Суб'єкти публічної дипломатії України в Катарі, Кувейті та Об'єднаних Арабських Еміратах.....61

Малик І. Р.

Символізм та візуалізація у формуванні пропагандистського комунікативного простору Російською Федерацією під час активної фази російсько-української війни.....69

Petriaiev O. S.

Strategic interests of the Republic of Turkey in the region of the Middle East and North Africa.....77

Соколовська О. М.

Санкції як засіб зовнішньополітичного впливу.....82

Хмельников А. О.

Локальний політичний менеджмент та політичне лідерство місцевої громади: українська та зарубіжна перспективи87

ПРАВО

Головко О. М., Боднар Є.

Етико-правові проблеми використання роботів зі штучним інтелектом.....93

CONTENTS

SOCIOLOGY

Yenin M., Fedorchenko-Kutuev P., Kolomiets T.

Social communication in the scientific and educational process of high schools:
challenges and prospects of development..... 6

Zubchenko O.

Collaborationism in the temporarily occupied territories of Southern Ukraine:
a sociological aspect..... 15

Dr Tracy B. E. Omorogiuwa

Rights of women in a challenging Nigerian society..... 24

POLITICAL SCIENCE

Bahinskyi A.

Fragile states in crisis situations..... 29

Buchyn M., Kovalchuk A.

The peculiarities and the main consequences of the impact of the COVID-19 pandemic
on the world and national policies..... 36

Buchyn M., Markhaichuk N.

Migration as an instrument of the hybrid war..... 42

Zavada Ya., Palok Ya.

Swedish neutrality policy in the XXI century..... 48

Kyrpychny R.

The factor of cooperation in the political culture of the Scandinavian countries..... 56

Klymonchuk V., Marchuk V.

Subjects of public diplomacy of Ukraine in Qatar, Kuwait and United Arab Emirates..... 61

Malyk I.

Symbolism and visualization in the formation of propagandist communicative space by the Russian
Federation during the active phase of the Russian-Ukrainian War..... 69

Petriaiev O. S.

Strategic interests of the Republic of Turkey in the region of the Middle East and North Africa..... 77

Sokolovska O.

Sanctions as a tool of foreign political influence..... 82

Khmelnikov A.

Local political management and political leadership of the local community:
Ukrainian and foreign perspectives..... 87

LAW

Golovko O., Bodnar E.

Ethical and legal problems of using robots with artificial intelligence..... 93

УДК 316.33

DOI [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3\(55\).269525](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3(55).269525)

СОЦІАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ У НАУКОВО-ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗВО: ВИКЛИКИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Єнін М. Н.,

*кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID ID: 0000-0002-3835-2429
yeninmaksym@gmail.com*

Федорченко-Кутуєв П. В.,

*доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціології
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID ID: 0000-0002-6997-6306
p.kutuev@gmail.com*

Коломієць Т. В.,

*кандидат філософських наук,
доцент кафедри соціології
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID ID: 0000-0002-2715-7804
tana_kol@ukr.net*

Входження України до Європейського простору вищої освіти (ЄПВО) та зумовлені цим процеси модернізації закладів вищої освіти в руслі європейських цінностей відкритості, демократичності, інноваційності, мобільності, потребують докорінних змін соціальної комунікації в науково-освітній сфері. У фокусі уваги авторів статті – два найважливіші параметри соціальної комунікації в науково-освітній сфері: семіотично-аксіологічний – формування смислів (культура, цінності, місія, візія закладів вищої освіти) та інтерактивний – обмін смислами (практики взаємодії на горизонтальному і вертикальному рівнях між учасниками науково-освітнього процесу). Стаття присвячена аналізу викликів розвитку соціальної комунікації у науково-освітньому процесі закладів вищої освіти (суб'єкт-об'єктний характер соціальної комунікації, розрив між системою вищої освіти та ринком праці у процесі розробки освітніх програм тощо), а також перспектив її розвитку. Розглянуто концепцію Суб'єкт-Суб'єктної комунікації «Студенти як партнери», що втілюється в ідеї компетентнісно-орієнтованого та студентоцентрованого підходів до викладання та навчання і є одним з базових принципів у процесі підготовки освітніх програм. Досягнення інтегральних результатів у навчанні, якими є загально-освітні і спеціальні (предметні) компетентності здобувачів вищої освіти, дозволяє їм застосовувати набуті знання, вміння, навички, способи діяльності для креативного розв'язання проблем у професійній діяльності. В контексті соціокомунікативних практик визначено роль і місце гаранта як одного з ключових суб'єктів організації науково-освітнього процесу. Наголошується на важливості поєднання інтересів держави, освіти, науки, бізнесу та використанні принципів зворотного дизайну в експертній командній роботі з розробки та реалізації освітніх програм.

Ключові слова: науково-освітня сфера, управління, комунікація, соціальна комунікація, компетентності, організація, вища освіта, освітня програма, гарант освітньої програми, модерн, модернізація, держава, що сприяє розвитку.

Актуальність та постановка проблеми. Активне, таке що постійно прискорюється, продукування наукового знання це напевно шиболет модерну. Власне нові інституції, які спрямовані на продукування знання, і є одним з ключових факторів постання модерного соціального порядку. Модерн спричинився до радикальної трансформації інституцій, основною функцією яких є продукування знання та підготовка професіоналів у різних сферах людської діяльності включно з науковою. Детальніше про трансформації модерну і їхні соціологічне осягнення (Кутуєв, 2016).

Такий акцент на науковому знанні і інституціях, функцію яких є вироблення цього знання, логічно впливає з Веберового потрактування феномену модерну і його концепції раціоналізації та розчаклування світу.

Абстрактні формулювання соціологічної теорії знаходять підтвердження у сьогоденних дебатах, які є вельми практичними та приземленими та ведуться про міжнародну торгівлю державну політику підтримки Research and Development, які своєю чергою нерозривно пов'язані із вищою освітою. Так останнім часом відбувається активна дискусія у соціальних мережах та пресі про санкції адміністрації Байдена по відношенню до китайських виробників напівпровідників (Lin & Kareno, 2022).

У цьому контексті безумовно релевантними є розмисли про державу, що сприяє розвитку, ба більше – модернізації. Починаючи від класичної розвідки Ч. Джонсона про роль міністерства зовнішньої торгівлі та промисловості Японії у «японському (економічному) диві» (Chalmers, 1982) і до проривної студії П. Еванса про закорінену автономію південнокорейської держави (Evans, 1995). До традиційних рис держави, що сприяє розвитку, як-от сила, автономія, дієздатність, Еванс додає ще таку якість – спроможність налагодити комунікацію зі стратегічними сегментами суспільства, які у контексті авторитарного режиму Пак Чон Хи є представниками великого бізнесу. Враховуючи плюралістичний характер політичної системи України та налаштованість як суспільства, так й істеблішменту на євроінтеграцію, посилення демократичних інституцій та практик є імперативним. Своєю чергою, це посилює роль комунікації в соціумі в цілому і у сфері вищої освіти зокрема.

Вочевидь інституції вищої освіти є ключовими для розвитку суспільства знання у рамках «реальних соціумів». Відтак, є сенс зосередитися на трансформаціях науково-освітньої системи України у контексті її інтеграції до Європейського наукового простору. Перебіг науково-освітніх процесів у закладах вищої освіти (ЗВО) є тим потужним індикатором, що демонструє міру і ступінь прояву базових характеристик сучасного суспільства сталого розвитку: інноваційності, екологічності, креативності, відкритості, демократичності, мобільності. Україна взяла курс на реформування системи вищої освіти з орієнтацією на західні моделі, важливими елементами якої є автономність вузів, впровадження програм академічної мобільності, гнучкість навчальних планів тощо (Yenin, 2016). Стандарти якості освітніх програм з акцентом на передові європейські освітні практики були розроблені в 2019 році Національним агентством забезпечення якості вищої освіти (Міністерство освіти і науки України, 2019). У цьому положенні один з основних акцентів зроблено на активізацію підходів щодо залученості закладів вищої освіти, викладачів, стейкхолдерів (особливо роботодавців) та студентів у процеси внутрішнього забезпечення якості освітніх програм, що передбачає розгляд комунікативного чинника як одного з найбільш важливих у науково-освітньому процесі. В сучасних управлінських теоріях інновації, формування та підтримка стійкої ідентичності в організаціях (у нашому випадку ЗВО) ставляться в залежність від ефективності розвитку та використання ефективної соціальної комунікації (Boyer, 2017; Stallard, 2018).

Розуміння комунікації як формального технічного процесу передачі інформації (Н. Віннер, К. Шеннон) зазнало значних трансформацій з появою концепції «раціональної комунікативної дії» Ю. Габермаса, який розглядав комунікацію як універсальну форму соціальності, первинний тип соціальної дії. У своїй теорії суспільства він виділяє соціальне середовище або «життєвий світ» із соціальних систем (економічних, політичних, нормативно-правових) як специфічно структурованих та інституціоналізованих моделей взаємодії (комунікації) індивідів. Абстрактна концепція світу є необхідною умовою того, що діючі комунікативно суб'єкти приходять до взаєморозуміння з приводу того, що відбувається у світі або що у ньому потрібно робити. У цій комунікативній практиці вони одночасно переконуються в загальних життєвих зв'язках, в інтерсуб'єктивно розділеному життєвому світі (Habermas, 1981, p. 242). Виходячи з цього, соціальна комунікація визначається нами як складний процес, який пов'язаний з формулюванням і трансляцією інформації, смислів, значень, цінностей за допомогою сигналів, знаків, образів, текстів. В науково-освітньому процесі вона охоплює два найважливіші параметри: семіотично-аксіологічний – формування смислів (культура, цінності, місія, візія закладів вищої освіти) та інтерактивний – обмін смислами (практики взаємодії на горизонтальному і вертикальному рівнях між учасниками науково-освітнього процесу).

Проблема даної статті виклики та перспективи розвитку соціальної комунікації в науково-освітньому процесі ЗВО в Україні.

Мета статті полягає в аналізі форм та принципів ефективної соціальної комунікації у формуванні семіотично-аксіологічного та інтерактивного її вимірів, викликів і перспектив розвитку соціальної

комунікації у науково-освітньому процесі ЗВО на прикладі внутрішньої системи забезпечення якості вищої освіти у підготовці освітніх програм.

Стаття підготовлена в рамках науково-дослідної теми кафедри соціології КПІ імені Ігоря Сікорського «Соціетальний розвиток, модернізація та модерн в глобальному світі».

Виклад основного матеріалу.

Концепція «Студенти як партнери» як реалізація Суб'єкт- Суб'єктної форми соціальної комунікації.

Європейський дискурс щодо моделі взаємодії викладачів та студентів в останні роки збагатився концепцією «Студенти як партнери». Викладання та навчання на засадах партнерства в найбільш загальному визначенні розглядається як спільний, взаємний процес, в результаті якого усі учасники мають можливість долучатися в рівній мірі (хоча і не обов'язково в однаковий спосіб) до розробки, впровадження та реалізації освітньої програми (Cook-Satner, Bovil & Felten, 2014, p. 6-7). Приклади партнерських взаємодій можуть бути різноманітними і є полем творчості та дискусії у ЗВО: спільне зі студентами формування контенту курсів (Cook-Satner, Bovil & Felten, 2014), вибір студентами методів оцінювання або спільне оцінювання досягнутих результатів (O'Neill, 2011) тощо. Реалізація даної концепції у практиці навчального процесу є важливим стимулом для студентів у покращенні внутрішньої мотивації до навчання, яка залежить від задоволення таких потреб як інтегрованість у групу; автономія та самовизначення (здатність вирішувати, що саме вивчати та в який спосіб); наявність соціального простору для демонстрації та реалізації свого досвіду, компетентності, навичок та знань (Desi & Ryan, 2009). Науково-педагогічні працівники через реалізацію освітньої програми на засадах партнерства виступають у ролі експертів та, одночасно з цим, через поглиблення своїх знань, вивчення нових та прийомів викладацької майстерності – у ролі здобувачів освіти. Отже, соціально-комунікативні практики партнерства між студентами та викладачами відкривають простір для створення більш інклюзивного та справедливого навчального середовища, підвищення рівня залученості до процесу навчання та викладання.

Виникнення даної концепції зумовлено застарілими відповідно до вимог ринку праці XXI ст. жорсткими інституційними структурами в системі вищої освіти з передбаченими заздалегідь освітніми програмами, що недостатньо узгоджуються із забезпеченням рівних умов та плюралізму думок та поглядів під час навчального процесу. В той же час, логіка суспільного розвитку XXI ст. вимагає необхідності навчання здобувачів вищої освіти відповідальному та критичному мисленню. Виняткову роль у цих процесах відіграють ЗВО в силу своїх інституційних, інтегративних, аксіологічних, соціалізуючих та регулятивних функцій. Критичне мислення та критична свідомість як уособлення суб'єктності, свободи вибору, активної життєвої позиції та відповідальності формуються переважно освітніми закладами. У форматі Національної рамки кваліфікацій, затвердженій з метою оптимізації навчально-освітнього процесу, вищезазначені якості особистості трактуються як «автономність і відповідальність» – здатності самостійно виконувати завдання, розв'язувати задачі і проблеми та нести відповідальність за результати своєї діяльності – і виступають одними з наріжних каменів компетентнісного підходу (Кабінет Міністрів України, 2011).

Компетентнісно-орієнтований та студентоцентризований підходи до викладання та навчання є одним з базових принципів у процесі підготовки освітніх програм. Досягнення інтегральних результатів у навчанні, якими є загально-освітні і спеціальні (предметні) компетентності здобувачів вищої освіти дозволяє їм застосовувати набуті знання, вміння, навички, способи діяльності для розв'язання певних проблем у професійній діяльності. Студентоцентризований підхід (student-centered approach) розглядає здобувача вищої освіти як суб'єкта з власними унікальними інтересами, потребами і досвідом, спроможного бути самостійним і відповідальним учасником освітнього процесу. Посилюється роль викладача як фасилітатора. Він не лише читає лекції, а й організовує інтерактивне спілкування, сприяє особистісному розвитку студентів, формує атмосферу взаєморозуміння і довіри (Національне агентство забезпечення якості вищої освіти, 2020). Як зазначається у Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки, методи навчання також зазнають змін, пов'язаних, перш за все, зі зміною фокусу з викладання, передачі (транслявання) знань на активну участь студента у процесі. Функція викладача у майбутньому – здебільшого у створенні середовища для навчання та керування. Водночас викладач повинен і сам постійно підтримувати свої знання та навички в актуальному стані. У формах навчання переважатимуть змішані, з широким застосуванням цифрових технологій (Кабінет Міністрів України, 2022).

Запровадження компетентнісного підходу є наслідком зміни парадигми освіти, що полягає в зміщенні акцентів з освіти як суми абстрактних знань і умінь («освіта на все життя») до освіти як набору конкретно-практичних компетентностей, що дозволяють людині пристосовуватись до динамічно-трансформаційних умов сьогодення, використовуючи весь потенціал проблемно-орієнтованого навчання («освіта протягом життя») (Коломієць, 2019, с. 65). Саме таке значення освітнього

процесу обґрунтовував П. Фрейре у концепції «освіти як практики свободи». Мета «освіти як практика свободи» – сформувати критичне мислення і критичну свідомість, що унеможливить маніпуляцію суспільною думкою на основі готових інструкцій і рішень, сформульованих виключно політичними експертами і представниками влади з метою обмеження числа суб'єктів політичної діяльності. Позбавлена можливості вільно думати та інтерпретувати інформацію, формувати активну громадянську позицію, вести конструктивний діалог у соціально-політичній площині, людина поступово перетворюється на знеособлений деіндивідуалізований об'єкт політичного впливу з яскраво вираженою «наївною транзитивною свідомістю». Наївна транзитивність має характеристики надмірного спрощення проблем, стійкої ностальгії за минулим, відсутності зацікавленості у ґрунтовних дослідженнях, здатних надати наукові пояснення існуючому стану речей, схильності до демагогії і популізму, посилення тенденцій масифікації (Фрейре, 2003, с. 33-34). Якщо люди неспроможні критично усвідомити наративи свого часу і таким чином активно втрутитись у реальність, їх проносить стороною від свята змін. Вони бачать, що часи змінюються, а самі губляться в цих змінах і тому не можуть збагнути їх драматичної важливості, слушно зауважує П. Фрейре. Головними наслідками цих процесів стають неможливість здійснити вільний усвідомлений вибір, соціально-політичний нігілізм та абсентеїзм.

Здобуття знань, незалежно від їх рівня, – це не діяльність, шляхом якої Суб'єкт, перетворений на об'єкт, покірно й пасивно сприймає зміст, що йому дають чи накидають інші. Навпаки, здобуття знань вимагає зацікавленої участі Суб'єктів у їхньому змаганні зі світом. Здобуття знань вимагає від Суб'єкта перетворення реальності та постійного пошуку. Воно вимагає відкриттів і новацій. Воно примушує кожну особу критично осмислювати сам процес здобуття знань... У навчальному процесі єдиною особою, яка справді навчається, є ті, хто засвоюють вивчене, осягають і відтворюють це навчання, ті, хто здатен застосовувати відповідне знання до конкретних екзистенційних ситуацій (Фрейре, 2003, с. 112).

Таким чином, Суб'єкт – Суб'єктна форма соціальної комунікації «Студенти як партнери», що втілюється в ідеї компетентнісно-орієнтованого та студентоцентрованого підходів до викладання та навчання, є одним з актуальних та базових принципів у процесі підготовки освітніх програм.

Роль гаранта як суб'єкта соціальної комунікації у забезпеченні якості освітньої програми.

Лідерство у ЗВО України набуває командного змісту і передбачає, що «кожен член університетської громади (науково-педагогічний/науковий працівник, здобувач вищої освіти, співробітник) в університеті є лідером, відповідальним за свій ЗВО в межах власної компетенції, а також згідно з місією та стратегією розвитку закладу» (Національне агентство забезпечення якості вищої освіти, 2020). Не дивлячись на демократичне та партисипативне наповнення змісту лідерства в університетській спільноті відповідно Положення про акредитацію освітніх програм головним відповідальним суб'єктом (а отже – формальним лідером) за реалізацію цілей освітньої програми визнається гарант (Міністерство освіти і науки України, 2019).

Гарант не є окремою адміністративною або науково-педагогічною посадою. Так, Закон України «Про вищу освіту» та «Перелік посад педагогічних та науково-педагогічних працівників», редакція якого затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 2018 р. № 549, не передбачають для гаранта окремої посади Крім «Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» його роль, статус та функціональні обов'язки не відображено в інших нормативних документах (Яременко & Бутенко, 2021). Тому вплив гаранта як суб'єкта організації освітнього процесу багато в чому залежить від його індивідуальних якостей – вміння виконувати важливі комунікативні та організаційні функції у координації освітньої діяльності відповідно до освітньої програми.

Гарант діє в межах певного інституціонального середовища, переваг та обмежень, що визначаються ЗВО. Найкраще він може впливати на забезпечення якості реалізації освітньої програми у випадку її ініціювання структурним підрозділом університету та всебічної організаційної та ресурсної підтримки. В цьому випадку гарант може пропонувати керівництву ЗВО запрошувати фахівців для забезпечення освітніх компонентів, долучатися до роботи із потенційними вступниками на етапі формування освітньої програми. Такі канали комунікації як оф- та он-лайн зустрічі, анкетування, індивідуальні консультації сприятимуть розумінню потреб вступників у знаннях та навичках, які можна досягнути під час навчання. Іншим напрямом впливу гаранта є можливість аналізувати та обирати на етапі формування освітньої програми закордонні та вітчизняні аналоги для використання освітніх компонентів, формування структури освітньої програми, формулювання програмних результатів навчання, а також створення проекту навчального плану (Яременко, 2020).

Важливою цільовою групою для гаранта освітньої програми є роботодавці, вивчення їх очікувань від випускників. Цілі освітньої програми, її теоретична та практична складова можуть бути

предметом зауважень роботодавців у формі рецензій. Діалогові комунікативні практики зі здобувачами освіти щодо обговорення змін та перспектив покращення освітньої програми також є необхідним для забезпечення якості вищої освіти.

Практики взаємовідвідування навчальних занять, ініціювання тренінгів та інших форм покращення викладацької майстерності – ефективні форми соціальної комунікації гаранта з науково-педагогічними працівниками, що залучені у процес реалізації освітньої програми, задля підвищення якості навчання та викладання. Взаємовідвідування передбачає, що університетські викладачі відвідують заняття один одного в якості гостей. В цій практиці не передбачається ієрархії – всі виступають в ролі учнів. На думку К. Франке, перевагою візитів колег, що викладають різні дисципліни є те, що гості зосереджуються виключно на стилі та техніках викладання, а не змістовній компоненті лекції чи семінару. «Візитери» дають цінний та конструктивний зв'язок «господарю», що передбачає зосередження на спостереженні та нейтральному описі, балансуванні позитивних аспектів та порад щодо покращення заняття, зосередження на конкретній поведінці без використання узагальнень та ін. (Франке, 2020).

У взаємодії з основними стейкхолдерами – здобувачами освіти, гарант повинен забезпечити зв'язок студентів та науково-педагогічних працівників, відгуки на якість роботи викладацького складу. В КПІ імені Ігоря Сікорського Науково-дослідницьким центром прикладної соціології «Соціоплюс» регулярно здійснюються моніторингові опитування щодо оцінювання роботи професорсько-викладацького складу. Результати опитування надають йому стимули щодо професійного розвитку та вдосконалення. Як показує дослідницька практика в КПІ імені Ігоря Сікорського, для того, щоб така система мала мотивуючий характер, важливим є залучення фахівців-соціологів для створення якісного інструментарію; анонімність – відчуття студентами безпеки у зворотньому зв'язку; доступ науково-педагогічних працівників до результатів опитувань.

Виклики і перспективи розвитку соціальної комунікації у ЗВО в процесі розробки освітньої програми.

Одним із викликів сучасної української науково-освітньої сфери є розрив з авторитарно-патерналістськими традиціями радянської та пострадянської системами освіти, соціальна комунікація в межах якої мала виражений суб'єкт-об'єктний характер, та інтеграція в європейську систему науково-освітніх цінностей. Важливим кроком для української освіти в цьому напрямку стало підписання «Паризького Комюніке, 25 травня 2018 р.», що забезпечило Україні входження у Європейський простір вищої освіти (ЄПВО). ЄПВО – це унікальне і потужне середовище, в якому цілі та політики узгоджуються на європейському рівні, а потім запроваджуються в національних освітніх системах і закладах вищої освіти. Це простір, де уряди, заклади вищої освіти і стейкхолдери разом формують ландшафт вищої освіти; що демонструє, чого можуть досягти спільні зусилля й постійний діалог між урядами та сферою вищої освіти. ЄПВО сприяє взаєморозумінню й довірі та посилює співпрацю між нашими системами вищої освіти. Основними цінностями і смисловими домінантами, на яких базується процес соціальної комунікації в межах Європейського простору вищої освіти, є академічна свобода і доброчесність, інституційна автономія, участь студентів і працівників у врядуванні вищої освіти та громадська відповідальність вищої освіти й за вищу освіту (Паризьке Комюніке, 2018). Як зазначається у Паризькому Комюніке, забезпечення якості є ключовим у розвитку взаємної довіри, а також підвищенні мобільності та справедливого визнання кваліфікацій і періодів навчання в усьому Європейському просторі вищої освіти (Паризьке Комюніке, 2018).

В програмних документах Кабінету Міністрів України наголошується на проблемі розриву між системою вищої освіти та ринком праці у процесі розробки освітніх програм (невідповідність змісту освіти вимогам роботодавців, недостатня участь зацікавлених сторін у створенні та удосконаленні переліку компетентностей, освітніх програм, недостатня забезпеченість базами для виробничої практики студентів тощо) (Кабінет Міністрів України, 2022). У діяльності Наукового парку «Київська політехніка» з'явився перший досвід організації інноваційної діяльності на основі поєднання інтересів суб'єктів освіти, науки та бізнесу (Panchenko, Korzhov, Kolomiets & Yenin, 2021) з метою підготовки кваліфікованих спеціалістів, розробки та впровадження високотехнологічної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках, інтенсифікації інноваційного розвитку економіки України. Тому дана проблема є не суто управлінсько-технологічною, але й соціокомунікативною в інституційних взаємозв'язках «держава-наука-освіта-бізнес».

Розробка освітньої програми – експертна командна робота з рівними правами та можливостями, яка включає науково-педагогічних працівників, гаранта, завідувача кафедри, декана, випускників, представників галузі (зокрема, роботодавців) та студентів. Це динамічний процес, який передбачає постійний діалог, готовність до конфліктів та суперечок. Робоча група повинна відображати інтереси та фахові тематичні області різних стейкхолдерів як основу для освітньої програми. Теми,

навчальні дисципліни та заняття, які були важливими раніше, можуть бути не актуальними через деякий час.

Для подолання розриву між запитами ринку праці та пропозицією ЗВО випускників з певним набором знань, вмінь та навичок є використання принципів зворотного дизайну у розробці та реалізації освітніх програм. В західній літературі це описується як розробка освітньої програми та планування освітнього процесу, починаючи з результату:

- Розроблення профілю випускників та студентів за допомогою Методу Персона (Persona-Methode) – опис на основі конкретизованих ознак уявних осіб, які репрезентують певну цільову групу. Подібне моделювання дозволяє усвідомити очікування та потреби потенційних студентів та випускників, явити та унаочнити їх прототиби.

- Визначення цілей (очікуваних результатів) освітньої програми, переліку фахових та міждисциплінарних компетентностей, знань та вмінь здобувачів вищої освіти, що надаються освітньою програмою наприкінці навчання.

- Визначення критеріїв вступу (допуску) до освітньої програми, переліку попередніх знань та компетентностей, якими повинні володіти студенти.

- Розробка послідовності навчальних занять, курсів чи модулів, які співвідносяться з визначеними попередньо компетентностями перед вступом та наприкінці навчання.

- Створення матриці компетентностей у фіналі розробки освітньої програми для унаочнення зв'язків між компетентностями та цілями курсів.

- Воркшопи з оновлення, модернізації освітніх програм за участю уповноважених осіб робочої групи за результатами опитувань студентів і випускників, оцінювань екзаменів, аналізу потреб ринку, фокус-груп з різними учасниками освітньої програми (Bustamante Duarte, Brendel, Degbello & Kray, 2018; McTighe, 2013).

Надзвичайно важливими для ЗВО у проектуванні, підготовці та реалізації освітніх програм є роль державних структур у налагодженні тісних зв'язків та співробітництва університетів й роботодавців для координації взаємодії ринку освітніх послуг та ринку праці з орієнтацією на потреби сучасного рівня розвитку економіки з одночасним продукуванням blueprints для інновацій та модернізації в цілому (Кутуев, Енин & Костюкевич, 2019), а також орієнтація на інтелектуальні дискурси потужних міжнародних структур, які виступають майданчиком для комунікації бізнесових, політичних, академічних та інших лідерів суспільства у формуванні глобальних, регіональних, галузевих порядків денних. Яскравим прикладом є Всесвітній економічний форум. Згідно його матеріалів, основними компетентностями, затребуваними роботодавцями у майбутньому будуть: аналітичне мислення та інноваційність, активне навчання, розв'язання складних проблем, критичне мислення та аналіз, креативність, оригінальність та ініціативність, лідерство та соціальний вплив, використання технологій, моніторинг та контроль, створення технологій та програмування, витривалість, стресостійкість та гнучкість, логічна аргументація, розв'язання проблем та формування ідей (Whiting, 2020).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вхідження України до Європейського простору вищої освіти (ЄПВО) та зумовлені цим процеси модернізації закладів вищої освіти в руслі європейських цінностей відкритості, демократичності, інноваційності, мобільності, потребують докорінних змін соціальної комунікації в науково-освітній сфері. У вивченні принципів та цінностей реалізації основних практик взаємодії учасників освітнього процесу продуктивним є розгляд соціальної комунікації в контексті семіотично-аксіологічного та інтерактивного параметрів. Базовою цінністю соціальної комунікації в межах закладів вищої освіти є ідея Суб'єкт-Суб'єктної комунікації, що втілюється в концепції «Студенти як партнери». Залучення студентів як партнерів у навчальний процес розглядається на рівні офіційної риторики університетів в Україні як однозначно позитивне явище. З іншого боку, поширеним явищем серед науково-педагогічних працівників є дотримання авторитарно-патерналістських традицій системи освіти у форматі суб'єкт-об'єктного характеру комунікації. Це проявляється, зокрема, у побоюванні передавати контроль за елементами навчання та викладання студентам через недостатність ними предметних знань. Ці та інші проблеми є бар'єром для Суб'єкт-Суб'єктної комунікації, тому подальші дослідження у площині створення ЗВО задовільних інституціональних умов для заохочення більш розвинутих комунікативних взаємодій на засадах партнерства між викладачами та студентами є актуальним у майбутньому. Подальші перспективи досліджень також полягають у створенні більш розвинутих інституційних соціокомунікативних платформ щодо узгодження інтересів держави, освіти, науки та бізнесу в розробці та реалізації освітніх програм. Актуальним залишається також завдання створення та вдосконалення локальних нормативних актів, які б структурували діяльність гаранта.

Yenin M., Fedorchenko-Kutuev P., Kolomiets T. Social communication in the scientific and educational process of high schools: challenges and prospects of development

Ukraine's entry into the European Higher Education Area (EHEA) and the resulting processes of modernization of higher education institutions in line with the European values of openness, democracy, innovation, and mobility require fundamental changes in social communication in the research and educational sphere. In the focus of attention of the authors of this article – two most important parameters of social communication in the research and educational sphere: semiotic and axiological – formation of meanings (culture, values, mission, vision of higher education institutions) and interactive – exchange of meanings (practices of interaction on the horizontal and vertical levels between participants of research and educational process). The article is devoted to the analysis of the challenges of the development of social communication in the research and educational process of institutions of higher education (the subject-object nature of social communication, the gap between the system of higher education and the labor market in the process of developing educational programs, etc.), as well as the prospects for its development. The concept of Subject-Subject communication «Students as partners» is considered, which is embodied in the idea of competence-oriented and student-centered approaches to teaching and learning and is one of the basic principles in the process of preparing educational programs. Achieving integral learning outcomes, which are general educational and special (subject) competencies of higher education students, allows them to apply acquired knowledge, abilities, skills, methods of activity for creative problem solving in professional activities. In the context of socio-communicative practices, the role and place of the guarantor as a key subject of the organization of the research and educational process is defined.

It emphasizes the importance of combining the interests of the state, education, science and business, as well as the use of reverse design principles in expert teamwork in the development and implementation of educational programs.

Key words: scientific and educational sphere, management, communication, social communication, competence, organization, higher education, educational program, guarantor of the educational program, modernity, modernization, developmental state.

Література:

1. Глосарій Національного агентства забезпечення якості вищої освіти. URL: <https://cutt.ly/FB5KR9M>
2. Коломієць, Т. В. (2019). Роль вищої освіти у формуванні критичної свідомості молоді. *Соціологічні тренди XXI століття: теоретичний концепт та практика інновацій* : всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 листопада 2019 р.) URL: <https://knute.edu.ua/file/MjlxNw==/06d7bbdecf9438461ee247e8fcdb0f94.pdf>
3. Кутуев, П., Енин, М. & Костюкевич, С. (2019). Вызовы успешному трудоустройству молодежи в контексте современной идеологии университетского образования. *Идеология и политика*, 2 (13), 60–86.
4. Кутуев, П. В. (2016). Трансформації модерну: інституції, ідеї, ідеології. Херсон : Видавничий дім «Гельветика».
5. Паризьке Комюніке (Париж, 25 травня 2018 р.). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/Новини/2018/06/06/12/paris-communiqueenua2018.pdf>
6. Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0880-19#Text>
7. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій. *Кабінет Міністрів України*; Постанова, Опис від 23.11.2011. № 1341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п#Text>
8. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки. *Кабінет Міністрів України*; Розпорядження від 23 лютого 2022 р. № 286-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-р#Text>
9. Франке, К. Взаємодіювання, як метод підтримки та розвитку викладання. Відеолекція. URL: <https://cutt.ly/xB5KGSd>
10. Фрейре, П. (2003). Освіта як практика свободи. Формування критичної свідомості. К.: Юніверс.
11. Яременко, О., & Бутенко, А. (2021). Правовий статус, професійний та демографічний портрет гаранта освітньої програми. *Право України*, 2, 171–185.
12. Яременко, О. Роль гаранта. Відеолекція. URL: <https://cutt.ly/SB5K30Z>
13. Boyer, F. (2017). Les pratiques managériales les plus innovantes du monde. URL: <https://www.journaldunet.com/management/ressources-humaines/1144554-les-pratiques-manageriales-les-plus-innovantes-du-monde/>.

14. Bowen, Ryan S. (2017). Understanding by Design. Vanderbilt University Center for Teaching. URL: <https://cft.vanderbilt.edu/understanding-by-design> bzw. <https://cft.vanderbilt.edu/guides-subpages/understanding-by-design/>
15. Bustamante Duarte, Ana Maria; Brendel, Nina; Degbelo, Auriol; & Kray, Christian. (2018). Participatory Design and Participatory Research: An HCI Case Study with Young Forced Migrants. *International Journal of CoCreation in Design and the Arts*, 25, 1, 1–39.
16. Chalmers, A. Johnson. (1982). MITI and the Japanese Miracle: The Growth of Industrial Policy, 1925–1975. Stanford University Press; 1st edition.
17. Cook-Satner, Alison; Bovil, Catherine; & Felten, Peter. (2014). Engaging Students as Partners in Learning and Teaching. A Guide for Faculty.
18. Deeley, S. (2014). Summative co-assessment: a deep learning approach to enhancing employability skills and attributes. *Active Learning in Higher Education*, 15 (1), 39–51.
19. Deci, Edward. L., & Ryan, Richard. M. (2009). The «What» and «Why» of Goal Pursuits: Human Needs and Self-Determination of Behavior. *Psychological Inquiry*, 11 (4), 227–268.
20. Evans, Peter. (1995). Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation Princeton University Press.
21. Habermas J. (1981). Theorie des Kommunikativen Handelns. 2 Bdn. Frankfurt am Main.
22. Lin, L., Hao, K. American Executives in Limbo at Chinese Chip Companies After U.S. Ban. URL: <https://www.wsj.com/articles/american-executives-in-limbo-at-chinese-chip-companies-after-u-s-ban-11665912757>.
23. McTighe, J. (2013). What is understanding by Design. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=d8F1SnWalfE>.
24. O'Neill, G. (Ed). (2011). A Practitioner's Guide to Choice of Assessment Methods within a Module, Dublin: UCD Teaching and Learning. URL: <http://www.ucd.ie/teaching/resources/assessment/howdoyouassessstudentlearning/>
25. Panchenko, L. F., Korzhov, H. O., Kolomiiets, T. V., & Yenin, M. N. PhD student training: principles and implementation (2021). *Journal of Physics: Conference Series*. 1840 012056 IOP Publishing.
26. Stallard, M. L. (2018). Theory C: A New Theory of Management. URL: <https://cutt.ly/OB5LEbA>
27. Yenin, M. (2016). Higher education in Ukraine: current problems and probable social consequences of its reforming in the context of neoliberal transformation. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 117–126.
28. Whiting, K. (2020). These are the top 10 job skills of tomorrow – and how long it takes to learn them. Oct 21, 2020. URL: <https://cutt.ly/MB5Kgx6>

References:

1. Hlosariy Natsional'noho ahentstva zabezpechennya yakosti vyshchoyi osvity. [Glossary of the National Agency for Quality Assurance of Higher Education]. URL: <https://cutt.ly/FB5KR9M> [in Ukrainian].
2. Kolomiiets, T. V. (2019). Rol' vyshchoyi osvity u formuvanni krytychnoyi svidomosti molodi. [The role of higher education in the formation of critical consciousness of young people]. *Sotsiologichni trendy XXI stolittya: teoretychnyy kontsept ta praktyka innovatsiy : vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 28 lystopada 2019 r.)*. URL: <https://knute.edu.ua/file/MjlxNw==/06d7bbdecf9438461ee247e8fdb0f94.pdf> [in Ukrainian].
3. Kutuyev P., Yenin M., Kostyukevich S. (2019). Vyzovy uspeshnomu trudoustroystvu molodezhi v kontekste sovremennoy ideologii universitetskogo obrazovaniya. [Challenges to successful youth employment in the context of the modern ideology of university education]. *Ideologiya i politika*, 2 (13), 60–86. [in Russian].
4. Kutuyev, P. V. (2016). Transformatsiyi modernu: instytutsiyi, ideyi, ideolohiyi. [Modern transformations: institutions, ideas, ideologies]. Kherson: Vydavnychyy dim «Hel'vetyka» [in Ukrainian].
5. Paryz'ke Komyunike (Paryzh, 25 travnya 2018 r.). [Paris Communiqué]. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/Novyny/2018/06/06/12/paris-communiqueenua2018.pdf> [in Ukrainian and in French].
6. Polozhennya pro akredytatsiyu osvitnikh prohram, za yakymy zdiysnyuyet'sya pidhotovka zdobuvachiv vyshchoyi osvity. [Provisions on the accreditation of educational programs for the training of higher education applicants]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0880-19#Text> [in Ukrainian].
7. Pro zatverdzhennya Natsional'noyi ramky kvalifikatsiy. Kabinet Ministriv Ukrainy; Postanova, Opys vid 23.11.2011. № 1341. [On the approval of the National Qualifications Framework.]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-p#Text> [in Ukrainian].
8. Pro skhvalennya Stratehiyi rozvytku vyshchoyi osvity v Ukraini na 2022-2032 roky. Kabinet Ministriv Ukrainy; Rozporyadzhennya vid 23 lyutoho 2022 r. № 286-r. [On the approval of the Strategy for

- the Development of Higher Education in Ukraine for 2022-2032]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-r#Text> [in Ukrainian].
9. Franke, K. Vzymovovidviduvannya, yak metod pidtrymky ta rozvytku vykladannya. [Mutual visits as a method of support and development of teaching]. Videolektsiya. URL: <https://cutt.ly/xB5KGSd> [in Ukrainian].
 10. Freyre, Paulo. (2003). Osvita yak praktyka svobody. Formuvannya krytychnoyi svidomosti. [Education as a practice of freedom. Formation of critical consciousness]. K.: Yunivers. [in Ukrainian].
 11. Yaremenko, O., & Butenko, A. Pravovyy status, profesiynny ta demohrafichnyy portret haranta osvitynoyi prohramy. [Legal status, professional and demographic portrait of the guarantor of the educational program]. Pravo Ukrainy, 2021, 2, 171–185. [in Ukrainian].
 12. Yaremenko O. Rol' haranta. [The role of the guarantor]. Videolektsiya. URL: <https://cutt.ly/SB5K30Z> [in Ukrainian].
 13. Boyer, F. (2017). Les pratiques managériales les plus innovantes du monde. [The most innovative managerial practices in the world]. URL: <https://www.journaldunet.com/management/ressources-humaines/1144554-les-pratiques-manageriales-les-plus-innovantes-du-monde/>. [in French].
 14. Bowen, Ryan S. (2017). Understanding by Design. Vanderbilt University Center for Teaching. URL: <https://cft.vanderbilt.edu/understanding-by-design> bzw. <https://cft.vanderbilt.edu/guides-subpages/understanding-by-design/> [in English].
 15. Bustamante Duarte, Ana Maria; Brendel, Nina; Degbelo, Auriol; & Kray, Christian. (2018). Participatory Design and Participatory Research: An HCI Case Study with Young Forced Migrants. *International Journal of CoCreation in Design and the Arts*, 25, 1, 1–39. [in English].
 16. Chalmers, A. Johnson. (1982). MITI and the Japanese Miracle: The Growth of Industrial Policy, 1925–1975. Stanford University Press; 1st edition. [in English].
 17. Cook-Satner, Alison; Bovil, Catherine; & Felten, Peter. (2014). Engaging Students as Partners in Learning and Teaching. A Guide for Faculty. [in English].
 18. Deeley, S. (2014). Summative co-assessment: a deep learning approach to enhancing employability skills and attributes. *Active Learning in Higher Education*, 15 (1), 39–51. [in English].
 19. Deci, Edward L., & Ryan, Richard M. (2009). The «What» and «Why» of Goal Pursuits: Human Needs and Self-Determination of Behavior. *Psychological Inquiry*, 11 (4), 227–268. [in English].
 20. Evans, Peter. (1995). Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation Princeton University Press. [in English].
 21. Habermas J. (1981). Theorie des Kommunikativen Handelns. [The theory of communicative action]. 2 Bdn. Frankfurt am Main. [in German].
 22. Lin, L., Hao, K. American Executives in Limbo at Chinese Chip Companies After U.S. Ban. URL: <https://www.wsj.com/articles/american-executives-in-limbo-at-chinese-chip-companies-after-u-s-ban-11665912757> [in English].
 23. McTighe, J. (2013). What is understanding by Design. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=d8F1SnWalfE>. [in English].
 24. O'Neill, G. (Ed). (2011). A Practitioner's Guide to Choice of Assessment Methods within a Module, Dublin: UCD Teaching and Learning. URL: <http://www.ucd.ie/teaching/resources/assessment/howdoyouassessstudentlearning/>. [in English].
 25. Panchenko, L. F., Korzhov, H. O., Kolomiets, T. V., & Yenin, M. N. (2021). *Journal of Physics: Conference Series*. 1840 012056 IOP Publishing. [in English].
 26. Stallard, M. L. (2018). Theory C: A New Theory of Management. URL: <https://cutt.ly/OB5LEbA> [in English].
 27. Yenin, M. (2016). Higher education in Ukraine: current problems and probable social consequences of its reforming in the context of neoliberal transformation. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, № 1, 117–126. [in English].
 28. Whiting, Kate. (2020). These are the top 10 job skills of tomorrow – and how long it takes to learn them. Oct 21, 2020. URL: <https://cutt.ly/MB5Kgx6> [in English].

Стаття надійшла до редакції 22.10.2022

Стаття рекомендована до друку 04.11.2022

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Зубченко О. С.,

кандидат соціологічних наук,

доцент кафедри філософії та соціології

Маріупольського державного університету

ORCID ID: 0000-0001-6748-3981

zubchenko2016@online.ua

Статтю присвячено соціологічному аналізу проявів колабораціонізму на територіях Запорізької та Херсонської областей, які було окуповано внаслідок широкомасштабної російської агресії у лютому – березні 2022 року. Автором проведено неформалізований аналіз та узагальнення відомостей про осіб, що співпрацюють з ворогом, які є у відкритому доступу, із обробкою у програмі SPSS 17.0. Доведено, що колабораціонізм є інституційно-дисфункціональним способом соціальної поведінки, коли виконання звичних соціальних практик у рамках традиційних соціальних інститутів призводить до утвердження влади окупантів. Показано, що у соціально-структурному вимірі цей процес відбувається через інкорпорацію у соціальні інституції, які створено загарбниками, або захоплення існуючих соціальних організацій, а також шляхом фінансово-економічних інтеракцій.

Автор доходить висновку, що серед посібників ворога домінують представники вищих соціальних верств, які до війни займали соціально-статусні позиції менеджерів та працівників високої кваліфікації, мали повноваження діяти від імені держави. Прискорений кар'єрний поступ притаманний для освітян, значна частина яких за кілька тижнів проходили шлях від технічних працівників або вчителів-початківців до директорів навчальних закладів. Аналогічні процеси відзначено у середовищі дрібних службовців, що займали місця своїх колишніх керівників. Також наголошується на надзвичайно високому рівні проявів девіантної поведінки серед осіб, які вступили на службу до «правоохоронних органів», що пов'язане як із характером соціальних відносин у цій сфері, так і з намаганнями колаборантів відновити на свою користь корупційні практики, що стали неможливими в Україні. Дослідник констатує, що представники названих вище соціальних верств стали найбільшими вигодоотримувачами після зміни влади та складають соціальну базу окупаційного режиму.

Ключові слова: колабораціонізм, канал соціальної мобільності, дисфункція соціальних інститутів, девіантна поведінка, соціальний портрет колаборантів.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Після початку широкомасштабного російського вторгнення 24 лютого 2022 року один із найбільш потужних ударів агресора було спрямовано на Південь України. Вже у перші години війни ворожі війська увійшли до Генічеська, Нової Каховки, Новотроїцького, а вже за два тижні зайняли понад 46 тис. квадратних кілометрів, що становить 70% Запорізької та 95% Херсонської областей.

Із відсуненням лінії фронту на північ та захід у регіоні починається формування окупаційних режимів, для яких характерні повний фізичний контроль загарбників над територією, відсутність активних бойових дій і відновлення мінімального порядку та безпеки. Поєднання цих чинників призводить до виникнення та розвитку колабораціонізму – соціального процесу, в ході якого жителі окупованих місцевостей йдуть на усвідомлене, добровільне та зумисне співробітництво з ворогом у його інтересах і на шкоду своїй державі. У нормативному плані держава визначила своє ставлення до зрадників Батьківщини у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність», передбачивши досить жорсткі покарання за допомогу росіянам у будь-яких сферах. Однак із соціологічної точки зору цей феномен потребує поглибленого теоретичного та емпіричного вивчення, оскільки до взаємодії з ворогом залучено велику кількість людей, зокрема, багато представників впливових соціальних груп та місцевих еліт.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Протягом багатьох років увагу вітчизняних дослідників привертала прояви колабораціонізму в Україні за часів Другої світової війни. Соціологічним, соціально-економічним та соціокультурним аспектам цієї проблеми присвячено наукові розвідки В. Шайкан (Шайкан, 2010), С. Крижного (Крижний, 2016), В. Чачави (Чачава, 2016) та С. Іванова (Іванов, 2017). Після захоплення Росією Криму і частини Донецької та Луганської областей новий імпульс обговорення цих питань набуло у ході дискусії у редакції журналу «Філософська думка» (Матеріали, 2015), у роботах Є. Письменського (Письменський, 2020), О. Ілларіонова (Ілларіонов, 2017), О. Чальцевої (Чальцева, 2022) та О. Кравчука (Кравчук, 2022).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено статтю. Дослідники колабораціонізму часів російсько-української війни зосереджують увагу переважно на загальнонаціональних політико-правових або соціально-філософських аспектах цього явища, залишаючи осторонь прояви його регіональної специфіки та особливості соціальних практик, до яких втягнуті люди, що з різних причин перейшли під російський триколон.

Мета статті – провести соціологічний аналіз проявів колабораціонізму на тимчасово окупованих територіях Запорізької та Херсонської областей, спираючись на емпіричні дані, скласти соціальний портрет колаборантів, визначити їхні стратегії пристосування до нових життєвих реалій.

Методологія дослідження. Отримання надійної інформації про колаборантів вкрай ускладнене через комунікаційну ізоляцію, атмосферу страху та терору, що панує на тимчасово окупованих територіях. Очевидно, що достовірні дані про людей, які стали на службу кремлівському режиму, можна буде отримати лише після перемоги України, повного звільнення Запорізького та Херсонського регіону, затримання та притягнення до відповідальності цих осіб. У нинішній ситуації найбільш безпечним та доступним методом був неформалізований аналіз даних із відкритих джерел, зокрема, телеграм-каналів «База зрадників Херсону» (https://t.me/Kherson_kolaborant), «Коллаборанты Каменки и Энергодара» (<https://t.me/saparatis>), «Токмак: Ганьба міста – любителі русні» (<https://t.me/zradatok>), а також списку співробітників окупаційних «правоохоронних» органів, які було розміщено Мелітопольською районною військовою адміністрацією (https://www.slideshare.net/slideshow/embed_code/key/9O22CWszNf4te). Зауважимо, що отримані відомості генерувались надзвичайно широким колом підписників телеграм-ресурсів, мають виключно суб'єктивно-оціночний характер та не претендують на статус офіційного звинувачення у колабораціоністській діяльності. Зібрані результати було систематизовано, кодифіковано, оброблено та проаналізовано у програмі SPSS 17.0 за такими ознаками: область, стать, участь у різних формах колабораційної діяльності (агітація за «руський мир», підготовка «референдуму», матеріально-технічне сприяння агресору, фінансово-економічна співпраця, співмешкання з окупантами та «стукацтво» на проукраїнськи налаштованих земляків, учасників АТО, активістів); рід занять до війни та під час окупації (з метою перевірки гіпотези про колабораціонізм як канал соціальної мобільності за умов руйнування звичного інституційного порядку та системи кар'єрного сходження); прояви девіантної поведінки (зловживання алкоголем, наркотична залежність, притягнення до кримінальної відповідальності, перебування під судом та слідством, звільнення з роботи з ініціативи керівництва) – у рамках верифікації гіпотези про більшу залученість до допомоги ворогу представників маргінальних верств населення. Всього до бази було внесено дані про 471 особу – 277 із Запорізької та 194 із Херсонської областей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом всіх років незалежності на Півдні України існував великий потенціал проросійських настроїв, який найяскравіше проявлявся під час електоральних кампаній. Наприклад, на парламентських виборах 1998 р. за політсили, що пропагували політичний та економічний союз з РФ, проголосували 60% херсонців та 62% запоріжців, а вже за вісім років ці показники становили 62% та 68% відповідно. Навіть на останніх місцевих виборах, через шість років після першого нападу Росії на Україну, електоральні актори, які прихильно ставились до північно-східного сусіда, отримали 43% голосів на Запоріжжі та 35% – на Херсонщині. При цьому за промосковські партії та блоки найбільш активно голосували на територіях із високою часткою етнічних росіян – нащадків старообрядців, які переїхали на Південь України наприкінці XVIII – на початку XIX століть. Вже після приходу російських загарбників з'ясується, що більшість осіб, які прийняли від ворога владні посади, належали до «Опозиційної платформи – За життя», Комуністичної партії, «Нашого краю» та «Нової політики». Фіксувались й окремі випадки колаборації з боку людей, які у різні роки були пов'язані із Радикальною партією О. Ляшка, «Європейською солідарністю», «Батьківщиною», «За майбутнє» та «Слугою народу».

Ще одним важливим чинником, що сприяв поширенню співпраці з агресором, був потужний вплив фінансово-промислових груп, що пов'язані з Росією. Їхніми лідерами були колишні члени Партії регіонів, екс-нардепи В. Сальдо на Херсонщині та Є. Балицький у Запоріжжі, навколо яких сформувались розвинені мережі патрон-клієнтних зв'язків, що включали місцевих голів та депутатів, великий та середній бізнес, керівників підприємств, установ та організацій, журналістів, блогерів та

«активістів». Після приходу «руського мира» всі ці люди зіграли важливу роль у становленні окупаційних режимів.

Як соціологічний феномен колабораціонізм можна розглядати у кількох ракурсах – як дисфункцію соціальних інститутів, канал соціальної мобільності та стратегію виживання.

У першому аспекті можна погодитися із С. Макеєвим, що за екстраординарних обставин (до яких належить окупація), соціальна структура переходить до стану сингулярності, являючи собою суміш із різнорідних елементів, що існували раніше і що знову виникли. Дисгармонійний, постійно збурюваний ритм соціального метаболізму продукує нові структурні продукти, непроханих і несподіваних прибульців, що зримо модифікують суспільне середовище та породжує складки – принципово новий формат соціальних взаємодій між індивідами, коли поруч з існуючими соціальними інститутами та організаціями розміщуються власні винаходи та продукти (Макеєв, 2017: 42). Саме до таких типів соціальних інтеракцій належить колабораціонізм – інституційно-дисфункціональний спосіб соціальної поведінки, коли виконання звичних соціальних практик та процедур призводить до утвердження влади окупанта та подальших тяжких суспільних наслідків, завдає великої шкоди життю і здоров'ю людей. Звичні інститути формально немов би зберігаються, але у підвалі «суду» ми знаходимо катівню, у приміщенні церкви – склад російської зброї, а у шкільному класі – сеанс людиноненавистницької, антиукраїнської пропаганди. Держава-агресор грубо порушує вимоги Женевських конвенцій не лише на полі бою, використовуючи заборонені боєприпаси, знищуючи мирні міста і села та влаштовуючи масові вбивства військовополонених та цивільних, але й перебудовуючи інституційний лад на захоплених територіях, створюючи за участі колаборантів фейкові органи управління у різних сферах.

Другий вимір цієї проблеми вперше почав розглядати П. Сорокін (Сорокин, 2005). Видатний дослідник робить висновки про різке прискорення трансформації соціальної структури суспільства під час революційних та військових потрясінь, активізацію індивідів та груп, які раніше знаходилися на узбіччі суспільно-політичних процесів (згадаємо більшовицьке гасло «тепер кожна кухарка зможе управляти державою»), зміну поведінки та психології учасників штучно форсованих висхідних соціальних переміщень («із грязі – в князи»).

Для того, щоб «вийти в люди» або зберегти свої позиції, колаборанти використовують декілька інструментів: інкорпорація у соціальні інституції, які створено окупантами (політичний аутсайдер Є. Балицький, який програв вибори до парламенту, втратив економічний вплив у рідному Мелітополі та став фігурантом кількох кримінальних справ, стає очільником «військово-цивільної адміністрації Запорізької області»); захоплення існуючих соціальних організацій (зокрема, «ректором» Херсонського державного університету проголосила себе экс-директорка вузівського ліцею Т. Томіліна, яку звільнили за численні порушення у роботі. Окрім цього часто керівниками освітніх закладів ставали не тільки особи без педагогічного та управлінського стажу, але й зовсім випадкові люди – завгоспи, секретарки та колишні міліціонери); переконання ворога у своїй незамінності через активну участь у російській пропаганді, пограбунку окупованих земель та переслідуваннях проукраїнських активістів (голови Кам'янсько-Дніпровської, Мирненської та Водянської громад Запорізької області В. Антоненко, Ю. Радьков та С. Єрмаков).

Важливе місце у цьому контексті посідає економічний колабораціонізм – сприяння у поширенні російських економічних практик, засобів обміну та правових норм. Він може здійснюватися у кількох формах – інфраструктурній (силове захоплення заводів, складів, агропідприємств та супермаркетів), посередницькій (сприяння у налагодженні торгівлі із Кримом та ОРДЛО, відкриттю відділень російських компаній та банків, перереєстрація суб'єктів господарювання за російськими законами) і побутовій (спільні з ворогом валютні спекуляції, розкрадання та перепродаж гуманітарної допомоги та паливно-мастильних матеріалів, передача загарбникам відомостей про порожні оселі). Ставши на бік ворога, дрібні підприємці ставали власниками «віджатих» великих торговельних центрів або монополістами на певних ринках (зерна, меду, овочів, які під дулом автомату скуповувались за безцінь та вивозились до Росії).

На думку В. Горобця, стратегія виживання за умов окупації – це комплексне соціопсихічне утворення, що охоплює різні форми життєдіяльності людей, поведінкові моделі, спрямовані на задоволення базових фізіологічних і соціальних потреб та способи адаптації до складних умов буття (Горбець, 2018: 61). На вибір цих стратегій впливають попередній досвід, особисті якості та переконання, ідеали та цінності, доступні ресурси та мережі взаємної соціальної підтримки, а найбільшою мірою вони проявляються у звичайному повсякденному житті. Побутовий колабораціонізм може проявлятися як на вільних територіях, так і в окупації. У першому випадку він частіше за все має ідеологічну або монетизовану основу, але це не звільняє від кримінальної відповідальності осіб, які публічно схвалюють російську агресію, дії ворога та його ставлеників, заперечують державний суверенітет та територіальну цілісність України. У зайнятих росіянами містах та селах це явище складніше. З одного

боку, побутовий колабораціонізм є захисною ресоціалізаційною реакцією на зміну соціально-економічного ладу (рекрутація на роботу до Крайньої Півночі та Далекого Сходу, пошук місць вигідного обміну гривень на рублі, черги за російською «гуманітаркою», співмешкання жінок із солдатами окупаційної армії тощо). Такі вчинки не мають законодавчого покарання, але викликають моральний осуд у суспільстві. З іншого – більш складні форми взаємодії людей із організаціями, які привнесені ворогом, в той чи інший спосіб призводять до посилення окупаційного режиму та надають йому додаткової легітимності (отримання російського паспорту, проведення звичайного уроку математики із портретом путіна та триколом у класі, оформлення договорів купівлі-продажу майна тощо).

Взявши за основу прояви колабораціонізму, які було описано вище, ми спробували скласти портрет запорізьких та херсонських зрадників. Наголосимо, що отримані дані не є репрезентативними, оскільки нам точно не відомий загальний обсяг генеральної сукупності (часткову ясність у цьому можна буде отримати лише через кілька років після нашої перемоги та винесення певної кількості судових вироків посібникам ворога), так і через фрагментарність представленої інформації (до десяти різних територіальних громад). Тим не менш, враховуючи високу актуальність та новизну тематики дослідження, ці відомості можуть становити теоретичний та практичний інтерес.

Частка чоловіків серед колаборантів становить 52%, а жінок – 48%, що суттєво відрізняється від співвідношення у загальній структурі населення (46 та 54% відповідно). Основна причина цього – значне переважання чоловіків серед співробітників незаконних «правоохоронних» формувань (83%). Саме вони разом із рашистськими окупантами організовують широкомасштабні репресії проти мирного населення, займаються переділом та «віджимом» бізнесу, взяттям заручників тощо. Відповідно «народні міліціонери», самозвані судді та прокурори набагато частіше потрапляють у поле зору проукраїнських активістів та блогерів. У той же час жінок-колаборанток (окрім освітян) частіше залучено до камеральних робіт, зокрема, підготовки до т.зв. «референдуму».

При аналізі соціального складу корпусу колаборантів ми спирались на схему соціально-професійної структури Дж. Голдторпа, у центрі уваги якої перебувають особливості конкретної трудової ситуації – відносини до засобів виробництва (роботодавці, найняті та самозайняті працівники), сектор зайнятості (фізична або нефізична праця), рівень кваліфікації (високий, середній та рутинна праця), наявність супервайзерських функцій (є підлеглі чи ні) (Goldthorpe, Marshall, 1992). Узагальнені відомості відображено у табл. 1.

Таблиця 1

Соціально-професійні статуси колаборантів до початку війни (N=471)

Соціально-професійний статус	У %	Клас за Дж. Голдторпом
Керівники та співробітники органів виконавчої влади та місцевого самоврядування	9	I
Керівники підприємств, установ та організацій різного рівня	6	II
Працівники освіти, культури, охорони здоров'я	25	III a
Працівники силових та контролюючих органів	20	III b
Кваліфікований працівник нефізичної праці нижчого рівня	15	III c
Приватні підприємці та фермери	10	IV a, IV c
Кваліфіковані робітники фізичної праці	4	VI
Некваліфіковані робітники фізичної праці	1	VII a
Пенсіонери, безробітні, студенти	4	-
Рід занять невідомий	6	-

Дані таблиці дозволяють нам зробити кілька висновків. По-перше, на активну співпрацю із окупантами набагато більше налаштовані люди, які мають постійну роботу та очевидно бояться її втратити через зміни суспільного ладу. Серед колаборантів вони становлять 90%, у той час як у структурі населення – від 48 до 52% (Звіт, 2020: 24). У той же час саме серед представників соціальних груп, які не зайняті у народному господарстві (пенсіонери, домогосподарки, безробітні) на місцевих виборах-2020 у Запорізькій області було зафіксовано найвищий рівень підтримки провідної проросійської політсили – партії «Опозиційна платформа За життя» ((Звіт, 2020: 7-8).

По-друге, на перший погляд, серед посіпак ворога домінують представники вищих соціальних класів. Однак дані соціальні верстви не є аналогом середнього класу Західної Європи та США. Ці люди переважно працюють на підприємствах, в установах та організаціях бюджетної сфери і прямо залежні від підконтрольних ворогу псевдодержавних структур або місцевих «адміністрацій».

Переходячи на бік окупанта, вони намагаються, з одного боку, зберегти звичний спосіб життя, уникнути необхідності виїжджати на вільну територію України, а з іншого – поліпшити або повернути втрачені соціально-статусні позиції, посісти посади своїх колишніх керівників (або навіть очолити одночасно кілька закладів), отримати доступ до бюджетних коштів, похизуватися своєю владою тощо. По-третє, кожен п'ятий колаборант давав військову присягу на вірність Україні, але значна частина із них мала серйозні проблеми із законом та були звільнені із правоохоронних органів після 2014 року за корупцію, застосування тортур до затриманих, «кришування» злочинців та рекетирів тощо. Можна припустити, що своє повернення до силових структур вони розглядали як можливість відновити свої корупційні практики та помститися своїм опонентам.

Виходячи із сказаного вище, виникає наступне запитання – чи вдалося посібникам московських загарбників поліпшити своє становище після 24 лютого 2022 року? Відповіді на нього ми можемо знайти у табл. 2.

Таблиця 2

Зміни соціально-статусних позицій колаборантів (у відсотках від кожного класу, N=272)*

Соціальний клас на лютий 2022 року	Соціальний клас за часів окупації					
	I	II	III a	III b	III c	IV a
I (N=25)	100	-	-	-	-	-
II (N=15)	13	76				13
III a (N=75)	21	32	45	-	2	
III b (N=63)	5	-	-	95	-	-
III c (N=33)	36	33	-	6	21	3
IV a, IV c (N=20)	40	20	5	20	5	10
VI (N=15) **	42	8	17	25	8	-
Невідомий рід занять (N=22)	27	9	-	50	14	-

*інформації щодо змін соціально-статусних позицій решти колаборантів немає;

**невелика чисельність представників соціального класу VII а не дозволяє зробити навіть ілюстративні висновки.

Із табличних даних напрошується декілька висновків. По-перше, представники адміністративного апарату на перших порах змогли більш ніж впевнено зберегти свої позиції, замінивши у службовому кабінеті синьо-жовтий прапор на триколон. Щоправда, потім їх поступово почали міняти на російських чиновників, а цей процес, вірогідно, активізується після оголошення мобілізації. До топ-зрадників можна віднести заступника Кам'янсько-Дніпровського міського голови А. Кононенка, колишнього очільника Василівської РДА А. Холошу, начальника відділу культури Токмацького міськвиконкому О. Корж, першу заступницю голови Генічеської РДА О. Терських, заступника голови Великопетиської селищної ради В. Сейдулаєва та багатьох інших чиновників. Деякі із цих колаборантів зберегли свої попередні посади, а дехто пішов на «підвищення», зокрема, ставши головами старих адміністративних районів, які відновили окупанти. По-друге, високий кар'єрний поступ продемонстрували окремі представники т.зв. інтелігенції. Для кожного другого з них, в тому числі пенсіонерів, перехід на бік ворога став справжнім зірковим часом. Вчителі російської мови, математики, праці ставали директорами шкіл, ліцеїв, проректорами вищів або навіть начальниками незаконних управлінь освіти. Відомі непоодинокі випадки, коли із всього колективу на співпрацю із росіянами погоджувався лише один педагог. Саме він ставав директором «школи» і набирив на роботу своїх родичів та знайомих, як правило, без жодної освітньої кваліфікації. Один із типових прикладів – «директорка» ЗОШ № 46 м. Херсон, колишня вчителька фізики С. Кудрявцева, яку багато років тому вигнали з роботи за аморальну поведінку та не приймали до жодного освітнього закладу міста. Також варто розуміти, що більшість людей, які раніше звалися українськими вчителями, не просто продовжували працювати за програмою держави-агресора, але й особливо активно прислужувалися окупантам – ходили по хатах шукати дітей шкільного віку, залякували батьків депортацією та примусовою мобілізацією, забороняли вести фото- та відеозйомку у шкільних приміщеннях тощо. Все це свідчить про значні прорахунки Української держави у кадровій політиці в цій сфері протягом всього періоду незалежності, а особливо після 2014 року, і про необхідність суворого та широкого застосування норм кримінального законодавства проти посібників ворога у соціально-культурній сфері.

По-третє, найбільших успіхів при окупаційній владі досягли дрібні чиновники, адміністратори та технічні службовці, 70% із яких змогли перейти до вищого класу, перестрибнувши через дві статусні сходинки. Основна причина цього – гострий кадровий голод, з яким зіштовхнулися загарбники,

та небажання більшості населення мати щось спільне із рашистами. Образ мислення та поведінку таких людей описав Е. Фромм, розмірковуючи про становлення нацизму в Німеччині. «Деякі риси були притаманні цій частині середнього класу протягом усієї історії: любов до сильного й ненависть до слабого, обмеженість, ворожість, скнарність – як у почуттях, так і в грошах, і особливо аскетизм. Погляди цих людей завжди були вузькими й обмеженими, вони з підозрою і ненавистю ставилися до незнайомця, а знайомець завжди викликав у них зневажливу цікавість і заздрість», – відзначав дослідник, говорячи про вчорашніх бригадирів та секретарок, які несподівано для себе стали великими керівниками (Фромм, 2019: 169).

Чинне законодавство України виділяє кілька типів колабораціоністської діяльності, кожен з яких має різний ступінь тяжкості та кримінального покарання, – адміністративний (зайняття посад у окупаційних «органах влади» та організація «голосувань»); економічний (фінансово-ресурсна допомога ворогу та його прибічникам); освітянський (вихвалювання загарбників під час навчального процесу у школах, вищах, професійно-технічних та дошкільних закладах, запровадження стандартів освіти держави-агресора); військово-поліцейський (служба у незаконних збройних формуваннях, які створено ворогом); інформаційний (популяризація ворога у засобах масової інформації та соціальних мережах, проведення масових заходів на підтримку окупації); побутовий (публічне заперечення російської агресії, заклики до підтримки окупанта та його посіпак, невизнання Української державності). Виходячи із цього, можна перейти до класифікації форм активності запорізьких та херсонських колаборантів (табл. 3).

Таблиця 3

**Форми колабораціоністської діяльності
(у відсотках від тих, про кого наявні відомості, N=231)**

Форма діяльності	У %
Участь у російській пропаганді, роздачі гуманітарної допомоги, агітації за отримання російських паспортів	69
Економічна співпраця із ворогом	25
Інформування загарбників про місця проживання учасників АТО/ООС та проукраїнських активістів	14
Організація та підготовка «референдуму»	10
Матеріально-технічне сприяння російським військам та «адміністраціям»	7
Співмешкання жінок із окупантами	7

Наведені дані свідчать про високе поширення економічного колабораціонізму, до якого щоразу залучається все більше акторів як локального, так і регіонального рівня. Голови ОСББ та квартальні складають та передають до комендатур списки покинутих квартир та будинків, куди згодом заселяються російські окупанти; дрібні підприємці чіпляють нові вівіски на відібрані у законних власників супермаркети «АТБ» та «Сільпо»; фермери налагоджують вивіз сільськогосподарської продукції, яку куплено за безцінь, до тимчасово окупованого Криму та Донбасу, а міняли, що займаються зняттям готівки з банкоматів на вільній території, розраховуються на російських блокпостах за позачерговий проїзд. У такий спосіб відбувається становлення квазіекономічних інституцій, діяльність яких спрямовано не на примноження національного багатства, а на пограбування захоплених територій, вивезення вкраденого зерна, олії, залізної руди, металу, продукції машинобудування тощо. Особливої уваги заслуговує проблема щирого або вдаваного «кохання» до окупантів, яке насправді має яскраво виражене економічне або статусне підґрунтя. Однією із найвідоміших жінок-колаборанток була Коко Шанель, яка за часів нацистської окупації Франції використовувала роман із високопоставленим німецьким офіцером для повернення контролю над знаменитим парфумерним брендом. Жінки Запоріжжя та Херсонщини за допомогою амуру вирішували менш масштабні завдання. Наприклад, Тетяна Ш. із с. Нове на Токмаччині завдяки зв'язкам із окупантом отримала зелене світло на розпродаж російської «гуманітарки», Катерина П. із м. Кам'янка-Дніпровська очолила фейкову податкову інспекцію, а Ольга В. із Херсону за кілька тижнів зробила карколомну кар'єру від інструктора фізкультури до завідувачки дитсадком.

Додатково слід звернути увагу на значну поширеність «стукацтва», яке давно вже стало буденною справою у росії. Окупаційна влада залучає до цієї ганебної практики абсолютно всіх своїх прислужників, проте серед найбільш активних можна назвати колишнього військового комісару Токмацького району В. Вітера, який передав загарбникам повні списки учасників АТО/ООС та територіальної оборони; колишнього пастуха, а нині гауляйтера с. Новоолександрівка Херсонської області

І. Музичука, директора оптового овочевих ринку із с. Водяне П. Живогляда тощо. Загалом, співпраця із каральними органами окупантів є вхідним квитком для зайняття будь-якої адміністративно-розпорядницької посади при кремлівських загарбниках.

Таким чином, можна говорити про формування на захоплених територіях Запорізької та Херсонської областей принципово нового, раніше не дослідженого типу окупаційного режиму, який поєднує риси пролонгованої та трансформаційної окупації (Разметаєв, 2019). З одного боку, ворог чітко декларує, що «Россія навсегда», активно запроваджує соціальні інститути та практики часів комуністичного тоталітарного режиму, а кожен крок із «державного будівництва» спрямовує на анексію територій до складу РФ; а з іншого – веде колоніальну політику економічного пограбунку захоплених земель.

На тлі реставрації тоталітаризму радянського зразка, що відбувається за активної участі херсонських та запорізьких колаборантів, виникає питання про морально-ділові якості посібників ворога, зокрема, публічно зафіксовані прояви девіантної поведінки (табл. 4).

Таблиця 4

Прояви девіантної поведінки (N=40)

Форма девіантної поведінки	Кількість осіб	У %
Споживання та поширення наркотичних засобів	6	15
Зловживання алкоголем	12	30
Перебування під судом, слідством, конфлікти на роботі, що призвели до звільнення	22	55

На перший погляд, до різних, суспільно засуджуваних форм девіантної поведінки, схильні лише 8,5% колаборантів, що нібито не свідчить про тотальну експансію маргіналів до влади. Проте факти говорять про інше. Наприклад, мешканець Великої Лепетихи на Херсонщині О. Колокот, який разом з родиною займається незаконною вирубкою лісозахисних смуг, став одним із найбільш активних посібників та навідників окупантів у своєму селищі. 57-річний Ю. Єрещенко із Голопристанського району, який за своє життя довго не затримувався на жодній роботі, отримав від окупантів посаду гауляйтера с. Суворовка та встановив нові драконівські «правила»: не збиратися більше трьох людей у дворі, тримати лише одну корову на господарство, не писати коментарів та не ставити лайків у соціальних мережах.

Також варто брати до уваги, що рівень девіації суттєво відрізняється по окремих категоріях колаборантів. Зокрема, серед співробітників незаконних «правоохоронних органів» цей показник досягає 33% (із шестидесяти «силовиків» двадцять мають проблеми з алкоголем, наркотиками або звикли зловживати владою в особистих цілях). Багато з цих людей фігурувало в історіях із тортурами затриманих, фальсифікацією доказів, хабарами, вчиненням ДТП у нетверезому стані та були звільнені із лав поліції під час переатестації у 2015-2016 роках. Високу схильність «народних міліціонерів» до протиправної поведінки, грубого порушення прав і свобод громадян добре пояснює екологічна психологія, яка визначає джерелом девіації не риси характеру особистості, а поведінкові сетинги – середовища, де існують стійкі патерни поведінки та взаємин між їхніми учасниками (Ткач, 2015). До таких сетингів належить правоохоронна система, для якої характерні високий рівень закритості, жорсткості у міжособистісних відносинах, використання сили державного примусу задля власного збагачення. При окупації, коли автомат та вірноподанність загарбникам стають ключами до нового життя, саме тут відкриваються найширші кар'єрні можливості для представників соціального маргінесу.

У ході нашого дослідження ми дійшли таких **висновків**.

По-перше, колабораціонізм є дисфункціональною соціальною практикою, яка наповнює соціальні інститути історично неприйнятним для них змістом та функціями, руйнує звичні статусно-рольові набори та способи соціальних взаємодій. Для людей, які не планують виїжджати із окупованих територій, за такої ситуації існує дві стратегії – використання нових соціально-політичних обставин як каналу соціальної мобільності або зведення контактів із новою «державою» та її «посадовцями» до рамок фізичного виживання.

По-друге, використання колаборації як кар'єрного ліфту більшою мірою характерне для представників вищих соціальних класів, причому як для тих, хто непогано почував себе при Україні, отримуючи нові посади, нагороди, вчені звання та категорії, так і для тих, хто з особистісних або системних причин втратив престижні статусні позиції. У ході емпіричного підтвердження авторської гіпотези з'ясувалося, що найбільш активно процеси вертикальної мобільності тривали серед працівників високої кваліфікації у соціально-культурній та іншій сферах. Можна очікувати, що якщо окупація окремих територій Запоріжжя та Херсонщини затягнеться, то саме ці люди стануть соціальною базою нового

режиму, відстоюючи його цінності вже не тільки за матеріальну винагороду, але й побоюючись втратити здобуті позиції. Це може ускладнити звільнення українського Півдня.

По-третє, до закритих та жорстко ієрархізованих соціальних інститутів, заснованих на силовому примусі, окупація приваблює досить специфічний контингент колаборантів, схильних до самоствердження через злочини проти громадян та їхнього майна, викрадань і катувань. Такі співробітники були присутні і в українській правоохоронній системі, проте демократичне правління, свобода слова та розвинене громадянське суспільство суттєво стримували їхнє свавілля. У той же час знаходить емпіричне підтвердження ще одна наша гіпотеза, що за часів військово-окупаційного режиму люди, кар'єра яких у нормальному інституційному порядку не склалася через їхні особисті вади та пороки, отримують другий шанс на професійне зростання. Найбільш оптимальним середовищем для такої «самореалізації» є каральні органи, де вимагається повна слухняність, знищення будь-яких потенційних осередків національно-визвольного руху та людей, що здатні опиратися загарбникам.

Серед **перспектив** подальших наукових розвідок – теоретичне та емпіричне дослідження змін меж соціальних норм та девіацій та складання за матеріалами кримінальних справ детальних профілей «колаборантської кар'єри», що стане можливим після повернення Північного Приазов'я та Причорномор'я під український стяг.

Zubchenko O. Collaborationism in the temporarily occupied territories of Southern Ukraine: a sociological aspect

The article is devoted to a sociological analysis of the manifestations of collaborationism in the territories of Zaporizhzhia and Kherson regions, which were occupied as a result of large-scale Russian aggression in February – March 2022. The author conducted a non-formalized analysis and summarization of publicly available information on persons collaborating with the enemy, processed in the SPSS 17.0 program. It has been proven that collaborationism is an institutionally dysfunctional way of social behavior, when the implementation of customary social practices within the framework of traditional social institutions leads to the establishment of the power of the occupiers. It is shown that in the socio-structural dimension, this process takes place through incorporation into social institutions created by invaders, or capture of existing social organizations, as well as through financial and economic interactions.

The author comes to the conclusion that the enemy's guides are dominated by representatives of the highest social strata, who before the war held the social status positions of managers and highly qualified workers, had the authority to act on behalf of the state. Accelerated career advancement is characteristic of educators, a large number of whom have gone from technical workers or beginning teachers to directors of educational institutions in a few weeks. Similar processes were noted among small employees who took the places of their former managers. It is also emphasized the extremely high level of manifestations of deviant behavior among persons who entered the service of "law enforcement agencies", which is connected both with the nature of social relations in this area, and with the efforts of collaborators to restore to their own advantage corrupt practices that have become impossible in Ukraine. The researcher states that representatives of the above-mentioned social strata became the biggest beneficiaries after the change of power and make up the social base of the occupation regime.

Key words: collaborationism, channel of social mobility, dysfunction of social institutions, deviant behavior, social portrait of collaborators.

Література:

1. Горобець В. Співпраця з ворогом як вимушена модель поведінки та стратегія виживання. *Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал*. 2018. Вип. 3(21). С. 56-74.
2. Звіт про результати опитування екзит-пол 25.10.2020 у Запорізькій області. За ред. О.С. Зубченка. Запоріжжя: Південноукраїнський гуманітарний альянс, 2020. 35 с.
3. Ілларіонов О. Суспільний запит на заборону колабораціонізму. *Юридичний вісник України*. 2017. № 13. С. 4.
4. Кравчук О.О., Бондаренко М.С. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до нової статті 111-1 КПК. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 198-204. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-3/45>
5. Макеев С. Соціальні структури: складки, лімінальність, солідарності. *Стан сингулярності: соціальні структури, ситуації, повсякденні практики: монографія*. За ред. С. Макеева і С. Оксамитної. К.: Інститут соціології НАН України, 2017. С. 42-66.

6. Письменський Є.О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в Україні (кримінально-правові аспекти). Северодонецьк: ЛДУВС, 2020. 121 с.
7. Разметаев А.С. Сучасні окупаційні режими: огляд концептуальних інтерпретацій. *Сучасне суспільство*. 2019. Вип. 1. С. 169-188 <https://doi.org/10.34142/24130060.2019.17.1.15>
8. Сорокин П. А. Социология революции / Вступительная статья Ю. В. Яковца; предисловие И. Ф. Кураса, И. И. Лукинова, Т. И. Деревянкина; подготовка текста, составление и комментарии В. В. Сапова. М.: Издательский дом «Территория будущего», 2005. 704 с.
9. Ткач Б.М. Теорії девіантної поведінки. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т. 10. Вип. 27. С. 552-563.
10. Фромм Е. Втеча від свободи. Пер. з англ. М. Яковлева. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2019. 288 с.
11. Чальцева О. Категорія «колабораціонізм» як багатокомпонентний наратив в умовах війни. *Політичне життя*. 2022. № 2. С. 56-60 DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.2.9>
12. Шайкан В. Явища-феномени гітлерівської окупаційної доби в Україні: причини виникнення. *Сумський історико-архівний журнал*. 2010. № X-XI. С. 19-25.
13. Goldthorpe J., Marshall G. The promising future of class analysis: a response to recent critiques. *Sociology*. 1992. Vol. 26. P. 381-400. Retrieved from, <https://journals.sagepub.com/doi/epdf/10.1177/038038592026003002>, 25.09.2022

References:

1. Horobets, V. (2018). Spivpratsia z vorohom yak vymushena model povedinky ta stratehiia vyzyhivannia [Cooperation with the enemy as a forced pattern of behavior and survival strategy]. *Viiskovo-istorychnyi merydian*. Elektronnyi naukovyi fakhovy zhurnal. Vyp. 3(21). S. 56-74. [in Ukrainian].
2. Zubchenko, O.S. (Ed.). (2020). *Zvit pro rezultaty opytuvannia ekzyt-pol 25.10.2020 u Zaporizkii oblasti* [Report on the results of the exit poll on October 25, 2020 in the Zaporizhzhia region]. Zaporizhzhia: Pivdenoukrainskyi humanitarnyi alians [in Ukrainian].
3. Illarionov, O. (2017, 31.03). Suspilnyi zapyt na zaboronu kolaboratsionizmu [Public request to ban collaborationism]. *Yurydychnyi visnyk Ukrainy*. № 13. S. 4 [in Ukrainian].
4. Kravchuk, O.O., Bondarenko, M.S. (2022) Kolaboratsiina diialnist: naukovo-praktychnyi komentar do novoi statti 111-1 KPK [Collaborative activity: a scientific and practical commentary on the new Article 111-1 of the CPC]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 3. S.198-204. [in Ukrainian] <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-3/45>
5. Makieev, S. (2017). Sotsialni struktury: skladky, liminalnist, solidarnosti [Social structures: folds, liminality, solidarities]. S. Makieev, S. Oksamytna (Ed.). *Stan synhuliarnosti: sotsialni struktury, sytuatsii, povsiakdenni praktyky: monohrafiia*. (S. 42-66). Kyiv: Instytut sotsiologhii NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
6. Pysmenskyi, Ye.O. (2020). Kolaboratsionizm yak suspilno-politychne yavyshe v Ukraini (kryminalno-pravovi aspekty) [Collaborationism as a socio-political phenomenon in Ukraine (criminal and legal aspects)]. Severodonetsk: LDUVS [in Ukrainian].
7. Razmietaev, A.S. (2019). Suchasni okupatsiini rezhymy: ohliad kontseptualnykh interpretatsii. Suchasne suspilstvo [Modern occupation regimes: a review of conceptual interpretations]. Vyp. 1. S. 169-188 [in Ukrainian] <https://doi.org/10.34142/24130060.2019.17.1.15>
8. Sorokin, P.A. (2005). Sociologija revoljucii [Sociology of revolutions]. Moscow: Izdatel'skij dom «Territorija budushhego» [in Russian].
9. Tkach, V.M. (2015). Teorii deviantnoi povedinky [Theories of deviant behavior]. *Aktualni problemy psykholohii*. T. 10. Vyp. 27. S. 552-563 [in Ukrainian]
10. Fromm, E. (2019). Vtecha vid svobody [Escape from freedom]. Kharkiv: Klub Simeinoho Dozvillia [in Ukrainian]
11. Chaltseva, O. (2022). Katehoriia «kolaboratsionizm» yak bahatokomponentnyi narativ v umovakh viiny. [The category "collaborationism" as a multi-component narrative in the conditions of war]. *Politychne zhyttia*, № 2. S. 56-60 <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.2.9> [in Ukrainian]
12. Shaikan, V. (2010). Yavyshe-fenomeny hitlerivskoi okupatsiinoi doby v Ukraini: prychny vynyknennia [Occurrences-phenomena of the Hitler occupation era in Ukraine: causes of occurrence]. *Sumskyi istoryko-arkhivnyi zhurnal*. № X-XI. S. 19-25 [in Ukrainian].
13. Goldthorpe J., Marshall G. The promising future of class analysis: a response to recent critiques. *Sociology*. 1992. Vol. 26. P. 381-400. Retrieved from, <https://journals.sagepub.com/doi/epdf/10.1177/038038592026003002>, 25.09.2022

Стаття надійшла до редакції 26.09.2022

Стаття рекомендована до друку 10.10.2022

RIGHTS OF WOMEN IN A CHALLENGING NIGERIAN SOCIETY

Dr Tracy B. E. Omorogiuwa,
Department of Social Work,
University of Benin, Benin City, Nigeria.
ORCID ID: 0000-0002-8675-7180
tracy.omorogiuwa@uniben.edu

Women as with all humans have many rights, including the right to learn, to be free from abuse and prejudice, to own property, to enjoy well-being in all of its ramifications, and to earn an equivalent income. Evidence depict women as being at the bottom of the human development pyramid in all indices, including political engagement, socio-cultural independence, financial independence, inheritance rights, appropriation of land and property, and enrolment in school, among many other metrics. However, across the sphere and in the Nigerian context, a number of women still experience unfairness, given their femininity. Gender disparity emphasizes how women experience a range of rights issues and prejudices within various on-hand laws, which encourage some grave contests in view of denial and marginalization. This could be due to patriarchy; as an intensely entrenched practice in some cultures in nearly all developing societies, has upheld the feminization of poverty, exclusion, segregation, financial deprivation, inequality, and socio-cultural repression, which challenge the rights of women. In a mainly patriarchal culture, women's rights in Nigeria have been tapered; as issues of gender disparity the empowerment of women is often gazed at with suspicion by men and kept women's aspirations under ruthless control. Given the long-standing emphasis on the freedom and empowerment of marginalized and silenced groups, such as women, to advance their human rights and realize their dreams, all of these rights issues offer serious challenges to the helping professions. Therefore, challenging women's rights issues is a professional imperative for which government, NGOs, international bodies, all lawmakers, activists, helping professionals... researchers and policymakers should be actively involved regardless of practice orientation.

Key words: Challenging, Gender, Prejudice, Rights, Rights of Women.

Introduction

Nigeria is a nation with a projected population of over 200 million. A number of the Nigerian women experience various right issues and prejudices under some existing laws, igniting some critical debates in light of the gaping display of socioeconomic deprivation and political marginalization. Exploring the rights of women in a challenging society such as Nigeria, anchor much underpinning to the nation's socio-legal framework (Omorogiuwa, 2020). It is from such periscope that this paper attempts to recount the turmoil and triumphs of Nigerian women in the face of mounting socio-cultural stranglehold, threatening to silent the voices of women in Nigeria from the corridors of sociopolitical inclusion and participation (Omorogiuwa & Amadasun, 2020). Highlighting salient parts of Nigerian laws, which emphasize discernment against women, this paper concurrently notes some of the reforms that have been made to achieve gender parity. Given the rootedness of sexist views among powerbrokers in our society, some recommendations are proffered to ensure the sustainability of the gains made and to dislodge the patriarchal notion that considers women as objects.

Put squarely, Nigeria's "legal system is pluralist, as it comprises of English common law, and customary law, Islamic (Sharia) as well as statutory laws". "Customary law is predominant in the southern part, while the Islamic law is commonly resort to in a number of states in the northern part of Nigeria" (Ekhatior, 2015, p. 285). It is accentuated further, that the Nigerian context is mainly male-controlled, due to the religions and customs in various settings. Thus, women are regarded as "weaker sex" and discriminatory practices by the society, particularly by men are pardoned. Hence, it is debated that "the traditions and culture of every society determine the values and behavioural patterns of the people ... a culture that attributes superiority to one sex over the other exposes the sex that is considered to be inferior to various forms of discrimination" (Ngwankwe, 2002, p. 143; Yuka & Omorogiuwa, 2022) as well

as in exercising rights. Moreover, Ibidapo-Obe (2005, p. 262) argues that “human rights is flavoured by the culture within, which is to be invoked...the perception of human rights is conditioned, in space and time, by a combination of historical, political, economic, social, cultural and religious factors”. Prejudice against females is pervasive, which was vastly predominant in “ancient societies” such as “Rome, Athens and Africa” among others. Regrettably, in a number of cultures and contexts in Nigeria, women are still viewed and considered as objects. Thus, women are regarded as the helpless individuals endangered to discernment in the society (Olubor, 2009).

Unmasking Prejudice against the Right of Women in Nigeria: A Socio-Legal Perspective

Largely, a number of **laws prejudice against women in Nigeria**. These laws involve of “customary law, the Labour Act, Sharia law and some statutory laws” (Ekhatior, 2015, p. 286). In the Labour Act, Section 56(1) prohibits women from involving in subversive work in excavation. Moreover, women are deprived of the disruption of being escorted by their partners to the place of job placement (Ashiru, 2010). This facility is not related to men. The Labour Act, Section 34(1) stipulates that men in active service in Nigeria are allowed to accompany their spouse to the posting stations, “by such members of his family (not exceeding two wives and some of his children under the age of sixteen years) as he wishes to take with him”. Similarly some public service rules in Nigeria also emphasize denial of women’s rights. For instance, Kano and Kaduna States’ Civil Service Rules 03303 offers that “any woman civil servant, married or unmarried who is about to undertake a course of training of not more than six months duration shall be called upon to enter into an agreement to refund the whole or part of the cost of the course in the event of her course being interrupted on ground of pregnancy”. Further, the Nigerian Police Act, Regulation 124 stipulates that “a woman police officer who is interested in getting married must initially apply in writing to the commissioner of police for approval” (Imasogie, as cited in Ekhatior, 2015, p. 286).

Additionally, it is observed that in the Air Force Act, both female and male officers are referred to as “airmen”, which is inequitable. Discernment and prejudice against the rights of women is also obvious in “the Nigerian Drug Law Enforcement Agency (NDLEA) Act, Article 5(1), Order, 2002 that all female applicants shall be unmarried; at the point of entry and shall upon enlistment remain unmarried for a period not less than two years.” Moreover, Article 5(2) offers that “all unmarried female members of staff that wish to marry shall apply in writing to the Chairman/Chief Executive, asking for permission, stating details of the intended husband.”

Violence against women, is “act of gender-based violence that results in, or is likely to result in physical, sexual or psychological harm or suffering to women, including threats of such acts, coercion or arbitrary deprivation of liberty, whether occurring in public or private life” (Ashiru, as cited in Ekhatior, 2015 p. 287). Indeed, “violence has negative impacts on women, given the physical, health as well as the emotional issues experienced. This has made it seem that the prevailing issue of violence and its consequential contexts on women’s rights cannot be ignored” (Omorogiuwa, 2017, p. 297), which must be handled effectively. All forms of violence including rape, which is often perpetuated by men, are key ills and one of the least informed misconducts in the Nigerian context, given the societal stigma. A key interruption in rape issues in Nigeria is the guidelines of indication, which are slanted against the sufferers in courts. Thus, Section 211 of the Evidence Act states thus:

When a man is prosecuted for rape or for attempt to commit rape or for indecent assault, it may be shown that the woman against whom the offence is alleged to have been committed was of a generally immoral character, although she is not cross-examined on the subject; the woman may in such a case be asked whether she has a connection with other men, but her answer cannot be contradicted and she may also be asked whether she had connection on other occasions with the prisoner, and if she denies it may be contradicted.

The Penal law has necessities to the Criminal law an offence of rape in Nigeria. Nevertheless, in Nigeria, a husband is often considered not guilty of the offence of rape against his wife. Given that “Section 6” of the Criminal law describes “unlawful carnal knowledge as carnal connection which takes place otherwise than husband and wife”. In the case of *R v Roberts*, the law court assumed that “the status of marriage involves that the woman has given her consent to her husband having intercourse with her during the subsistence of the marriage...she cannot unilaterally withdraw.” This establishment is in contradiction of the present global trend in enacting against spousal rape in other authorities. This is thus, conflicting to a number of international legislation, in which Nigeria is signatory. This includes the “Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW), the African Charter on Human and Peoples Rights and the Protocol on Rights of Women in Africa” amongst others (Ekhatior, 2014).

Moreover, “under Islamic law, a husband may be liable for injury caused or occasioned by forced sex with his wife, but he can never be liable for rape so long as there is a valid subsisting marriage between them” (Oyelade, 2009, p. 266). Hence, some females that indict males of rape are endangered to verdicts of the personality and with no identification of spousal rape; therefore there is restricted safety for women’s

right in the Nigerian context. In the Sharia Penal laws, for example, “rape is a form of zina”, which is unlawful “sexual intercourse”, and to establish the crime of ‘zina’, an admission of four observers is crucial; or else, the sufferer may be predisposed to slander in which a declaration of guilt cannot be obtained from the offender (Ashiru, 2010). Besides, the Sharia Law offers prejudiced penalties for married and single women). To this end, “married offenders are liable to stoning to death while unmarried offenders are liable to the lenient punishment of one year imprisonment and caning with lashes up to a maximum of one hundred” (Alemika & Alemika, 2005, p. 89-90). These requirements of Sharia Laws are against the fundamental rights of women and different requirements of the Constitution barring humiliating actions against women’s, freedom of cultural or religious conviction and safety against unlawful practices. Nonetheless, culture and religion are greatly debated matters in the Nigerian context, which is a hindrance to the protection of women’s rights particularly, in the Northern part of the country.

A number of **customary practices or actions** victimize women in a challenging society such as Nigeria. Thus, according to Olubor (2009, p. 15), “customary laws of several communities impose conditions that make women access land only through male relations. More often, women are regarded as property and therefore cannot own property themselves”. Nevertheless, these customary laws are not widespread in Nigeria. This is because in some communities, women are allowed to own property. For example, in the “Benin Kingdom; in the southern part of Nigeria; a number of women own property different from their husbands or partners” (Attah as cited in Ekhatior, 2015, 289). Given “property rights, women married under the [Marriage] Act have their property rights protected by the Act thereby making them entitled to a share in the matrimonial property, including the husbands’ property, and the jointly owned and acquired property”. However, “women married under customary law have little or no rights over their spouse’s property”.... Thus, “women are more often entitled to kitchen utensils and whatever their husbands may give to them as gifts made *inter vivos*” (Olubor, 2009, p. 15-16). Indisputably, there exist a number of laws victimizing women in challenging societies, which are mentioned in this paper. These consist of Taxation, Maternity and Wills Act etc.

Consequently, the challenges faced by women must continue to deepen efforts towards the achievement of the goal of a democratic society that is conducive for all such that the rights and dignity of marginalized women would be ensured and protected. Government, researchers, women activists and caregiving practitioners and network of protections in current times have unrelenting to display rare courage and resilience amongst disparaging terrains and rules, and in many occurrences have overcome these systemic impediments (Omorogiuwa, 2020; Yuka & Omorogiuwa, 2022). In this light, helping professionals and other concerned individuals in Nigeria cannot risk being exempted from this proud tradition of resistance against oppression and ignorance.

Conclusion

Women have experienced a number of difficulties given the challenges against their rights in the Nigerian context. Nevertheless, the surge is changing and can be improved. Thus, “some cultures and communities are still stuck in the past”, which need more enlightenment on women’s rights. Some rules are decreed in Nigeria to increase and promote the rights of women. Nigeria has ratified agreements upholding and protective of the rights of women, such as the CEDAW and African Charter on Human and Peoples’ Rights. In spite of the endorsement of CEDAW and the protocol in Nigerian law, the global agreements are not inclusive of the general law except tame by the Constitution. Nevertheless, the protocol is yet to be tamed in Nigerian law, which thus impedes the implementation in the Nigerian society.

The Way Forward

Given the tide on the rights of women, government, lawmakers, activists, helping professionals... researchers and policymakers, Non-governmental organizations (NGOs) and international bodies are expected to ensure the promotion of women’s rights in the challenging society. Workshops, seminars and conferences are to be continuously organized by NGOs and governments, helping professions and other stakeholders, to address issues of rape and other evils against women and their rights in Nigeria. The consensus of the programmes include the promotion of a Bill against all forms of violence against women rights, which is however not yet approved by the Nigerian legal system. NGOs are to initiate a number of workable programmes enlightening women of their rights and opportunities for pursuing reparation if tampered with. Governments have endorsed laws, such should be supported and implemented by all concerned bodies to protect and support the rights of women from discriminatory and customary inheritance practices.

NGOs and activists should utilize the structure of fairness in the African Charter to enhance the predicament of women in Nigeria. Nonetheless the “non-domestication” and implementation of the Protocol to Women Rights in Africa and the CEDAW in Nigeria can make references to the requirements of “African Charter by indicating the applicability given the stipulations of Section 18(3). The “Sharia criminal (penal) system in northern Nigeria” should be amended, as it is undemocratic.

Трейсі Б.Е. Оморогіува. ПРАВА ЖІНОК У СКЛАДНОМУ НІГЕРІЙСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Жінки, як і всі люди, мають низку прав, включаючи право на навчання, право бути вільними від образ і упереджень, на приватну власність, насолоджуватися добробутом у всіх його різновидах і отримувати рівноцінний дохід. Факти свідчать про те, що жінки знаходяться в основі піраміди за всіма індексами людського розвитку, починаючи від участі в політичному житті, соціально-культурної та фінансової незалежності до права спадкування на землю та власності, здобувати освіту, та багато іншого. Проте в усьому світі та в нігерійському суспільстві зокрема багато жінок все ще відчувають несправедливість через свій гендер. Гендерна нерівність доводить, що жінки стикаються з низкою проблем, які стосуються прав та упереджень у різних чинних законах, що призводить до важких дискусій з огляду на заперечення та маргіналізацію. Це також могло статися через патріархат який як глибоко вкорінена практика в культурах майже усіх суспільств, що розвиваються підтримує фемінізацію бідності, ізоляції, сегрегації, фінансової депривації, нерівності та соціально-культурних репресій, які ставлять під сумнів права жінок. Оскільки Нігерія є переважно патріархальним суспільством, права жінок були звужені, а на питання гендерної нерівності та жінок, розширення їх прав і можливостей чоловіки часто дивляться з підозрою та тримають прагнення жінок під жорстким контролем. Усі проблеми пов'язані з правами викликають обґрунтовані занепокоєння в контексті допомагаючи професій, враховуючи тривалу боротьбу за звільнення та розширення можливостей таких маргінальних і пригнічених груп як жінки для просування їхніх прав людини та досягнення їхніх цілей. Таким чином, розв'язання питань прав жінок є професійним імперативом, до якого повинні активно залучатися уряди, ГО, міжнародні організації, законодавці, активісти, професіонали допомагаючих професій, дослідники та політики, незалежно від практичної орієнтації.

Ключові слова: той, що кидає виклик, стать, упередження, права, права жінок.

Bibliography:

1. Alemika E.E.O., Alemika E.I. Criminal law provisions on sexual violence and deviance in Nigeria. *Available from the University of Jos Online Repository*. Retrieved 4 March 2013 from <http://dspace.unijos.edu.ng/bitstream/10485/1993/3/criminal%20law%20provisions%20on%20sexualviolence0001.pdf>
2. Ashiru M.O.A. A consideration of Nigeria laws which are gender insensitive: The female gender in focus. *University of Benin Journal of Private and Property Law*. 2010. 1 (1), 90-110.
3. Ekhatior E.O. Improving access to environmental justice under the African Charter: The roles of NGOs in Nigeria. *African Journal of International and Comparative Law*. 2014. 22(1), 63-79.
4. Ekhatior E.O. Women and the law in Nigeria. A reappraisal. *Journal of International Women's Studies*. 2015. 16(2), 285-296. Available at <http://vc.bridgew.edu/jwiws/vol16/iss2/18>
5. Ibidapo-Obe A. *Synthesis of African law*. Concept Publishers: Lagos.
6. Ngwankwe J. Realising women's economic and cultural rights: Challenges and Strategies in Nigeria. 14, CJWL/RFD Retrieved 4 May 2013 from <http://www.serac.org/publications/ngwakwe.pdf>
7. Omorogiuwa T.B.E. The public perception of the impacts of domestic violence against women. *Mediterranean Journal of Social Sciences*. 2017. 8(1), 293-298.
8. Omorogiuwa T.B.E. A discourse of female issues in Nigeria: Exploring the place of social work from the lens of policy advocacy. *Social Dialogue: International Association of Schools of Social Work*. 2020. 23, 34-38.
9. Omorogiuwa T.B.E., Amadasun S. Feminism is not anti-men, but challenging oppressive practices: Perceptions of Nigerian social work practitioners. *Benin Journal of Social Work and Community Development*. 2020. 1, 11-22.
10. Yuka V.A., Omorogiuwa T.B.E. The influences of women empowerment on marital stability. *Benin Journal of Social Work and Community Development*. 2022. 5, 33-43.
11. Olubor J. O. The legal rights of the vulnerable Groups vis-a-vis Customary Practices. A paper delivered by Justice Olubor, President Customary Court of Appeal, Edo State at the Refresher Course for Judges and Kadis from 23-27 March, 2009. Retrieved 4 June 2013 from <http://www.nigerianlawguru.com/articles/customary%20law%20and%20procedure/the%20legal%20rights%20of%20the%20vulnerable%20groups%20vis%20-%20a-vis%20customary%20practices.pdf>
12. Oyelade O. Women's right in Africa: Myth or reality. *UBLJ*, 9 (1) 100. Retrieved 3 March 2013 from <http://www.nigerianlawguru.com/articles/human%20rights%20law/women%20rights%20in%20africa,%20myth%20or%20reality.pdf>

References:

1. Alemika, E.E.O. & Alemika, E.I. (2005) Criminal law provisions on sexual violence and deviance in Nigeria. Available from the University of Jos Online Repository. Retrieved 4 March 2013 from <http://dspace.unijos.edu.ng/bitstream/10485/1993/3/criminal%20law%20provisions%20on%20sexualviolence0001.pdf>
2. Ashiru, M.O.A. (2010). A consideration of Nigeria laws which are gender insensitive: The female gender in focus. *University of Benin Journal of Private and Property Law*, 1 (1), 90-110.
3. Ekhaton, E.O. (2014). Improving access to environmental justice under the African Charter: The roles of NGOs in Nigeria. *African Journal of International and Comparative Law*, 22(1), 63-79.
4. Ekhaton, E.O. (2015). Women and the law in Nigeria. A reappraisal. *Journal of International Women's Studies*, 16(2), 285-296. Available at <http://vc.bridgew.edu/jwiws/vol16/iss2/18>
5. Ibidapo-Obe, A. (2005). *Synthesis of African law*. Concept Publishers: Lagos.
6. Ngwankwe, J. (2002). Realising women's economic and cultural rights: Challenges and Strategies in Nigeria. 14, CJWL/RFD Retrieved 4 May 2013 from <http://www.serac.org/publications/ngwakwe.pdf>
7. Omorogiuwa, T.B.E. (2017). The public perception of the impacts of domestic violence against women. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 8(1), 293-298.
8. Omorogiuwa, T.B.E. (2020). A discourse of female issues in Nigeria: Exploring the place of social work from the lens of policy advocacy. *Social Dialogue: International Association of Schools of Social Work*, 23, 34-38.
9. Omorogiuwa, T.B.E. & Amadasun, S. (2020). Feminism is not anti-men, but challenging oppressive practices: Perceptions of Nigerian social work practitioners. *Benin Journal of Social Work and Community Development*, 1, 11-22.
10. Yuka, V.A. & Omorogiuwa, T.B.E. (2022). The influences of women empowerment on marital stability. *Benin Journal of Social Work and Community Development*, 5, 33-43.
11. Olubor, J. O. (2009). The legal rights of the vulnerable Groups vis-a-vis Customary Practices. A paper delivered by Justice Olubor, President Customary Court of Appeal, Edo State at the Refresher Course for Judges and Kadis from 23-27 March, 2009. Retrieved 4 June 2013 from <http://www.nigerianlawguru.com/articles/customary%20law%20and%20procedure/the%20legal%20rights%20of%20the%20vulnerable%20groups%20vis%20-%20a-vis%20customary%20practices.pdf>
12. Oyelade, O. (2006). Women's right in Africa: Myth or reality. *UBLJ*, 9 (1) 100. Retrieved 3 March 2013 from <http://www.nigerianlawguru.com/articles/human%20rights%20law/women%20rights%20in%20africa,%20myth%20or%20reality.pdf>

Стаття надійшла до редакції 30.08.2022

Стаття рекомендована до друку 03.09.2022

УДК 316.485.2

DOI [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3\(55\).269534](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3(55).269534)

КРИХКІ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ

Багінський А. В.,

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри соціології

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID ID: 0000-0001-5633-4614

andrei.baginsky@gmail.com

Стаття присвячена аналізу параметрів крихких держав в умовах кризових ситуацій. Розглядаються типи кризи, які можуть спіткати державу всередині суспільства, та в межах зовнішнього впливу. Диференціюються поняття «кризової держави», «крихкої держави», «неспроможної держави». Крихкі держави є наслідком так званих крихких ситуацій, які визначаються за одним обов'язковим, або декількома критеріями.

Крихка держава (fragile state) – це держава, в якій криза відбувається в одній або декількох її підсистемах. Крихка держава є особливо вразливою для внутрішніх та зовнішніх потрясінь, а також до внутрішніх та міжнародних конфліктів. Серед інших методологій дослідження крихкості необхідно згадати підхід Фонду Миру, що займається регулярним вимірюванням Індексу крихких держав, який базується на 4 основних секторах: згуртованості, економіки, політики та соціуму. Згуртованість передбачає наступні показники: апарат безпеки, фрагментацію еліт, групові невдоволення та розділення. Економічні показники поділяються наступним чином: бідність, нерівність та економічний розвиток, відтік інтелектуальної робочої сили. Політичні показники – це державна легітимність, публічні сервіси, права людини та верховенство права. Кризова держава (crisis state) – це держава, що переживає гостру політичну кризу, а державні органи потенційно не в змозі управляти конфліктами та потрясіннями. Крайня небезпека для держави у кризовому стані – це крах. Неспроможна держава (failed state) – держава, що не може ефективно виконувати функції безпеки, забезпечення добробуту населення та не має ефективного контролю за територією. Перебуваючи на межі крихкості політичних інститутів Україна залишається державою з суверенною політикою та зі здатністю протистояти кризам. З наведених показників не можна визнати, що крихкість Української держави занадто переважає значення середніх показників у світі станом на 2021 р. Очікуване «падіння» показників внаслідок російсько-української війни у 2022 р. не означатиме катастрофічну ситуацію для державності, а створить подальші стимули для мобілізації та розвитку суспільства та держави.

Ключові слова: держава; крихка держава; конфлікт; війна; криза.

Постановка проблеми. Допомога урядам і заходи постконфліктного врегулювання стосуються державного будівництва і рівня спроможності держави. З огляду на це у науковій літературі виокремлюється декілька понять, що фіксують проблемну здатність держави належним чином виконувати свої функції: крихка держава, неспроможна держава, кризова держава, що в свою чергу дозволяє концептуалізувати відмінності у функціональних станах держав і забезпечити проектування допомоги та постконфліктне відновлення в складних умовах.

Як правило зазначені поняття відображають стан держави під час збройних конфліктів, бойових дій, воєн, де державні органи стикаються з безпрецедентними викликами на кожному рівні управління. Втім, це не означає, що зазначені політичні системи мають виключно низький рівень державної спроможності до виконання власних функцій. Певна група функцій держави під час війни може бути послаблена – такі як економічна, фінансова, соціальна, тоді як мобілізація суспільних ресурсів,

централізація державних органів, активізація громадянського суспільства можуть створювати посилену керованість соціальними процесами і забезпечувати більш ефективне використання засобів влади, ніж у мирний час. Послаблені функції держави в умовах конфлікту стають викликом для політичного керівництва, що може створити передумови для більш сталого розвитку держави та суспільства в майбутньому, або навпаки, пришвидшити деградацію політичних інститутів.

Мета статті віднайти потенціал спроможності держави у стані крихкості в умовах кризових ситуацій.

Виклад основного матеріалу. Крихка держава (fragile state) – це держава, в якій криза відбувається в одній або декількох її підсистемах. Крихка держава є особливо вразливою для внутрішніх та зовнішніх потрясінь, а також до внутрішніх та міжнародних конфліктів. Наприклад, в економічній підсистемі це може бути вразливість фінансових інститутів, які підсилюють стагнацію чи низькі темпи зростання, або втілюють надзвичайну нерівність (багатство, доступ до землі, доступ до засобів для життя). В політичній складовій дані держави можуть відображати такі політичні союзи, в яких окремі групи населення виключаються з представництва та управління на релігійній, етнічній чи расовій основі. Безпекова складова крихких держав позначається тим, що вони перебувають у війні, або поствоєнному стані і тому забезпечувати легітимний примус набагато складніше, ніж у звичайних умовах, так само як здійснення правосуддя і підтримання правопорядку (Crisis States Research Center, 2006: 4).

Крихкі держави є наслідком так званих крихких ситуацій, які визначаються за одним обов'язковим, або декількома критеріями. Серед таких критеріїв: а) слабе інституційне та політичне середовище за показниками CPIA нижче, ніж 3.0; б) присутність миротворчої місії ООН, як шлях до миру та стабільності; в) переміщення через кордон від 2 тис. до 100 тис. людей, міжнародно визнаних як біженці. (Historical Overview, 2022).

Крихка держава існує як правило у країнах та суспільствах, що потерпають від конфлікту (Conflict-Affected). У дослідженнях Світового Банку визначається, що це країни з високим рівнем інституційної та соціальної нестабільності, визначені на основі загальнодоступних показників, які вимірюють якість політики та інститутів, а також прояви нестабільності.» (Classification of Fragile and Conflict-Affected Situations, 2022).

Наводиться класифікація таких країн з використанням деяких критеріїв. Серед таких критеріїв, зокрема такий: країни, які постраждали від насильницького конфлікту, визначені на основі порогової кількості смертей внаслідок конфлікту відносно населення. Ця категорія виділяє дві додаткові підкатегорії на основі інтенсивності насильства: (i) країни в конфлікті високої інтенсивності та (ii) країни в конфлікті середньої інтенсивності. Зазначається, що ті країни, де рівень насильства спадає від високого і середнього до низького, відповідно поступово втрачають характеристику крихкості. (Classification of Fragile and Conflict-Affected Situations, 2022).

Серед інших методологій дослідження крихкості необхідно згадати підхід Фонду Миру, що займається регулярним вимірюванням Індексу крихких держав, який базується на 4 основних секторах: згуртованості, економіки, політики та соціуму. Згуртованість передбачає наступні показники: апарат безпеки, фрагментацію еліт, групові невдоволення та розділення. Економічні показники поділяються наступним чином: бідність, нерівність та економічний розвиток, відтік інтелектуальної робочої сили. Політичні показники – це державна легітимність, публічні сервіси, права людини та верховенство права. До показників соціуму належать: демографічний тиск, біженці та внутрішньо переміщені особи, зовнішня інтервенція. Щорічні звіти Фонду Миру показують, що навіть найбільш стабільні країни світу можуть зазнавати низхідної динаміки, що пов'язано з падінням тих, чи інших показників (Fragile State Index, 2018).

Також дослідники спроможності держави виокремлюють декілька термінів, які змістовно дотичні до поняття «крихкої держави» (War, State Collapse and Reconstruction, 2006: 4):

Кризова держава (crisis state) – це держава, що переживає гостру політичну кризу, а державні органи потенційно не в змозі управляти конфліктами та потрясіннями. Крайня небезпека для держави у кризовому стані – це крах. Криза – не абсолютна умова, а умова в даний момент часу, тому держава може досягти «кризового стану» і відновитися після цього, або може залишатися в кризі протягом відносно тривалих періодів певний час, або кризовий стан може призвести до розпаду держави.

Держави можуть зіткнутися з кризою трьох вимірів:

- Здатність виконувати свої обов'язки – слабка або дезінтегрована спроможність реагувати на потреби та запити громадян, надавати основні послуги, забезпечувати добробут або підтримувати нормальну економічну діяльність
- Ефективність забезпечення виконання законів (сила) – порушення правопорядку, коли державні інститути втрачають монополію на законне використання сили та не в змозі захистити своїх громадян

• Представництво держави – з точки зору того, чи держава представляє суспільне благо з точки зору справедливості та рівності (Brinkerhoff, 2005: 5).

Неспроможна держава (failed state) – держава, що не може ефективно виконувати функції безпеки, забезпечення добробуту населення та не має ефективного контролю за територією. Використання цього терміну у науковій літературі є досить суперечливим. Часто термін «неспроможна держава» використовують як синонім до терміна «погане управління» (bad governance), що є некоректним, оскільки недієздатна держава невзмозі, в першу чергу, відтворити умови свого функціонального існування, в той час, як політичні режими з поганим управлінням продовжують виконувати основні державні функції. Типовим прикладом держави з поганим управлінням є Російська Федерація, де якість політичних інститутів призводить до деградації населення. Протиположним до недієздатної держави є стійкий стан держави, що позначається державною спроможністю і ефективним виконанням функцій держави.

Неспроможні держави визначаються наступними характеристиками:

- зрив правопорядку, коли державні інститути втрачають свої монополії на законне використання сили та не в змозі захистити своїх громадян
- слабка або дезінтегрована спроможність реагувати на потреби громадян, надавати основні послуги, забезпечувати добробут або підтримувати нормальну економічну діяльність
- відсутність надійної структури, яка представляє державу за її межами (Brinkerhoff, 2016: 8).

Термін «недієздатна держава» часто використовується в дискурсі російської пропаганди, зокрема, щоб позначити цілі військової агресії у лютому 2022 р. Подібну характеристику отримувала також Грузія напередодні вторгнення російських окупаційних військ у 2008 р.

Згідно з Краснером, понад 20% держав на межі XX та XXI сторіччя зазнали державного колапсу, до якого як правило призводив один або декілька різновидів внутрішніх політичних криз: революційні війни, етнічні війни, геноциди або зміни режиму. Досвід державного колапсу супроводжувався бідністю в країні, знищенням інфраструктури, значною корупцією, мінімальним наданням громадських сервісів, відсутністю безпеки. (Krasner, 2004: 1088).

Вочевидь, постконфліктні держави мають дефіцит у спроможності даних функцій. Відтак першочерговими завданнями постконфліктної реконструкції, за Брінкерхоффом, є: 1) Перезаснування легітимності; 2) Відновлення безпеки; 3) Розбудова ефективності. (Brinkerhoff, 2005: 5).

Відтак, центральними функціями держави є безпекова, забезпечення добробуту населення та подолання конфліктів у суспільстві.

Існуючи у функціональних умовах, Україна сьогодні стикнулася з кризовим управлінням в кількох сферах. Серед таких сфер ключовою є економічна – щомісячний дефіцит національного бюджету сягає 5 мільярдів доларів. Фактично, країна надовго опиняється залежною від зовнішніх запозичень, адже деякі галузі економіки перебувають у складному стані. Водночас, не дивлячись на інтенсивність війни, треба відзначити, що держава зберегла легітимність політичної влади та керованість ключовими політичними інститутами як центрального так і місцевого рівня в перші місяці війни. Крім того, громадянське суспільство є активним, як у допомозі армії, так і в аспекті контролю за політичним керівництвом.

Безпекова складова крихкості в умовах російсько-української війни позначена збройною агресією Російської Федерації, та її економічним та політико-дипломатичним тиском у міжнародному безпековому вимірі. Обмеження агресії були обумовлені економічними санкціями, що стосуються фінансово-банківських операцій, персональних санкцій, енергетичного сектору, військово-промислового комплексу.

Проте, очевидно, будь-які економічні санкції мають обмеження, і Росія користується такою обмеженістю справедливо розраховуючи, що зимою 2022-2023 рр. країни «Старої Європи» не зможуть відмовитись від російського газу, а відтак стануть більш поступливим у переговорах щодо нового формату безпеки на європейському континенті, де Україні відводиться в кращому випадку статус «нейтральної держави», а в гіршому – «розділеної держави», певною зоною між країнами НАТО та окупованими частинами української території, захопленими Росією.

Фактично, Російська Федерація намагається тиснути на західні демократії через декілька криз, що можуть з'явитися у короткостроковій перспективі: продовольчій, міграційній, енергетичній. Інформаційно це підсилюється пропагандистською роботою з громадською думкою країн Європи.

Якщо говорити про основні виклики, які зараз стоять перед українцями, це відтік робочої сили, мільйони жінок та дітей, а в перспективі і чоловіків, можуть залишитись в країнах Європи та інших континентів, що може спричинити демографічну кризу. Значний політичний виклик це існування в подальшому двох великих соціальних груп – тих, хто за досягнення тимчасового холодного миру з Росією, так і тих хто бажає виключно перемоги шляхом деокупації кордонів. Очевидно, що друга група буде тиснути на Президента Зеленського в контексті спроб деескалації чи ескалації. Окремо,

зазначу про перспективи Європейського Союзу, очевидно, що він сьогодні знову розділений і країни старої Європи будуть захищати сценарій холодного миру з Росією, в той час як наші союзники Литва, Латвія, Естонія, Польща Велика Британія очевидно продовжуватимуть діяти більш рішуче в міжнародній та дипломатичній площині.

Ще одним фактором реконструкції поствоєнної України є інтеграція до Європейського Союзу. Отримавши статус кандидата у члени ЄС Україна має виконати ряд вимог щодо змін до законодавства та інституційних реформ у сферах антикорупції, протидії олігархам, переходу на міжнародні стандарти судочинства, що в майбутньому має збільшити і добробут та рівень життя населення.

Індекс крихких держав вимірює вразливість у доконфліктних, конфліктних і постконфліктних ситуаціях. Індекс складається з дванадцяти показників конфліктних ризиків, які використовуються для вимірювання стану держави в будь-який конкретний момент: апарат безпеки, фракційні еліти, групові скарги, економічний спад, нерівномірний економічний розвиток, втеча людей і відтік мізків, легітимність держави, державні послуги, права людини та верховенство права, демографічний тиск, біженці та ВПО та зовнішнє втручання. Чим вище значення індексу, тим «крихкішою» є країна (Ukraine: Fragile state index, 2022).

В 2022 році середній індекс крихкості серед 173 держав світу становив 65.81 на шкалі, де 0 – низька крихкість, а 120 – це висока крихкість. Середній індекс України за даним показником з 2007-2022 рр. становив 70.47, причому мінімальне значення було у 2013 р. 65.9, тоді як максимальне у 2015 р. 76.3. що зумовлено російською агресією в Криму та на Сході України в 2014 р. (Ukraine: Fragile state index, 2022)

Аналогічно у дослідженнях Фонду Миру виявляє себе індекс безпекових загроз щодо Української держави: на шкалі 0-10 індекс коливається від значення 3 в 2007 р. до значення 6.4 в 2022 р., в той час як середній у світі показник за цим індексом – 5.09. Це означає, що після 2007 р., а особливо після 2014 р. безпекові загрози для України збільшувались. (Ukraine: Security threats index, 2022).

Фрагментованість еліт – показник, що враховує фрагментацію державних інституцій за етнічними, класовими, клановими, расовими чи релігійними ознаками, а також протистояння та конфлікт між правлячими елітами. Чим вище значення, тим більш фрагментованими є політичні еліти інституції в країні. (Ukraine: Factionalized elites index, 2022). Примітно, що в кейсі України цей показник є найбільш стабільним за 14 років значення не сильно варіюється від 7.9 в 2007 р. до 8.0 у 2022 р. при середньому світовому значенні 6.58. Очевидно, українське значення показника незначно більше за середнє у світі, оскільки дається взнаки наявності в державі кланово-олігархічного урядування, що супроводжується конфліктами як між олігархічними угрупованнями та політиками, що їх представляються, так і між олігархами та державою як автономним політичним інститутом. Це в той же час не суперечить тезі про «приватизацію» держави олігархами, що можна сприймати відносно, оскільки в умовах такої «приватизації» жоден український олігарх так і не отримав монополію на владу в ситуації, коли вплив тих чи інших олігархів різнився за вказані роки. Тому такий показник в умовах політичної системи України 2000-2010-х рр. можна вважати релевантним і доречним.

Групові образи (словосполучення «group grievances» можна ще перекласти як масові невдоволення, але йдеться саме про невдоволення окремих соціальних груп, що виникли з причин соціальної нерівності, нерівного доступу до економічних ресурсів чи влади – *авт.*), ще один показник, який виявляє себе у крихких державах тримається в середньому 5.62 у світі в 2022 р. Тут Україна здійснила траєкторію від показника від 7.2 в 2008 р. до 5.8 в 2022 р. Враховуючи шкалу від 0 до 10, це означає, що показник групових образ тримається середніх значень. (Ukraine: Group grievance index, 2022).

Індикатор економічного спаду країни стосується послаблення економічного розвитку: економічної продуктивності, ВВП на душу населення, рівня бідності та безробіття. На фоні світового показника 5.59 український показник в середньому – 6.5. Це означає, що економічні виклики для України дещо більше в середньому, ніж у інших держав. (Ukraine: Economic decline index, 2022).

«Переміщення людей та відтік мізків» як один з показників крихкої держави фіксує наслідки переміщення для економічного розвитку держави. Тут показники України варіюються від 4.9 у 2018 р. та 5.9 у 2022 р., а річне середньосвітове значення – 5,21. (Ukraine: Human flight and brain drain, 2022). Події 2022 р. значно збільшили цей показник, оскільки станом на липень 2022 р. більше 5 млн. українців вимушено перебувають через бойові дії між Україною та Російською Федерацією, мільйони людей також стали внутрішньо переміщеними особами, а також примусово були вивезені на територію держави-агресора. Втім, у індексі крихких держав виділено окремий показник щодо біженців та внутрішньо переміщених осіб з середнім значенням в Україні у 2007-2022 рр. у 3.83 (світове значення – 4,64) (Ukraine: Refugees and displaced persons index, 2022). Індекс демографічної ситуації спадав починаючи з 2016 р. від 4.20 до 3.30 у 2020 р., а потім знову підвищився до 4.8 у 2022 р. (Ukraine: Demographic pressures index, 2022).

Індикатор демографічної ситуації враховує тиск на державу, який походить від самого населення або навколишнього середовища. Наприклад, індикатор вимірює процеси, пов'язані із постачанням продовольства, доступом до безпечної води та інших ресурсів, що підтримують життя, або здоров'ям, наприклад поширеність хвороб та епідемій. Чим вище значення показника, тим вищий демографічний тиск у країні. Спад показника у 2020 р. пов'язаний з заходами держави щодо боротьби з епідемією Covid-19.

Індекс державної легітимності в Україні покращився за період 2014-2022 рр. – від показника 8.5 в 2015 р. до показника 6.50 в 2022 р., що свідчить про передумови державної спроможності і відносно стійкий рівень довіри населення до політичних інститутів (Ukraine: State legitimacy index, 2022).

Не менш важливим в цьому контексті є наявність парламентської опозиції та вуличної громадської активності, а також протестного потенціалу громадянського суспільства загалом.

З цим пов'язаний наступний індекс крихкої держави – Індекс прав людини та верховенства права. У випадку України даний індекс перебував у межах позначки 5.3 та 6.6 при світовому середньому значенні 5.37. Значення у 2022 р. в Україні – 5,8. (Ukraine: Human rights and rule of law index, 2022). Зазначений показник полягає у тому, що Україні необхідно надалі вдосконалювати судочинство та здійснювати правові реформи, що є також основою вимог Європейського Союзу щодо надання Українській державі кандидатства на членство у ЄС.

Висновки. Перебуваючи на межі крихкості політичних інститутів Україна залишається державою з суверенною політикою та зі здатністю протистояти кризам. З наведених показників не можна визнати, що крихкість Української держави занадто переважає значення середніх показників у світі станом на 2022 р. Очікуване «падіння» показників внаслідок російсько-української війни у 2022 р. не стало означати катастрофічну ситуацію для державності, а створює подальші стимули для мобілізації та розвитку суспільства та держави.

Bahinskyi A. Fragile states in crisis situations

The article is devoted to the analysis of the parameters of fragile states in crisis situations. The types of crisis that can befall the state within society and within the limits of external influence are considered. The concepts of «crisis state», «fragile state», «failed state» are differentiated. Fragile states are the result of so-called fragile situations, which are determined by one mandatory or several criteria.

A fragile state is a state in which a crisis occurs in one or more of its subsystems. A fragile state is particularly vulnerable to internal and external shocks, as well as to internal and international conflicts. Among other methodologies for the study of fragility, it is necessary to mention the approach of the Peace Fund, which is engaged in regular measurement of the Fragile States Index, which is based on 4 main sectors: cohesion, economy, politics and society. Cohesion involves the following indicators: security apparatus, fragmentation of elites, group discontent and division. Economic indicators are divided as follows: poverty, inequality and economic development, the outflow of intellectual labor. Political indicators are state legitimacy, public services, human rights and the rule of law. A crisis state is a state experiencing an acute political crisis, and state bodies are potentially unable to manage conflicts and upheavals. The ultimate danger for a state in a state of crisis is collapse. Failed state – a state that cannot effectively perform the functions of security, ensuring the welfare of the population and does not have effective control over the territory. Being on the verge of fragility of political institutions, Ukraine remains a state with a sovereign policy and the ability to withstand crises. From the above indicators, it cannot be recognized that the fragility of the Ukrainian state is too much greater than the value of the average indicators in the world as of 2021. The expected «fall» of the indicators as a result of the Russian-Ukrainian war in 2022 will not mean a catastrophic situation for statehood, but will create further incentives for mobilization and development of society and the state.

Key words: state; fragile state; conflict; war; crisis.

Література:

1. Brinkerhoff, D.W. Rebuilding Governance in Failed States and Post-Conflict Societies: Core Concepts and Cross-Cutting Themes. *Public Administration and Development*. 2005. Vol. 25, № 1. P. 3–14.
2. Brinkerhoff, D.W. State Fragility, International Development Policy, and Global Responses. *International Development*. Working Paper. No. 2016-03.
3. Classification of Fragile and Conflict-Affected Situations. : веб-сайт. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/fragilityconflictviolence/brief/harmonized-list-of-fragile-situations>

4. Fragile State Index. The Fund for Peace (FFP) : веб-сайт. URL: <https://fragilestatesindex.org/indicators/c3/>
5. Historical Overview: The World Bank Group's Classification of Fragile and Conflict Affected Situations: веб-сайт. URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/373511582764863285-0090022020/original/FCSHistorialnote.pdf>
6. Krasner, St. D. Sharing Sovereignty: New Institutions for Collapsed and Failing States. *International Security*. 2004., Vol. 29, No. 2. P. 85–120.
7. War, State Collapse and Reconstruction: Phase 2 of The Crisis States Programme. (2006). Crisis States Research Center. URL: <https://www.lse.ac.uk/international-development/Assets/Documents/PDFs/cscc-working-papers-phase-two/wp1.2-war-state-collapse-and-reconstruction.pdf>
8. Ukraine: Demographic pressures index: веб-сайт. URL: https://www.theglobaleconomy.com/Ukraine/demographic_pressures_index/
9. Ukraine: Economic Decline : веб-сайт. URL: https://www.theglobaleconomy.com/Ukraine/economic_decline_index/
10. Ukraine:Economic Development : веб-сайт. URL: https://www.theglobaleconomy.com/Ukraine/uneven_economic_development_index/
11. Ukraine: Factionalized Elites : веб-сайт. URL: https://www.theglobaleconomy.com/Ukraine/factionalized_elites_index/
12. Ukraine: Fragile state index: веб-сайт. URL: https://www.theglobaleconomy.com/Ukraine/fragile_state_index/
13. Ukraine: Security Threats : веб-сайт. URL: https://www.theglobaleconomy.com/Ukraine/security_threats_index/
14. Ukraine: Group Grievance : веб-сайт. URL: https://www.theglobaleconomy.com/Ukraine/group_grievance_index/
15. Ukraine: Human flight and brain drain: веб-сайт. : веб-сайт. URL: https://www.theglobaleconomy.com/Ukraine/human_flight_brain_drain_index/
16. Ukraine: Human rights and rule of law index: веб-сайт. URL: https://www.theglobaleconomy.com/Ukraine/human_rights_rule_of_law_index/
17. Ukraine: Refugees and displaced persons index: веб-сайт. URL: https://www.theglobaleconomy.com/Ukraine/refugees_displaced_persons_index/
18. Ukraine: State legitimacy index: веб-сайт. URL: https://www.theglobaleconomy.com/Ukraine/state_legitimacy_index/

References:

- War, State Collapse and Reconstruction: Phase 2 of The Crisis States Programme (2006). Crisis States Research Center. URL: <https://www.lse.ac.uk/international-development/Assets/Documents/PDFs/cscc-working-papers-phase-two/wp1.2-war-state-collapse-and-reconstruction.pdf>
- Historical Overview: The World Bank Group's Classification of Fragile and Conflict Affected Situations (2022). URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/373511582764863285-0090022020/original/FCSHistorialnote.pdf>
- Classification of Fragile and Conflict-Affected Situations (2022). URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/fragilityconflictviolence/brief/harmonized-list-of-fragile-situations>
- Fragile State Index. The Fund for Peace (FFP) (2022). URL: <https://fragilestatesindex.org/indicators/>
- Brinkerhoff, D.W. (2005). Rebuilding Governance in Failed States and Post-Conflict Societies: Core Concepts and Cross-Cutting Themes. *Public Administration and Development*, 25 (1), 3–14.
- Brinkerhoff, D.W. State Fragility, International Development Policy, and Global Responses *International Development*. Working Paper, 2016-03.
- Krasner, St. D. Sharing Sovereignty: New Institutions for Collapsed and Failing States. *International Security*, 2004, 29 (2), 85–120.
- Ukraine: Demographic pressures index (2022). URL: https://www.theglobaleconomy.com/Ukraine/demographic_pressures_index/
- Ukraine: Economic Decline (2022). URL: https://www.theglobaleconomy.com/Ukraine/economic_decline_index/
- Ukraine:Economic Development (2022). URL: https://www.theglobaleconomy.com/Ukraine/uneven_economic_development_index/
- Ukraine: Factionalized Elites (2022). URL: https://www.theglobaleconomy.com/Ukraine/factionalized_elites_index/
- Ukraine: Fragile state index(2022). URL: https://www.theglobaleconomy.com/Ukraine/fragile_state_index/
- Ukraine: Security Threats (2022). URL: https://www.theglobaleconomy.com/Ukraine/security_threats_index/

Ukraine: Group Grievance (2022). URL: https://www.theglobaleconomy.com/Ukraine/group_grievance_index/

Ukraine: Human flight and brain drain: веб-сайт. (2022). URL: https://www.theglobaleconomy.com/Ukraine/human_flight_brain_drain_index/

Ukraine: Human rights and rule of law index (2022). URL: https://www.theglobaleconomy.com/Ukraine/human_rights_rule_law_index/

Ukraine: Refugees and displaced persons index (2022). URL: https://www.theglobaleconomy.com/Ukraine/refugees_displaced_persons_index

Ukraine: State legitimacy index (2022). URL: https://www.theglobaleconomy.com/Ukraine/state_legitimacy_index/

Стаття надійшла до редакції 30.09.2022

Стаття рекомендована до друку 03.10.2022

ОСОБЛИВОСТІ ТА ОСНОВНІ НАСЛІДКИ ВПЛИВУ ПАНДЕМІЇ COVID-19 НА СВІТОВУ ТА НАЦІОНАЛЬНУ ПОЛІТИКУ

Бучин М. А.,

доктор політичних наук,

професор кафедри політології та міжнародних відносин

Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: 0000-0001-9087-5123

buchyn@ukr.net

Ковальчук А. Є.,

студентка кафедри політології та міжнародних відносин

Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: 0000-0002-8462-8705

kv.anasta.ev@gmail.com

Стаття присвячена дослідженню впливу пандемії коронавірусу на світову та національну політику. Використовуючи комплекс загальнонаукових, логічних та емпіричних наукових методів, виокремлено наслідки та основні форми впливу пандемії як на міжнародну спільноту, так і на внутрішньодержавне життя: економічні, екологічні, освітні, культурні, політичні та ін.

Показано, що у сфері економіки на початку пандемії коронавірусу відбувся різкий економічний спад, однак згодом почалося поступове відновлення світової економіки. Водночас пандемія сприяла зростанню розриву між економічно розвинутими та малорозвинутими країнами. Підкреслено, що вплив пандемії коронавірусу на екологію та навколишнє середовище є амбівалентним: з одного боку, коронавірусні обмеження сприяли покращенню екологічної ситуації, з іншого боку, – з'явилася проблема утилізації засобів індивідуального захисту та медичного інвентарю. Показано, що в освітній сфері перехід на дистанційне навчання сприяв інтенсивній діджиталізації освітнього простору, проте знижив якість освітнього процесу. Схожі тенденції проявлялися і у сфері культури. Проте високорозвинені держави здійснювали набагато більш масштабну підтримку освіти та культури, ніж малорозвинуті країни.

Акцентовано увагу на тому, що у міжнародних відносинах відбулася трансформація суб'єктності: головну роль у протидії пандемії почали відігравати не міжнародні організації, а національні держави. Доведено негативний вплив пандемії коронавірусу на рівень демократії, дотримання прав і свобод людини у світі, що пов'язано, зокрема, з карантинними обмеженнями. Також локдаун та поширення коронавірусної інфекції спричинили суттєвий вплив на виборчий процес і реалізацію виборчих прав громадян.

Ключові слова: COVID-19, пандемія, карантинні обмеження, демократія, безпека.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що поява та поширення пандемії коронавірусу стала новою реальністю та новим фактором, який суттєво впливає як на кожну окремо взятую державу, так і на все світове співтовариство загалом. Пандемія та карантинні обмеження мають суттєвий вплив на всі сфери внутрішньодержавного та міжнародного життя: економіку, політику, освіту, культуру, інформаційну та соціальну сферу, особисте життя громадян. Відтак, враховуючи той факт, що пандемія коронавірусу є новим явищем у житті людства, а також те, що її вплив на людську цивілізацію продовжується, актуальною постає потреба у здійсненні аналізу основних форм та наслідків впливу пандемії коронавірусу на національне та міжнародне життя.

Окремі аспекти впливу пандемії на світову та національну політику розглядали експерти та аналітики, зокрема, Н. Бабу, Р. Дікенсон, Е. Дорн, Д. Земейтін, С. Мейнк, Т. Рум, Т. Себл, Д. Фрейлан, Б. Хенкок та ін. Проте проблематика не стала ще предметом ґрунтовних наукових досліджень.

Відтак виникає необхідність комплексного дослідження впливу пандемії коронавірусу на різноманітні аспекти життя національних держав та міжнародної спільноти.

Мета публікації – здійснити дослідження особливостей та основних наслідків впливу пандемії коронавірусу на світову і національну політику.

Прагнення політичних лідерів зупинити глобальну пандемію та захистити громадян від ураження COVID-19 вимагали рішучих та безкомпромісних дій з боку урядів держав. Умови жорстких обмежень призвели до необхідності вкрай швидкої та інтенсивної адаптації світового співтовариства до нових реалій пандемії. Саме тому вважаємо доцільним розглянути наслідки пандемії та карантинних обмежень для *економіки, екології та навколишнього середовища, освіти та культури, міжнародних відносин, а також демократії*.

1. Економіка. Після запровадження тотального локдауну в багатьох країнах світу в березні 2020 р. негативні зміни глобальних економічних показників постали неминучим викликом. У зв'язку із запровадженням карантинних обмежень значна частина підприємств була змушена тимчасово знизити інтенсивність діяльності та навіть припинити роботу. Як наслідок, вже у 2020 р. понад 85% підприємств понесли значні збитки, 10% опинилися під загрозою закриття та ще 3% – повністю припинили роботу (Update, 2021).

Протягом першого року пандемії світовий ВВП скоротився на понад 7% у порівнянні з 2019 р. Зниження цього показника відбулося практично у всіх державах. До прикладу відзначимо негативну динаміку темпів зростання ВВП у 2020 р. у США (-3,5%), Великобританії (-9,8%), Японії (-9,8%) та ЄС (-2,6%). Варто відзначити, що в Україні ВВП зменшився на 4% (World).

Зауважимо, що до переліку сфер, які найбільше постраждали від карантинних обмежень, входить туризм, промислове виробництво, сфера послуг та розваг, а також промислові та пасажирські перевезення. Таким чином, найбільш різкий спад економічних показників відзначався в країнах, де вищевказаним секторам належала найбільша частка у ВВП (Update, 2021).

Важливо зауважити, що сфера послуг постраждала в 4 рази більше (обсяги зменшились на 20%), ніж торгівля товарами (орієнтовно до 5%). Попри це, падіння торгового обороту в світі відбувалось нерівномірно. Ще однією зміною, що відбулась у сфері міжнародної торгівлі, стало зростання вартості перевезення товарів приблизно на 350 %, пов'язане зі збільшенням попиту на предмети тривалого користування в країнах із локдауном, а також із порушення роботи портів у зв'язку з карантинними обмеженнями (Dickinson, 2021).

Попри різкий спад практично всіх показників та загострення проблем економіки у 2020 р., 2021-ий рік відзначився суттєвим покращенням ситуації: відбулось зростання ВВП, дедалі активніше розгорталась глобальна торгівля та відновились деякі міжнародні економічні зв'язки. Однак наслідки першого року пандемії все ж потребуватимуть тривалого часу для їх усунення.

Відновлення у світі відбувається нерівномірно, а ВВП значної частини малорозвинених країн та країн, що розвиваються, залишається істотно нижчим за докризові показники. Важливим фактором вищевказаного постає нездатність вказаної категорії держав ефективно протидіяти поширенню вірусної інфекції та його наслідкам. Саме тому задля балансування розвитку економіки в країнах світу необхідно поглиблювати міжнародну співпрацю в сфері боротьби з пандемією та реалізовувати програми фінансової та гуманітарної підтримки країн, які не здатні самостійно впоратись із карантинними викликами.

2. Екологія та навколишнє середовище. Варто відзначити, що екологічні наслідки карантину постають неоднозначними. З одного боку, в зв'язку з локдауном, а також обмеженням подорожей, сповільненням економічних процесів і виробництва під час першого року пандемії людське втручання в природу суттєво зменшилось. З іншого боку, підвищився рівень забруднення довкілля, пов'язаний із активним використанням засобів індивідуального захисту, а також ускладненням проблем їх утилізації та переробки.

У зв'язку з закриттям міжнародного сполучення, обмеженнями щодо міжміських переміщень, а також тимчасовим припиненням роботи великих підприємств відбулось зниження темпів споживання вичерпного палива, внаслідок чого викиди парникових газів зменшились майже вдвічі у порівнянні із 2019 р. (Now, 2022). Відповідно якість повітря у значній частині світу суттєво покращилась. Позитивні зміни спостерігалися і щодо проблеми забруднення водних ресурсів. Під час «локдауну» більшість індустриальних джерел забруднення зменшили інтенсивність або припинили роботу, завдяки чому показники якості води сягнули найвищої позначки за останні 20 років. Доцільно також відзначити зниження рівня шумового забруднення, яке негативно впливає на фізіологічне здоров'я людини (Rume, 2022).

Негативні наслідки пандемії для довкілля в загальному зводяться до проблеми зростання обсягів медичних та побутових відходів, а також їх утилізації. Відбір зразків пацієнтів з підозрою на COVID-19, діагностика та лікування великої кількості пацієнтів, а також використання засобів

дезінфекції та індивідуального захисту зумовлювали утворення великих обсягів біомедичних відходів. У зв'язку з пандемією зріс попит на онлайн-замовлення товарів, що призвело до збільшення обсягів побутового сміття, зокрема пакувальних матеріалів. Водночас не можна не звернути увагу на факт того, що в зв'язку з послабленням карантинних обмежень проблеми забруднення навколишнього середовища стають дедалі більш актуальними, а позитивні наслідки пандемії поступово нівелюються негативними (Rume, 2022).

3. Освітній процес. З метою скорочення темпів поширення вірусної інфекції та запобігання масовому скупченню людей, перелік карантинних обмежень включав переведення навчальних закладів на дистанційну форму роботи. За даними ЮНЕСКО понад 1,5 млрд. школярів та студентів у 195 країнах були змушені адаптуватись до нових умов навчання (Meinck, 2022). Розвинені країни використовували інформаційні технології, в тому числі освітні онлайн-платформи та додатки задля того, аби полегшити освітній процес. Країни, що розвиваються, подеколи комбінували проведення занять через телебачення, радіо та онлайн-ресурси. Водночас частина дітей із сімей з низькими доходами, не мала можливості продовжувати дистанційне навчання. Крім того, вимушений перехід до нового формату навчання збільшив нерівність між міськими та сільськими освітніми установами (Seble, 2020).

Ще одним суттєвим недоліком дистанційного навчання постала неможливість проведення певних типів занять (фізичного виховання, музики, образотворчого мистецтва та інших практично спрямованих предметів). Онлайн-навчання також суттєво ускладнило процес оцінювання студентів у зв'язку з відсутністю шляхів контролю за самостійністю виконання контрольних робіт в умовах дистанційної взаємодії. Важливо зазначити, що закриття закладів освіти негативно відобразилось на фізичному та ментальному здоров'ї школярів, студентів та викладачів. Обмеження соціальних взаємодій як важливої складової формування особистості підлітків сприяло підвищенню рівня стресу, апатії, невпевненості, а також значно ускладнювало процес соціалізації та загострювало проблему соціальної нерівності (Dorn, 2021).

Тим не менш, активне впровадження нових технологій в освітній процес сприяло стрімкій діджиталізації працівників освітньої сфери, а також продемонструвало нові методи та підходи до організації навчального процесу.

4. Культура. Карантин передбачав обов'язкове закриття театрів, музеїв та заборону на проведення масових заходів, в тому числі концертів і публічних виступів. Відтак сфера культури та креативних індустрій стала однією із галузей, які найбільше постраждали під час пандемії. Відтакожна з держав, виходячи з власних пріоритетів і бюджетних можливостей, самостійно визначала місце культури в умовах локдауну. Розвинені країни з перших днів пандемії відчутно підтримували культурний сектор. Водночас малорозвинені держави та країни, що розвиваються (в т. ч. і Україна) були змушені орієнтуватись на вирішення нових проблем, мінімізуючи увагу до культури.

Говорячи про глобальні реформації, що відбулись в культурному секторі, доцільно, в першу чергу, зауважити появу нових форм та методів проведення культурних подій. Зокрема, інтенсивна діджиталізація мистецьких установ призвела до створення можливості дистанційного відвідування театрів, музеїв та навіть концертів, що, в свою чергу, сприяло більш швидкому поширенню та обміну інформацією, а також інтенсифікації міжнародних культурних взаємодій між митцями. Доступність локальних пам'яток культури для світової спільноти через глобальну мережу Інтернет дозволили популяризувати місцеву культуру, що в перспективі може привабити іноземних туристів. Тим не менш, значна частина малих та середніх культурних і мистецьких установ (наприклад, бібліотек) не змогла налагодити або оптимізувати дистанційну роботу, а відтак була змушена припинити свою роботу (The Impact, 2022).

5. Міжнародні відносини. У першу чергу, запровадження карантинних заходів спровокувало зворотну тенденцію тактичного орієнтування держав на світовій арені. На початку пандемії країни були змушені самостійно визначати засоби та методи протидії вірусній інфекції, а також реалізовувати їх в індивідуальному порядку. До того ж, зниження темпів міжнародної торгівлі та закриття кордонів призвело до мінімізації міждержавної взаємодії. Як наслідок – держави здійснили перехід орієнтації від глобалізації до локалізації.

Важливо відзначити усвідомлення глобальною спільнотою неефективності міжнародних організацій, таких як ООН, G-7 та G-20 у розв'язанні світової кризи. Тому країни поклались радше на двосторонні відносини, ніж на участь у спільному регулюванні глобальних проблем (Babu, 2020). Відзначимо також зміни формату безпосередніх дипломатичних контактів. Відтак надзвичайно актуальною стала віртуальна дипломатія, яка суттєво розширила можливості взаємодії між політичними лідерами навіть в умовах жорсткого карантину.

6. Демократія. Пандемія також певним чином відобразилась на обсягах прав і свобод громадян та на світовому рівні демократії. Дослідження «Freedom House» вказує на те, що у 2020 р.

показники демократії суттєво погіршились у 80 країнах світу (Democracy, 2020), а в 2021 р. рівень демократії сягнув найнижчого показника за останні 25 років.

На думку дослідників організації, пандемія вплинула практично на всі аспекти демократії, причому особливо помітний вплив відзначається в країнах з неповною демократією та авторитарними режимами. У першу чергу, карантинні обмеження вплинули на здатність людей брати безпосередню участь у контролі над рішеннями урядів – масові зібрання, в тому числі і мирні протести, були заборонені в зв'язку з підвищеним ризиком передачі вірусу. Як наслідок, лідерам деяких країн вдалося використати це обмеження для того, аби розігнати протести та арештовувати мітингувальників. Тим не менше, карантинні обмеження, а також численні нововведення, спричинені пандемією COVID-19, систематично викликали масові протести по всьому світу.

У рамках масштабної світової кампанії щодо протидії дезінформації, в авторитарних країнах систематично відбувалось посилення тиску на ЗМІ. Внаслідок цього було порушене право громадян на свободу слова та отримання достовірної інформації щодо актуальних подій в їх державі, в тому числі – і статистики COVID-19 (The global, 2021). Зрештою нові реалії функціонування суспільства призвели до необхідності реорганізації виборчого процесу.

Підсумовуючи, варто відзначити, що пандемія COVID-19 постала для міжнародної спільноти серйозним викликом, який вимагав як від кожної держави окремо, так і від глобального співтовариства в цілому рішучих та безкомпромісних дій. Задля протидії поширенню COVID-19, уряди країн вдалися до запровадження карантинних обмежень та активно долучалися до пошуку нових шляхів попередження захворюваності громадян – винайдення вакцини та масового щеплення громадян. Нові реалії суттєво і вкрай негативно вплинули на економічні та соціальні показники, спричинили збільшення рівня забруднення довкілля, значно зменшили можливості для розвитку освітніх та культурних процесів, певним чином відобразились на структурі міжнародних відносин та глобальному політичному порядку, а також стали причиною різкого спаду рівня демократії у світі. Попри те, що починаючи з 2021 р. глобальне співтовариство відзначилось здатністю до ефективного відновлення, розрив між розвиненими та малорозвиненими країнами знову вказує на неможливість рівномірного та всебічного розвитку світової спільноти і суттєвого сповільнює його. Зважаючи на той факт, що пандемія коронавірусу ще далека від свого завершення та надалі чинитиме вагомий вплив на міжнародне та національне життя, перспективним напрямком наших подальших досліджень вбачається аналіз особливостей та наслідків впливу пандемії на суспільне життя в Україні.

Buchyn M., Kovalchuk A. The peculiarities and the main consequences of the impact of the covid-19 pandemic on the world and national policies

The article is dedicated to the research of the impact of the coronavirus pandemic on the world and national policies. Using the complex of general, logical and empirical scientific methods, the consequences and main forms of influence of the pandemic on the international and domestic spheres of functioning, such as economic, ecological, educational, cultural and political, have been identified. It has been shown, that there had been a significant economic recession in the beginning of the pandemic. Though, it had been later shifted by the gradual recovery. At the same time the pandemic had fostered the increase of the gap between economically developed and underdeveloped countries.

It has been emphasized, that the impact of the coronavirus pandemic on the environment is controversial: on the one hand, pandemic restrictions contributed to the improvement of the ecological situation, but on the other hand, – there appeared a problem of utilization of the personal protective and medical equipment. It has been shown, that the transition to distant studying fostered the intensive digitalization, though decreased the quality of educational processes. The same tendencies appeared in cultural sphere. However, developed states provided more support to cultural and educational industries, than underdeveloped countries.

The transformation of subjectivity in international relations has been emphasized: the main role in the response to pandemic had been played by national states, not international organizations. The negative impact of the coronavirus pandemic on the level of democracy, observance of human right and freedoms in the world, which was caused by the introduction of quarantine restrictions, has been proved. The lockdown and the spread of the coronavirus infection have also had a significant impact on the election processes and exercising electoral rights by citizens.

Key words: COVID-19, pandemic, quarantine restrictions, democracy, security.

Література:

1. Babu N. Impact of COVID-19 on International Relations. *Research Gate*. July 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/352903367_Impacts_of_COVID-19_on_International_Relations
2. Democracy under Lockdown – The Impact of COVID-19 on Global Freedom. *Freedom House*. 2 October 2020. URL: <https://freedomhouse.org/article/new-report-democracy-under-lockdown-impact-covid-19-global-freedom>
3. Dickinson R., Zemaityte G. How has the COVID-19 Pandemic Affected Global Trade. *The World Economic Forum*. 8 August 2021. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2021/08/covid19-pandemic-trade-services-goods>
4. Dorn E., Hancock B., Sarakatsannis J., Viruleg E. COVID-19 and Education: The Lingering Effects of Unfinished Learning. *McKinsey and Company*. 27 July 2021. URL: <https://www.mckinsey.com/industries/education/our-insights/covid-19-and-education-the-lingering-effects-of-unfinished-learning>
5. How does COVID-19 impact the environment. *BDO Global*. 4 January 2022. URL: <https://www.bdo.global/en-gb/insights/global-industries/natural-resources/how-does-covid-19-impact-the-environment>
6. Meinck S., Fraillon J., Strietholt R. The Impact of the COVID-19 Pandemic on Education: International Evidence from the Responses to Educational Disruption Survey. *UNESCO*. 2022. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380398>
7. Rume T., Islam S. Environmental Effects of COVID-19 Pandemic and Potential Strategies of Sustainability. *PubMed Central*. 17 September 2020. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7498239/>
8. Seble T., Worku M. The Impact of COVID-19 Pandemic on Education System in Developing Countries: A Review. *Scientific Research*. 2020. Vol 8. No 10. URL: <https://www.scirp.org/journal/paperinformation.aspx?paperid=103646>
9. SGD Goals. *The official site of the United Nations Organization*. 27 January 2022. URL: <https://unstats.un.org/sdgs/report/2021/goal-08/>
10. The global decline in democracy has accelerated. *Freedom House*. 3 March 2021. URL: <https://freedomhouse.org/article/new-report-global-decline-democracy-has-accelerated>
11. The Impact of the COVID-19 Pandemic on Creative Industries, Cultural Institutions, Education and Research. *World Intellectual Property Organization*, 2022. URL: https://www.wipo.int/edocs/mdocs/copyright/en/wipo_cr_covid_19_ge_22/wipo_cr_covid_19_ge_22_study.pdf
12. Update: Which firms and industries have been most affected by COVID-19? *Economics Observatory*. 29 June 2021. URL: <https://www.economicsobservatory.com/update-which-firms-and-industries-have-been-most-affected-by-covid-19>
13. World Development Indicators. *The Official site of the World Bank*. URL: <https://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/>

References:

1. Babu, N. (2020). Impact of COVID-19 on International Relations. *Research Gate*. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/352903367_Impacts_of_COVID-19_on_International_Relations
2. Democracy under Lockdown – The Impact of COVID-19 on Global Freedom. (2020). *Freedom House*. Retrieved from: <https://freedomhouse.org/article/new-report-democracy-under-lockdown-impact-covid-19-global-freedom>
3. Dickinson, R., Zemaityte, G. (2021). How has the COVID-19 Pandemic Affected Global Trade. *The World Economic Forum*. Retrieved from: <https://www.weforum.org/agenda/2021/08/covid19-pandemic-trade-services-goods>
4. Dorn, E., Hancock, B., Sarakatsannis, J., Viruleg, E. (2021). COVID-19 and Education: The Lingering Effects of Unfinished Learning. *McKinsey and Company*. Retrieved from: <https://www.mckinsey.com/industries/education/our-insights/covid-19-and-education-the-lingering-effects-of-unfinished-learning>
5. How does COVID-19 impact the environment. (2022). *BDO Global*. Retrieved from: <https://www.bdo.global/en-gb/insights/global-industries/natural-resources/how-does-covid-19-impact-the-environment>
6. Meinck, S., Fraillon, J., Strietholt, R. (2022). The Impact of the COVID-19 Pandemic on Education: International Evidence from the Responses to Educational Disruption Survey. *UNESCO*. Retrieved from: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380398>
7. Rume, T., Islam, S. (2020). Environmental Effects of COVID-19 Pandemic and Potential Strategies of Sustainability. *PubMed Central*. Retrieved from: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7498239/>
8. Seble, T., Worku, M. (2020). The Impact of COVID-19 Pandemic on Education System in Developing Countries: A Review. *Scientific Research*. Vol 8. No 10. Retrieved from: <https://www.scirp.org/journal/paperinformation.aspx?paperid=103646>

9. SGD Goals. (2022). *The official site of the United Nations Organization*. Retrieved from: <https://unstats.un.org/sdgs/report/2021/goal-08/>
10. The global decline in democracy has accelerated. (2021). *Freedom House*. Retrieved from: <https://freedomhouse.org/article/new-report-global-decline-democracy-has-accelerated>
11. The Impact of the COVID-19 Pandemic on Creative Industries, Cultural Institutions, Education and Research. (2022). *World Intellectual Property Organization*. Retrieved from: https://www.wipo.int/edocs/mdocs/copyright/en/wipo_cr_covid_19_ge_22/wipo_cr_covid_19_ge_22_study.pdf
12. Update: Which firms and industries have been most affected by COVID-19? (2021). *Economics Observatory*. Retrieved from: <https://www.economicsobservatory.com/update-which-firms-and-industries-have-been-most-affected-by-covid-19>
13. World Development Indicators. *The Official site of the World Bank*. Retrieved from: <https://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/>

Стаття надійшла до редакції 03.10.2022

Стаття рекомендована до друку 18.10.2022

МІГРАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Бучин М. А.,

*доктор політичних наук,
професор кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID ID: 0000-0001-9087-5123
buchyn@ukr.net*

Мархайчук Н. О.,

*студентка кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID ID: 0000-0001-9596-9778
natalia.markhaichuk.mv.2018@lpnu.ua*

Стаття присвячена дослідженню особливостей використання міграції як важливого інструменту ведення гібридної війни. Використовуючи комплекс загальнонаукових, логічних та емпіричних наукових методів, виокремлено дві основні стратегії використання міграційної політики у контексті проведення гібридної агресії: позитивну та негативну. Позитивна стратегія передбачає використання державою-агресором мігрантів для зміцнення власних позицій та поширення власного впливу на державу-жертву. У такому випадку держава-агресор, як правило, спрямовує міграційні потоки на власну територію, використовуючи прибулих мігрантів як інструмент зміцнення свого потенціалу. У випадку використання негативної стратегії ставиться мета – послабити державу-жертву шляхом спрямування на її територію міграційних потоків. Для цього найчастіше використовуються мігранти із малорозвинених країн, які апріорі можуть бути потенційним дестабілізуючим фактором на території країни, яка стала об'єктом гібридної агресії.

Наголошено на тому, що для досягнення власних цілей через ефективне використання міграційних процесів державі-агресору необхідно контролювати три основні параметри міжнародної міграції: кількість мігрантів та склад міграційних потоків; напрямок руху мігрантів; поведінку мігрантів у новому місці проживання. У першому випадку важливими параметрами, які характеризують мігрантів, може бути рівень їхньої кваліфікації, етнічний та релігійний склад мігруючого населення, їхні вікові та статеві характеристики тощо. У другому випадку йдеться про еміграцію чи імміграцію, які в кінцевому випадку впливатимуть на кількість населення певної країни чи території. Третій випадок передбачає здійснення контролю над рівнем стабільності певної країни чи регіону, а, відтак, здійснення примусу держави-жертви до певних дій. Підкреслено, що здійснення контролю над згаданими вище параметрами та їхній вибір залежать від обраної стратегії використання міграції як інструменту під час здійснення гібридної агресії.

Ключові слова: міграція, гібридна війна, міграційна політика, гібридна агресія, мігранти.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що у сучасному світі, який характеризується високим рівнем конфліктогенності, значну роль почали відігравати гібридні конфлікти, які значною мірою замінили традиційні способи ведення війни. Під час гібридної війни держава-агресор використовує цілий комплекс невійськових інструментів задля послаблення супротивника та перемоги у конфлікті. Одним з таких інструментів гібридної агресії у сучасному світі стала міграція.

Використання міграції як інструменту гібридної війни має на меті призвести до ослаблення противника, розпорошення ним сил і засобів на приймання та розміщення мігрантів, вирішення соціально-економічних, етнокультурних та інших проблем, що послаблює його оборонні позиції. Тобто міграційні процеси стають політичним інструментом – елементом стратегії тиску на опонента, його ослаблення та дестабілізації.

Для України проблематика дослідження міграції як інструменту гібридної війни актуалізується ще й тому, що однією з основних держав-агресорів у сучасному світі, які активно використовують

міграцію для послаблення своїх опонентів, є Росія. Крім того, внаслідок російсько-української війни масова вимушена міграція населення стала однією з найбільш актуальних проблем для України. Відтак стає очевидною необхідність комплексного дослідження особливостей використання міграції як інструменту для ведення гібридної війни.

Джерельною базою для нашого дослідження стали аналітичні та наукові статті вітчизняних та зарубіжних експертів, зокрема, А. Аксьонової, С. Білошицького, Р. Дженнісена, М. Касьянової, О. Коломієць, О. Комарчук, Р. Кінга, П. Левіта, О. Малиновської, Л. Рибаківського, О. Риндзак, С. Стоуфера та ін. Згадані експерти та дослідники розглядали питання міграції, її різновидів, причин та наслідків. Незважаючи на доволі значну увагу як вітчизняних, так і зарубіжних науковців до питання міграції, такий її аспект, як використання міграції у якості інструменту гібридної війни вивчається значно меншою мірою. Крім того, дослідники розглядають питання використання міграції як інструменту гібридної агресії лише побіжно, не аналізуючи цю проблематику в комплексі. Відтак проблематика міграції як інструменту гібридної війни потребує додаткового більш комплексного вивчення.

Мета публікації – здійснити наукове дослідження міграції як інструменту гібридної війни.

Аналізуючи міграцію, варто відзначити, що вона може бути інструментом гібридної війни насамперед завдяки тому, що може потенційно спричинити низку загроз для держави-жертви. Тут варто одразу ж зауважити, що у контексті гібридної війни мова йтиме у першу чергу про такий тип, як зовнішня (міжнародна) міграція.

Дослідники виокремлюють основні можливі загрози внаслідок неконтрольованої міграції:

- загроза для територіальної цілісності країн;
- загроза здійснення терористичних атак;
- загроза зміни чинної системи міжнародних відносин;
- загроза політичної нестабільності;
- загроза економічній та соціальній напруженості;
- загроза спричинення змін в структурі населення, що можуть призвести до розколу та громадянських воєн;

- загроза поширення захворювань та епідемій тощо (Білошицький, 2016).

Тісно із поняттям «міграція» пов'язана міграційна політика. Цей термін характеризується послідовними процесами регулювання міграції, та, зазвичай, притаманний національним державам. На думку вітчизняної дослідниці О. Риндзак, під міграційною політикою слід розуміти цілеспрямовану діяльність органів державної влади щодо регулювання міграційних й інтеграційних процесів, а також пов'язаних з ними чинників з метою оптимізації міграційної активності населення з позицій національних пріоритетів, гармонізації індивідуальних та суспільних інтересів, що у тісній взаємодії з іншими видами політики покликана сприяти підвищенню якості життя населення, цілісності соціуму, відповідати потребам розвитку людини як найвищої цінності (Риндзак, 2016).

Масова міграція в контексті гібридної війни є стратегічним механізмом, за допомогою якого держава, котра здійснює загрозу, чинить тиск на цільовий уряд, щоб він здійснив певний курс дій на користь держави-агресора. Держава-жертва розуміє та визнає, що загроза спричинити міграційний потік через її кордони створить напруженість у суспільстві, що, своєю чергою, викличе невдоволення владою. Як наслідок – може відбутися зміна демографії та зростання безробіття. У крайньому разі, це може призвести до краху уряду, особливо в країні з нестабільною економікою.

Масова міграція як інструмент гібридної війни є навмисною стратегією, яка використовується з військовою метою. Це може бути, наприклад, бажання змінити фокус збройних сил країн, проти яких використовується гібридна агресія, з оборони на внутрішню безпеку та демографічну політику. Також можливою метою гібридної агресії з допомогою міграційного фактора може бути вплив на державу – об'єкт агресії шляхом поширення через мігрантів власних ідей та наративів (Комарчук, 2019, с. 111).

Американський академік Келлі Грінхил називає масову міграцію інструментом зовнішньої політики держави та зброєю, яка використовується шляхом примусового переміщення певних категорій громадян. Отримуючи в результаті гібридної агресії переповнену біженцями країну, держави-жертви таким чином зазнають міждержавного примусу і тиску (Касьянова, 2017, с. 121).

Міграційні рухи стають засобом для досягнення політичних цілей без залучення збройних, економічних та інших важелів впливу. Слабкі суб'єкти міжнародних відносин також можуть використовувати масову міграцію для досягнення політичних цілей, які були б абсолютно недосяжними традиційними військовими засобами. Однак у більшості випадків міграція використовується для досягнення цілей, у яких використання військової сили було б надто витратним або потенційно ескалаційним (Касьянова, 2013, с. 245).

Враховуючи наявні мету та завдання, слід розрізняти «негативну» та «позитивну» міграційні стратегії у контексті гібридного протистояння. Перша («негативна») стратегія здійснюється з метою послаблення супротивника, підриву внутрішньополітичної ситуації та дестабілізації, зниження потенціалу розвитку та опору. При цьому така стратегія може бути прямо спрямована на конкретну державу – об'єкта агресії, або ж опосередковано передбачати приховане провокування якихось міжнародних міграційних рухів у глобальному масштабі для підриву загального становища в регіоні. Внаслідок реалізації цієї стратегії порушується наявна структура розподілу ресурсів і посилюється соціальна напруга, що власне, створює нові загрози для чинного керівництва держави. Реалізація даної стратегії спричинятиме ослаблення противника, знекровлення або витрачання сил і запасів на приймання та облаштування мігрантів, розв'язання питань (етнокультурних, економічних, соціальних тощо), пов'язаних з їх прибуттям та ін. (Малиновська, 2017, с. 80).

В іншому випадку («позитивна» стратегія) міграційні загрози при реалізації гібридної агресії слугують зміцненню власних позицій – шляхом подальшого використання людських ресурсів для власної вигоди та перетворення іммігрантів з-за кордону на агентів впливу, що посилюють залежність їх країни від агресора. У цьому контексті виділяють характеристики, за якими розрізняють бажаних та небажаних емігрантів. Бажаними вважаються ті, хто володіють мовою країни перебування, близькі за ментальністю і культурою до корінного населення країни. Крім того, держави зацікавлені у приїжджих з високим рівнем освіти – кваліфікованою робочою силою. Їх прихід надає позитивної динаміки зростанню населення та пом'якшує демографічні проблеми в державі-агресорі.

У цьому контексті українська дослідниця М. Касьянова розширює тлумачення терміну «державна міграційна загроза» і зауважує, що сюди може відноситись не тільки постачальник небажаних іммігрантів, але й держава, що приймає мігрантів. Дана країна-реципієнт агресивними діями позбавляє інші країни трудових та інтелектуальних ресурсів і використовує іммігрантів з-за кордону як засіб політичного тиску на країну походження. Це може відбуватися як безпосередньо – через порушення питання статусу та прав таких мігрантів на рівні міждержавних відносин, так і опосередковано – мігранти стають агентами впливу держави-агресора (Касьянова, 2018, с. 40-41).

Для досягнення власних цілей через ефективне використання міграційних процесів держава-агресор повинна контролювати щонайменше три основні параметри міжнародної міграції:

1. Кількість мігрантів та склад міграційних потоків.

Залежно від своїх цілей у контексті гібридної війни держава-агресор може бути зацікавленою у формуванні міграційного потоку, який складатиметься з певної кількості мігрантів. Крім того, агресор може цікавитися мігрантами зі специфічними характеристиками, зокрема мігрантами певного віку; мігрантами, які представляють певну етнічну чи релігійну групу; мігрантами, які мають специфічні професійні знання чи навички, мають бойовий досвід тощо. Наприклад, етнічна та релігійна ідентичність є важливою, коли політичний актор зацікавлений в інспірації етнічних чи релігійних конфліктів у країні чи регіоні, куди спрямовані мігранти. З іншого боку, якщо актор має на меті погіршити конкурентні переваги певної країни, то може посприяти чи змусити до еміграції вчених, кваліфікованих спеціалістів тощо, переважно молоді та середнього віку. У деяких випадках також важливою може бути комбінація різних ключових характеристик мігрантів (Semenkova, 2022).

За думку американського дослідника С. Стоуффера, кількість людей, які переміщуються на певну відстань, прямо пропорційна кількості життєвих перспектив на новому місці проживання та обернено пропорційна кількості обставин, що ускладнюють переїзд (Stouffer, 1940, с. 846). До обставин, що ускладнюють вартість переїзду, С. Стоуффер відносить законодавчі обмеження щодо в'їзду чи виїзду, недостатню поінформованість про потенційних мігрантів, негативне ставлення місцевих жителів до мігрантів тощо.

Відтак із згаданих вище тез випливає висновок, що держава-агресор може збільшити або зменшити кількість обставин, які можуть ускладнити переселення людей. У результаті кількість мігрантів може збільшуватися або зменшуватися. Крім того, можна збільшити або зменшити відсоток окремих категорій мігрантів за їх професійною, етнічною, релігійною ідентифікацією. Наприклад, якщо держава-агресор зацікавлена у формуванні потоку спеціалістів у сфері високих технологій з метою збільшення конкурентних переваг однієї країни та водночас зменшення конкурентних переваг іншої країни в рамках планованої або наявної гібридної війни, вона може створити умови для міграції таких фахівців. Крім того, зацікавлена країна може ввести квоти на безоплатну освіту для представників країни, проти якої передбачається вжити деструктивних дій. Також може бути надана можливість працевлаштування цих спеціалістів після закінчення навчання на вигідних умовах. Такі дії здатні стимулювати міграцію фахівців (Stouffer, 1940, с. 849). Ще одним прикладом можна назвати встановлення безвізового режиму. Розглядаючись як символ зміцнення дружніх відносин між державами, він може зіграти каталітичну роль у втраті людського капіталу, а, отже, і у втраті країною конкурентних переваг.

2. Напрямок руху мігрантів.

Відповідно до цілей гібридного впливу рух мігрантів може бути спрямований на виїзд або заселення певної території. У різних умовах як масова еміграція, так і масова імміграція можуть суттєво вплинути на розвиток країни та її безпеку насамперед через те, що вони здатні зменшувати чи збільшувати чисельність населення. Якщо мігранти мають певні характеристики, то спектр наслідків такої міграції як для країни походження, так і для країни призначення може бути значно ширшим (Semenkova, 2022). Наприклад, поступове заселення частини країни, особливо біля державного кордону, людьми, які переселилися із сусідньої країни та водночас представляють її титульну етнічну групу, створює передумови для розвитку сепаратистських чи іредентистських тенденцій. В умовах гібридної війни може бути доцільним скерувати представників етнічної чи релігійної групи в країну, де вони можуть сприяти підвищенню конфліктних настроїв населення.

Варто зазначити, що сучасний рівень розвитку технологій загалом, та інформаційних технологій, зокрема, дає змогу не лише ініціювати та підтримувати міграцію, а й впливати на її маршрути. Використання мережевих інтернет-технологій для прихованого контролю міграції можливе на всіх етапах міграції. На етапі прийняття рішення, коли держава-агресор хоче сформувати позитивне ставлення користувачів до еміграції, вона може почати публікувати пости, статті, відео тощо з історіями успіху мігрантів у нових країнах. Пости та коментарі можуть бути спрямовані не лише на заохочення та стимулювання міграції, але також можуть бути розроблені для того, щоб змусити особу вибрати певний пункт призначення міграції. З цією метою за допомогою ЗМІ та соціальних мереж можна створити позитивний імідж одних країн і негативний імідж інших країн (Semenkova, 2022).

3. Поведінка мігрантів у новому місці проживання мігрантів/

Маючи можливість змінити цей параметр, агресор здатний створити в країні-жертві ситуацію, необхідну йому для досягнення політичних цілей. Наприклад, якщо державою-агресором як ціллю гібридного впливу розглядається підвищення рівня міграційної конфліктогенності в країні-реципієнті для подальшої дестабілізації цієї країни, він може зосередити свої зусилля на формуванні та посиленні почуття образи, розчарування серед мігрантів, або серед місцевого населення. Крім того, ці почуття можуть виникати як спонтанно, так і штучно, якщо держава-агресор додатково вживає заходів для створення умов і факторів, здатних викликати невдоволення населення (Рыбаковский, 1987, с. 9).

Варто сказати, що держава-агресор може керувати як всіма параметрами, так і лише деякими з них. Наприклад, у контексті гібридної війни держава-агресор може організувати міграційний потік з необхідними якісними та кількісними характеристиками та спрямувати мігрантів у певну країну чи регіон. Прибуття мігрантів у потрібне місце може вплинути на послідовність подій так, як це цікавить державу-агресора, але без прямого втручання суб'єкта. З іншого боку, держава-агресор може і далі втручатися та почати впливати на міграційні процеси, коли мігранти вже живуть на новому місці та в новому середовищі.

Підсумовуючи, варто зазначити, що в сучасних умовах глобалізованого світу відбувається як трансформація міжнародних конфліктів (від традиційної збройної війни до гібридної агресії), так і засобів їх ведення. Відтак міграція стає одним із інструментів гібридної війни, а вміння керувати міграційними потоками може дати державі перевагу над своїми опонентами. Зважаючи на той факт, що на сучасному етапі розвитку людства спостерігається тенденція до збільшення інтенсивності використання деякими державами (насамперед – Росією) міграції для дестабілізації як окремих країн, так і цілих світових регіонів, одним із першочергових завдань для міжнародної спільноти є вироблення дієвих механізмів протидії гібридним загрозам, які здійснюються з допомогою міграції. Відтак перспективним напрямком наших подальших наукових досліджень вбачається як аналіз конкретних випадків використання міграції як інструменту гібридної війни, так і вивчення механізмів протидії такій гібридній агресії.

Buchyn M., Markhaichuk N. Migration as an instrument of the hybrid war

The article is devoted to research of features of the use of migration as an important instrument for the prosecution of hybrid war. Using a complex of general scientific, logical, and empirical scientific methods, two main strategies of using migration policy in the context of conducting hybrid aggression are singled out: positive and negative. A positive strategy involves the use of migrants by the aggressor state to strengthen its own positions and spread its own influence over the victim state. In such cases, the aggressor state, as a rule, directs migration flows to its own territory, using the arriving migrants as an instrument to strengthen its potential. In the case of using a negative strategy, the goal is to weaken the victim state by directing migration flows to its territory. For this, migrants from underdeveloped countries are

most often used, who a priori can be a potential destabilizing factor in the territory of the country that has become the object of hybrid aggression.

It is emphasized that in order to achieve its own goals through the effective use of migration processes, the aggressor state needs to control three main parameters of international migration: the number of migrants and the composition of migration flows; the direction of movement of migrants; and the behavior of migrants in a new place of residence. In the first case, important parameters describing migrants may be their level of qualification, the ethnic and religious composition of the migrating population, their age and gender characteristics, etc. In the second case, we are talking about emigration or immigration, which will ultimately affect the population of a certain country or territory. The third case involves monitoring the level of stability of a certain country or region and, consequently, forcing the victim state to take certain actions. It is emphasized that the exercise of control over the parameters mentioned above and their choice depend on the chosen strategy of using migration as an instrument during the implementation of hybrid aggression.

Key words: migration, hybrid war, migration policy, hybrid aggression, migrants.

Література:

1. Білошицький С. Міжнародна міграція як різновид сучасної зброї: соціокультурний та політичний аспекти. *Наукові записки*. 2016. № 2 (82). С. 138–156.
2. Касьянова М. Етапи регулювання міграційних процесів українців до країн Східної Європи (кінець XX – початок XXI ст.). *Білорусь і сусіди: шляхи формування державності, міжнаціональні і між-державні відносини: Міжнародна наукова конференція*. Гомель, 2017. С. 120-125.
3. Касьянова М., Аксьонова А. Європейське суспільство та мусульманські мігранти: можливість порозуміння. *Вісник Донецького національного університету. Серія Б. Гуманітарні науки*. 2012. № 1 – 2. С. 244 – 257.
4. Касьянова М. Міграція громадян України до Білорусі, Молдови та Росії в умовах постбіполярної трансформації міжнародної системи : дис. докт. політ. наук : 23.00.04. Київ-Чернівці, 2018. 748 с.
5. Комарчук О. Маніпулятивні технології засобів масової комунікації в умовах гібридної війни : дис. канд. політ. наук : 23.00.02. Миколаїв, 2019. 226 с.
6. Малиновська О., Коломієць О. Міграційний аспект гібридної війни Росії проти України. *Демографія та соціальна економіка*. 2017. № 2 (30). С. 78–88.
7. Риндзак О. Державна міграційна політика в контексті пріоритетів Національної безпеки України. *Економіка України*. 2016. № 12. С. 72-81.
8. Рыбаковский Л. Миграция населения: прогнозы, факторы, политика. Москва: Наука, 1987. 114 с.
9. Jennissen R. Causality Chains in the International Migration Systems Approach. *Population Research and Policy Review*. 2007. № 26. P. 411–436.
10. King R. Theories and Typologies of Migration: An Overview and A Primer. *Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations*. 2012. № 12. P. 1–43
11. Levitt P. Social Remittances: Migration Driven Local-Level Forms of Cultural Diffusion. *The International Migration Review*. 1998. № 32. P. 926–948.
12. Semenkov M. Concept and implementation of directed migration. *Політичне життя*. № 1. 2022. С. 125-131.
13. Stouffer S. Intervening Opportunities: A Theory Relating to Mobility and Distancer. *American Sociological Review*. 1940. № 5 (6). P. 845 – 867.

References:

1. Biloshytskyi S. Mizhnarodna mihratsiia yak riznovyd suchasnoi zbroi: sotsiokulturnyi ta politychnyi aspekty [International migration as a type of modern weapon: sociocultural and political aspects]. *Naukovi zapysky*. 2016. № 2 (82). S. 138–156 [in Ukrainian].
2. Kasianova M. Etapy rehuliuвання mihratsiinykh protsesiv ukrainsiv do krain Skhidnoi Yevropy (kinets XX – pochatok XXI st.) [Stages of regulation of the migration processes of Ukrainians to the countries of Eastern Europe (end of the 20th – beginning of the 21st century)]. *Bilorus i susidy: shliakhy formuvannia derzhavnosti, mizhnatsionalni i mizhderzhavni vidnosyny: Mizhnarodna naukova konferentsiia*. Homel, 2017. S. 120-125 [in Ukrainian].
3. Kasianova M., Aksonova A. Yevropeiske suspilstvo ta musulmanski mihranty: mozhlyvist porozuminnia [European society and Muslim migrants: the possibility of understanding]. *Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu. Seriya B. Humanitarni nauky*. 2012. № 1 – 2. S. 244 – 257 [in Ukrainian].
4. Kasianova M. Mihratsiia hromadian Ukrainy do Bilorusi, Moldovy ta Rosii v umovakh postbipoliarnoi transformatsii mizhnarodnoi systemy [Migration of citizens of Ukraine to Belarus, Moldova and Russia

in the conditions of post-bipolar transformation of the international system]: dys. dokt. polit. nauk : 23.00.04. Kyiv-Chernivtsi, 2018. 748 s. [in Ukrainian].

5. Komarchuk O. Manipuliatyvni tekhnolohii zasobiv masovoi komunikatsii v umovakh hibrydnoi viiny [Manipulative technologies of mass communication in the conditions of hybrid warfare]: dys. kand. polit. nauk : 23.00.02. Mykolaiv, 2019. 226 s. [in Ukrainian].
6. Malynovska O., Kolomiets O. Mihratsiyni aspekt hibrydnoi viiny Rosii proty Ukrainy [Migration aspect of Russia's hybrid war against Ukraine]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*. 2017. № 2 (30). S. 78–88 [in Ukrainian].
7. Ryndzak O. Derzhavna mihratsiina polityka v konteksti priorytetiv Natsionalnoi bezpeky Ukrainy [State migration policy in the context of priorities of the National Security of Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*. 2016. № 12. S. 72–81 [in Ukrainian].
8. Rybakovskiy L. Mihratsiya naseleniya: prohnozy, faktory, politika [Population migration: forecasts, factors, policy]. Moskva: Nauka, 1987. 114 s. [in Russian].
9. Jennissen R. Causality Chains in the International Migration Systems Approach. *Population Research and Policy Review*. 2007. № 26. P. 411–436 [in English].
10. King R. Theories and Typologies of Migration: An Overview and A Primer. *Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations*. 2012. № 12. P. 1–43 [in English].
11. Levitt P. Social Remittances: Migration Driven Local-Level Forms of Cultural Diffusion. *The International Migration Review*. 1998. № 32. P. 926–948 [in English].
12. Semenkova M. Concept and implementation of directed migration. *Politychne zhyttia*. № 1. 2022. S. 125–131 [in English].
13. Stouffer S. Intervening Opportunities: A Theory Relating to Mobility and Distancer. *American Sociological Review*. 1940. № 5 (6). P. 845 – 867 [in English].

Стаття надійшла до редакції 03.10.2022

Стаття рекомендована до друку 11.11.2022

ПОЛІТИКА НЕЙТРАЛІТЕТУ ШВЕЦІЇ У ХХІ СТОЛІТТІ

Завада Я. І.,

доктор філософії,

асистент кафедри політології та міжнародних відносин

Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: 0000-0001-6094-5397

z_yarupa@ukr.net

Пальок Я. Е.,

студентка IV курсу

Національного університету «Львівська політехніка»

yanka1306@i.ua

У статті досліджено політику нейтралітету Швеції у ХХІ столітті. Королівство Швеції одна з небагатьох країн на міжнародній арені у ХХІ ст., що реалізує свою зовнішньополітичну діяльність через політику нейтралітету. Варто зазначити, що Швеція не брала безпосередньої участі в жодних військових конфліктах з часів наполеонівських війн.

Також, у статті проаналізовано реакцію Швеції на сучасні безпекові виклики у світі та досліджено трансформацію оборонної системи країни в проміжку між завершенням холодної війни та сьогоднішнім.

Встановлено, що традиційна політика нейтралітету в світлі сучасних безпекових проблем стала неефективною, що змусило країну переглянути власну безпекову структуру, а також поглибити зовнішньополітичні зв'язки зі своїми партнерами, зокрема і в сфері безпеки та оборони.

Варто зазначити, що країна підтримувала міцні зв'язки з НАТО, однак попри тісну співпрацю виявляла бажання і надалі залишатися позаблоковою державою. Проте, складна ситуація на міжнародній арені, а саме російське збройне вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р., змусило окремі країни, насамперед Швецію та Фінляндію переглянути свою безпекову політику та приєднатись до країн Північноатлантичного альянсу.

Ключові слова: Королівство Швеції, нейтралітет, міжнародна безпека, зовнішня політика, НАТО.

Постановка проблеми. Дослідження відповідей Швеції на найбільші безпекові загрози сучасності є актуальною темою міжнародних відносин та науковою проблемою. Однією з основних причин є українсько-російська війна, яку 24 лютого 2022 р. розпочала російська федерація. Остання є глобальним актором міжнародних відносин, яку чимало країн сприймають як одну з загроз безпеці, зокрема і в північноєвропейському регіоні. Відомо, що саме російська агресія та неодноразове порушення норм міжнародного права росією, підштовхнули країну з найтривалішим нейтральним статусом у світі відмовитися від своєї традиційної позаблокової політики та вступити до військово-політичного союзу НАТО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки актуальність теми реакції Швеції на глобальні виклики безпеки стає дедалі гострішою, чимало дослідників, вчених, аналітиків відводять їй значне місце у своїх дослідженнях. Уваги заслуговують праці та доробки окремих вчених, таких як Б. Сунделіус (Sundelius, 1982), який досліджує окремі напрямки зовнішньої політики скандинавських країн та порівнює їх, виокремлюючи їх вплив на безпекову сферу, міжнародний розвиток та зовнішню політику в цілому. Значним внеском у дослідження даної теми є робота Е. Алієвої про безпекову політику Швеції в контексті російської агресії. Питанням безпекової політики також займалися К. Брінгеус, Ф. Еріксон, Р. Чарни.

Мета статті полягає у здійсненні аналізу політики нейтралітету Швеції у ХХІ столітті та дослідженні відповідей Швеції на сучасні глобальні загрози.

Виклад основного матеріалу. Швеція пройшла довгий шлях у своєму сприйнятті загроз безпеці та безпекових викликів за останні три десятиліття. До кінця холодної війни це була країна з великими збройними силами, системою цивільної оборони, з військовим плануванням у рамках загальної концепції оборони, і промисловістю озброєння, яка значною мірою задовольняла внутрішні потреби. Це було потрібно через нейтралітет Швеції та її позицію між двома ворожими блоками: НАТО та Варшавським договором. Після закінчення холодної війни інтеграція країн Центральної Європи до ЄС і НАТО, а також вступ Швеції до Європейського Союзу змінили уявлення Швеції про регіональне середовище безпеки. З кінця 1990-х років Стокгольм адаптувався до нової парадигми безпеки, використовуючи переваги «дивіденду миру».

Країна різко скоротила свій оборонний бюджет, скоротила збройні сили, зосередилась переважно на викликах, таких як міжнародний тероризм, і, відповідно, на активній участі в операціях з врегулювання криз за кордоном. Під час цієї стратегічної паузи традиційні військові загрози для Швеції перестали існувати. Стокгольм також відмовився від нейтралітету на користь неприєднання або утримання від військових союзів у мирний час, зберігши при цьому можливість стати на чийсь сторону у разі війни (Мельник, 2009, с. 30-33). Однак з 2008 року Стокгольм почав все більше усвідомлювати імовірність виникнення військових криз та конфліктів в Північно-Балтійському регіоні, що впливають на Швецію прямо чи опосередковано. Російсько-грузинська війна, модернізація російських збройних сил і посилення російської військової активності в Арктиці та регіоні Балтійського моря, спонукали уряд повернутися до точки зору традиційних військових загроз. У стратегії безпеки на 2010–2014 роки, прийнятій у 2009 році, пріоритетами консервативно-ліберального уряду були не лише участь у міжнародних операціях з управління кризою, а й забезпечення територіальної цілісності та суверенітету країни. Окрім цього, російське військове втручання в Україну та анексія Криму стали потужним поштовхом для фундаментальних змін у політиці безпеки та збройних силах Швеції. Стратегія безпеки на 2016–2020 роки, прийнята в 2015 році Соціал-демократично-зеленим урядом, встановила чіткий пріоритет територіальної оборони. Такому повороту сприяли агресивні та провокаційні дії Росії проти Швеції у 2013–2014 роках. Вони варіювалися від імітованих атак на шведську військову інфраструктуру під час навчань ВПС Росії, порушення повітряного простору та підводних операцій у територіальних водах Швеції (найімовірніше, діяльність зі збору розвідувальних даних) (Пашков, 2009, с. 40-43).

З 2008 року шведські політичні еліти все більше турбувалися про безпеку країни та безпеку Північно-Балтійського регіону загалом. Неодноразові порушення Росією міжнародних законів, розпад архітектури європейської безпеки, недетермінований режим контролю над озброєнням та зростання напруженості між США та Європою сприяли загальній зміні безпекового клімату у регіоні. Російська інтервенція 2014 року в Україну стала приводом для ґрунтовного перегляду політики безпеки Швеції, хоча насправді цей процес уже розпочався раніше, після російсько-грузинської війни 2008 р. У період з 2015 по 2020 рр. одним з основних пріоритетів для країни став територіальний захист, в результаті чого відбулися зміни в Збройних силах Швеції та посилювалося військове співробітництво з НАТО, США та Фінляндією.

Занепокоєння Стокгольма щодо його безпеки та оборони посилювалися в останні роки. Цьому сприяли американо-європейська напруженість під час президентства Дональда Трампа та руйнування архітектури європейської безпеки з поступовим демонтажем режиму контролю над озброєннями. Відповідно до прийнятої у 2020 році стратегії безпеки на 2021–2025 роки ситуація в регіоні продовжує погіршуватися. З одного боку, Швеція побоюється, що її суверенітет буде обмежений можливими угодами США або Європи з Росією у формі створення неформальних буферних зон з окремими режимами безпеки для регіону Балтійського моря. З іншого боку, вона більше не має жодних сумнівів у тому, що буде втягнута у військові конфлікти по сусідству. Якщо вони виникнуть, шведський уряд не виключає збройного нападу на саму Швецію. Росія має на меті розширити свою військову діяльність у регіоні Балтійського моря, використовуючи територію Швеції (наприклад, Готланд); Москва також намагається перешкодити НАТО використовувати територію Швеції (наприклад, Готланд) для проведення своїх військових операцій або тиснути на Швецію, щоб вона утрималася від надання військової допомоги своїм сусідам – головним чином Норвегії та Фінляндії. (Росія біля воріт. Швеція коригує свою оборонну стратегію, 2021).

Зрозуміло, що Швеція стурбована розмиванням міжнародного порядку, заснованого на функціонуючих режимах і міжнародних організаціях. Вона бачить себе в архітектурі безпеки як невелику країну з політикою неприєднання, яка залежить від стабільного регіонального та глобального середовища. Незважаючи на величезну територію, населення Швеції становить 10,3 мільйони людей, що менше, ніж Чехія (10,7 мільйони) та Бельгія (11,5 мільйони). Її ВВП у 474 мільярди євро у 2019 році був на рівні Бельгії. У свою чергу, шведські збройні сили, які налічують 15 000 професійних солдатів і військовозобов'язаних, за винятком ополченців, лише на 2 000 перевищують чисельність литовської

армії в мирний час. Хоча вони в основному використовують сучасне збройне устаткування, їх порівняно незначна кількість обмежує здатність захищати країну. У той же час, Швеція має добре розвинену активну дипломатію, добре налагоджену м'яку силу, відносно велику оборонну промисловість (до певної міри спадщина холодної війни), і є прихистком для компаній із глобальним охопленням у багатьох секторах, що збільшує її потенціал порівняно з подібними країнами за чисельністю населення та ВВП.

Незважаючи на дедалі песимістичнішу оцінку загроз і викликів, політика безпеки та оборони досі не була пріоритетом для уряду до 2021 року. Зростаюча небезпека в Північно-Балтійському регіоні залишається однією з багатьох проблем для коаліції меншин при владі з 2014 року. Вона була в кінці списку проблем, згаданих в угоді, досягнутій з опозиційними партіями в 2019 році, що дозволило коаліції залишитися при владі ще на один термін. Серед них також зміни клімату, проблеми з інтеграцією мігрантів та соціальної сегрегації, глобалізація, що погіршує конкурентоспроможність шведської економіки, зростання економічної нерівності та поляризація суспільства, діяльність злочинних угруповань і проблеми в житловій політиці. Місце політики безпеки та оборони серед пріоритетів нинішнього та попередніх урядів досі добре відображалася у шведських військових видатках, які протягом останніх років залишалися на рівні близько 1% ВВП. Лише у 2021–2025 роках оборонний бюджет значно збільшиться. Однак рішення про збільшення витрат на оборону стало можливим лише завдяки тиску з боку консервативно-ліберальної опозиції. Його підтримка була необхідна для того, щоб шведський парламент ухвалив нову стратегію безпеки.

Варто зазначити, що в той же час Швеція почала активізувати військове співробітництво з США, що стало одним із пріоритетів шведських Збройних сил станом на 2016–2020 роки, незважаючи на негативне сприйняття адміністрації Трампа соціал-демократичним урядом зелених. У 2016 році була підписана американо-шведська заява про наміри, яка спрямована на підвищення військового потенціалу та оперативної сумісності шляхом навчань, а також забезпечення співпраці в галузі озброєння. Усі види збройних сил США почали брати участь у шведських військових навчаннях, причому найбільше на сьогоднішній день у Auroga 17 (1300 військовослужбовців). Навчання НАТО, Північних країн та національні навчання в Північно-Балтійському регіоні також стали платформою для розширення співпраці та оперативної сумісності зі США.

Бажання посилити двостороннє співробітництво було підтверджено домовленістю, укладеною у 2018 році на закупівлю ЗРК середньої дальності Patriot. Того ж року Швеція та Фінляндія підписали тристоронню угоду зі Сполученими Штатами про поглиблення військового співробітництва для збільшення синергії у співпраці між Швецією та США та Фінляндією.

Після 2014 року для Міністерства оборони Швеції також стало пріоритетом посилення оборонного співробітництва з Фінляндією. Наразі ці дві країни займаються найбільш далекосяжним військовим співробітництвом серед скандинавських країн. Не тільки їхнє близьке географічне розташування, але, перш за все, їхній позаблоковий статус та необхідність знайти спосіб для покращення спільної безпеки стали рушійною силою їхнього посиленого співробітництва, оскільки Данія та Норвегія, які раніше були залучені до NORDEFCO, віддали пріоритет зміцненню відносин усередині країн, НАТО після 2014 року. Тому Швеція та Фінляндія підписали План дій щодо поглиблення оборонного співробітництва ще в 2014 році, а в наступні роки було укладено ще більше угод. Країни домовилися про створення шведсько-фінської військово-морської групи (яка почала діяти в 2017 році), збільшити кількість спільних навчань сухопутних військ і розробити концепцію зведеної бригади, а також підвищити сумісність своїх ВПС. Швеція та Фінляндія повною мірою використовують свої можливості спільного використання повітряних і військово-морських баз і полегшений доступ до своїх територій через угоду NORDEFCO. У своїй двосторонній угоді про оборонне співробітництво від 2018 року вони погодилися розвивати його для скоординованого оперативного планування та спільних операцій під час миру, кризи та війни, хоча й без офіційних зобов'язань щодо альянсу. У вересні 2020 року парламент Швеції прийняв закон, який надає уряду більші права щодо надання військової допомоги Фінляндії у разі порушень фінської території та щодо прийняття військової допомоги з Гельсінкі в аналогічних ситуаціях щодо Швеції. Це також включає збройний напад, хоча в цьому випадку він вимагає попереднього схвалення Риксдагу.

В останні роки Швеція також розширила свою мережу військового співробітництва за межі НАТО, США та своїх північних сусідів. Вона розвинула активну співпрацю з Сполученим Королівством, високо цінуючи прихильність цієї країни до регіону Балтійського моря та її здатність швидко розгорнути основні сили на Північно-Балтійському театрі. У 2017 році вона приєдналася до Об'єднаних експедиційних сил (JEF). Стокгольм також визнав участь Франції у розробці європейської політики безпеки та вирішив приєднатися до французької європейської ініціативи інтервенції (E12) та направити свої спецпідрозділи до французької операції Такуба в Сахелі в 2020 році. Серед (менш важливих) країн-партнерів, Швеція також визначає країни Балтії та брала участь у військових навчаннях на

їхніх територіях, Польщу (координація навчань «Анаконда» та «Аврора»), Німеччину (участь у Рамковій концепції нації) та Канаду, яка є базовою державою бойової групи НАТО в Латвії і має інтереси в Арктиці.

Стратегія безпеки Швеції на 2021–2025 роки йде ще далі у розробці співпраці з сусідами та пріоритетними партнерами. Уряд хоче посилити спільне оперативне планування з Фінляндією. Крім того, Швеція буде намагатися координувати оперативне планування з Норвегією та розробити конкретне військове планування для найгіршого сценарію. У випадку з Фінляндією Стокгольм заявив, що, на додаток до існуючої співпраці між ВПС та ВМС, окремі шведські наземні підрозділи мають бути готові діяти у Фінляндії під час кризи чи війни, якщо обидві країни вважатимуть це доцільним. Що стосується Норвегії, то Швеція вважає важливим координувати оперативне планування в північних регіонах Скандинавського півострова. Норвезько-шведсько-фінська угода про поглиблене оперативне співробітництво у цій сфері вже була підписана у вересні 2020 року. Співпраця з Норвегією також важлива з іншої причини – військові транспортування та підтримка зі США чи Великобританії до Швеції та до регіону Балтійського моря пройдуть через порти Тронхейм і Нарвік і регіон Осло. Стокгольм також хоче розширити співпрацю в разі кризи чи війни та координувати оперативне планування з Данією.

Пріоритетними напрямками залишаються охорона транспортних шляхів та безпека запасів. Шведський уряд також намагатиметься максимально узгодити оперативне планування із США. Очікується, що планування оборони також буде скоординовано з НАТО, хоча через те, що Швеція не є в Альянсі це може спричинити деякі політичні та формальні проблеми. Певною мірою вони можуть бути вирішені через тіснішу співпрацю Швеції та Фінляндії з членом НАТО Норвегією (а в майбутньому – хоча в стратегії про це не згадується – можливо, з Польщею та країнами Балтії).

Стратегія безпеки для 2021–2025 рр. окреслює подальшу трансформацію шведських Збройних Сил та оборонної політики Швеції. У цій стратегії безпеки, уряд передбачає посилення свого військового потенціалу. Цього разу це знайшло відображення в планах збільшення видатків на оборону, на які планується досягти близько 1,5% ВВП у 2025 році. Нова стратегія відображає зміни, що відбулися у Швеції після переосмислення політики безпеки та оборони, а також ті зміни, що стосуються співпраці з партнерами. У наступні роки шведський уряд хоче розвинути реальну здатність надавати та отримувати військову підтримку в період миру, кризи чи війни. Тому буде прагнути координувати або розробляти спільне оперативне планування з Фінляндією, Норвегією, США та НАТО. Швеція також перебуває у процесі відновлення своєї цивільної оборони. Це включає моделювання стратегій у різних сферах, визначення проблем, визначення координуючих установ, накладання додаткових обов'язків на центральні, регіональні та місцеві організації, а також вивчення можливостей співробітництва між приватним і державним секторами.

Попередня перевірка військової трансформації, що здійснюється з 2015 року, була частиною звіту про майбутнє політики безпеки та збройних сил, виданого у 2019 році Комісією оборони. У ньому відкрито вказувалося на численні недоліки, які заважали б військовим відбити звичайний збройний напад. Основними причинами були значне скорочення матеріально-технічного забезпечення та можливостей командування та управління, а також недостатня кількість військових (Trossmark, 2018). Згідно з цим аналізом, збройні сили не досягли всіх цілей, визначених стратегією 2015 року, і все ще існують значні обмеження для проведення регулярних військових операцій для оборони Швеції. Тому стратегія безпеки на 2021–2025 роки, прийнята у 2020 році, ставить ту саму мету, що й у 2015 році – підвищення спроможності мобілізованих сил діяти у воєнний час. Через тривалі процеси придбання озброєння та військової техніки та нового персоналу цілі стратегії 2020 року будуть досягнуті лише близько 2030 року.

Очікується, що в період з 2021 по 2025 рік шведська армія складатиметься з двох механізованих бригад, (зараз триває формування третьої) і створить скорочену моторизовану бригаду в Стокгольмському регіоні, а також посилить механізований батальйон на Готланді. Нові підрозділи будуть створені в центральній і північній частинах країни. Передбачається, що Сухопутні війська відновлять командування дивізійного рівня шляхом формування штабу дивізії, командного батальйону та двох дивізійних артилерійських дивізіонів, модернізації важкої техніки, включаючи танки та піхотні машини, а також закупівлю додаткових артилерійських систем та введення на озброєння «Патріот», систем протиповітряної оборони середньої дальності. Ополчення буде посилено за рахунок отримання нової техніки – транспортних засобів, датчиків та нічного бойового обладнання. ВМС розширять свої можливості шляхом збільшення кількості підводних човнів з чотирьох до п'яти (замовивши два нових судна та додатково модернізувавши одне старого типу), а також модернізувавши п'ять корветів класу Visby та придбавши два нових корвети після 2025 року. десантний батальйон планується створити в районі Гетеборга. Повітряні сили мають намір продовжити реформу та модернізацію, розпочаті в 2015 році, з введенням на озброєння 60 літаків JAS 39E, які будуть організовані в шість

ескадрилій, разом з існуючими JAS 39C/D та подальшою реалізацією концепції дисперсного базування. Чисельність збройних сил Швеції під час війни повинна збільшитися приблизно з 60 000 до 90 000 військовослужбовців. Очікується, що кількість призовників поступово зростатиме з приблизно 4 000 до 8 000 на рік до 2025 року. (Росія біля воріт. Швеція коригує свою оборонну стратегію, 2021).

Позитивним є значне збільшення оборонного бюджету на період 2021–2025 років. Очікується, що він зростатиме на 5 мільярдів шведських крон на рік у 2021–2023 роках і на 6 мільярдів шведських крон на рік у 2024–2025 роках. Якщо це буде реалізовано, то Швеція збільшить свої військові витрати приблизно до 1,5% ВВП у 2025 році. Це буде найбільш значне збільшення з кінця 1990-х років.

Стратегія на 2021–2025 роки також приділяє особливу увагу кібербезпеці в системі загальної оборони. Збройні сили Швеції вже кілька років розвивають наступальний і оборонний потенціал у цій сфері у співпраці з Національною оборонною радіостанцією (FRA) і Службою безпеки Швеції (Säpo). Кібернетична та інформаційна безпека також будуть посилені в наступні роки іншими структурами шведської системи тотальної оборони разом із залученням військових. У 2020 році уряд створив центр кібербезпеки, в рамках якого різні відомства мають координувати свою діяльність, включаючи Збройні сили Швеції, Національне оборонне радіо (FRA), Агентство цивільних надзвичайних ситуацій (MSB), поліцію та Службу безпеки, та Управління поштового зв'язку (PTS). Крім того, наголошується на необхідності підвищення обізнаності населення щодо кібербезпеки.

Цілком зрозуміло, що з появою нових загроз у міжнародному глобальному просторі, нейтралітет та політика неприєднання стають все більш неефективними як засоби і гарантії національної безпеки. Тому нейтральні та/або позаблокові країни активізують пошуки шляхів і засобів забезпечення національної безпеки, все частіше відмовляючись від своєї традиційної політики нейтралітету та позаблоковості.

Отож, якщо здійснити аналіз поточної політики Королівства Швеція щодо власної національної безпеки, то можна припустити, що країна здійснює свою діяльність в таких основних напрямках на перспективу:

- «північна кооперація» (перш за все з такими сусідніми країнами, як Норвегія та Фінляндія);
- створення балтійської системи регіональної безпеки;
- інтеграція до спільної системи європейської оборони;
- приєднання до НАТО.

Другий та третій напрями даної політики національної безпеки відповідають довгостроковій зовнішньополітичній стратегії Швеції, що спрямована на утворення регіонального союзу нордичних країн Північної Європи під її лідерством. Не менш актуальною та перспективною є концепція створення регіональних структур безпеки, які б доповнювали уже наявні організації та могли б у перспективі стати підсистемами загальної системи європейської безпеки. Інтеграція до існуючих інституцій європейської та євроатлантичної безпеки сьогодні для Швеції є найраціональнішим вибором. За останні роки Швеція перебувала до НАТО значно ближче, ніж, наприклад, Австрія, і була впевнена в автоматичній підтримці НАТО на випадок кризи, а також наголошувала на готовності швидко змінити свій позаблоковий статус у разі необхідності.

Ще до початку російсько-української війни було досить очевидно та зрозуміло, що у випадку серйозного конфлікту на європейському континенті, Швеція, безумовно, буде дотримуватися західноєвропейських орієнтацій. Її нейтралітет, якщо і буде проголошений, то носитиме обмежений та скоріше умовний характер.

Наразі оборонна політика Швеції широко й активно обговорюється у шведському суспільстві, що викликає чималі громадські дебати. В інших країн Європи така політика не викликає подібного інтенсивного обговорення, однак у Швеції вона є предметом занепокоєння, особливо в останні декілька років зважаючи на геополітичну ситуацію, що склалася у світі.

Сьогодні, у зв'язку з повномасштабним вторгнення Росії на територію України, в багатьох нейтральних та позаблокових країнах гостро постало питання зміни зовнішньополітичного курсу. Стає зрозуміло, що в умовах війни на європейському континенті все більше держав віддають перевагу посиленню колективної безпеки, а політика нейтральності чи позаблоковості потроху втрачає свою актуальність. Саме тому, раніше нейтральні країни Фінляндія та Швеція спочатку заговорили про необхідність вступу до Організації Північноатлантичного договору, а згодом безпосередньо подали заявку на членство. Варто зазначити, що ще 16 лютого 2022 року, за тиждень до початку повномасштабної українсько-російської війни, в уряді Швеції заявили, що Стокгольм поки утримується від подавання заявки на вступ в НАТО, однак після подій 24 лютого, у країні знову заговорили про необхідність вступу в Північноатлантичний альянс.

Російське вторгнення в Україну прямо спричинило зміну настроїв щодо членства в НАТО не лише серед політичного керівництва, а й вплинуло на думку громадян країни. Рівень підтримки вступу в НАТО серед шведського населення в різні періоди змінювався. Так, у березні 2014 р. соціологічне

опитування показало, що 31% респондентів підтримують вступ Швеції в НАТО, тоді як 50% виступають проти. В порівнянні з результатами опитування у січні 2022 року, де 42% опитуваних виступало за вступ до Альянсу, рівень підтримки після російського вторгнення в Україну зріс до 51%, а число противників приєднання впало до 27% з 37%. Станом на квітень 2022р. 54% опитаного населення підтримували вступ в НАТО (John McKay, 2022).

16 лютого 2022 р. очільниця МЗС Швеції назвала безпекову ситуацію в країні серйозною. Російська конфронтаційна риторика та військова діяльність, за словами Анн Лінде, загрожують європейській безпеці. Вона наголосила на необхідності діалогу та дипломатії, проте закликала «бути готовим до того, що Росія може обрати інший шлях». Водночас Анн Лінде заявила, що наразі шведський уряд не має наміру подавати заявку на вступ до НАТО. «Наша політика безпеки залишається незмінною. Наша неучасть у військових альянсах допомагає нам і сприяє стабільності та безпеці в Північній Європі», – заявила очільниця шведського МЗС.

11 березня 2022 р. стало відомо, що уряд Швеції на чолі з прем'єр-міністром Магдаленою Андерссон збирався подати заявку про вступ країни в НАТО на мадридському саміті Альянсу наприкінці червня. «Це дуже важливий час в історії. Тепер є до і після 24 лютого. Безпекова ситуація повністю змінилася після російського вторгнення в Україну. І тепер ми маємо справді подумати, що краще для Швеції та нашої безпеки у цій ситуації. Ми проводимо дискусію між партіями у шведському парламенті і всередині моєї партії. Ми розглянемо цю ситуацію дуже серйозно і потім приймемо рішення» – сказала Андерссон на пресконференції з фінською прем'єркою Санною Марін.

В основному питанні вступу Швеції до НАТО залежало від досягнення консенсусу у шведському парламенті. Відомо, що партія соціал-демократів, яка традиційно підтримувала позицію нейтралітету, виступала проти вступу країни до Альянсу. 8 березня 2022р. прем'єр – міністр Швеції та голова Соціал-демократичної партії країни Магдалена Андерссон заявляла, що виступає проти вступу Швеції до НАТО, однак зміни настроїв всередині суспільства змінили позицію соціал-демократів. Парламенту вдалося досягнути одностайності і 15 травня 2022 р. після внутрішньопартійних переговорів було прийнято рішення про вступ до НАТО.

18 травня 2022р. Королівство Швеція разом з сусідньою країною – Фінляндією, одночасно подали свої офіційні листи із заявами про вступ до НАТО. Листи були передані фінським послом при НАТО Клаусом Корхоненом і, відповідно, шведським послом при НАТО Акселем Вернгоффом Генеральному секретарю НАТО Єнсу Столтенбергу в брюссельській штаб-квартирі Альянсу (Neuding, 2022).

Після цього глави держав та урядів країн НАТО надіслали запрошення до Фінляндії та Швеції для приєднання до Альянсу на Мадридському саміті 29 червня. Протоколи про вступ для обох країн були підписані 5 липня після завершення переговорів про вступ. Згодом ці протоколи ратифікувати вже двадцять сім країн-членів Альянсу відповідно до їхніх національних процедур. Для завершення процесу вступу Швеції та Фінляндії до організації необхідна ратифікація протоколів ще трьох країн: Туреччини, Угорщини та Словаччини. Прогнозується, що Швеція та Фінляндія стануть офіційними членами НАТО ближче до початку 2023 року (Neuding, 2022).

Висновки. Отже, в світлі останніх подій Швеція активно трансформує свої зовнішньополітичні пріоритети, відмовляючись від традиційної нейтральної політики, зокрема, посилює свій військовий потенціал. Відомо, що інвестиції у шведську оборону є найбільшими з 1950-х років, а за останній час країна уклала близько 20 угод про співпрацю в оборонній сфері, зокрема з північними та балтійськими сусідами. Наразі російська агресія є головною безпековою загрозою Швеції, в зв'язку з чим країна ще в 2020 р. різко збільшила свій оборонний бюджет одразу на 40% та нещодавно подала заявку на членство в Організацію Північноатлантичного договору. Офіційно 27 країн-членів вже ратифікували протоколи про приєднання Швеції та сусідньої їй Фінляндії до Альянсу. Для офіційного приєднання цих країн необхідні голоси ще трьох членів: Туреччини, Угорщини та Словаччини. Сьогоденні безпекові загрози, безумовно, змушують чимало країн докорінно переглядати власну оборонну систему та безпекову стратегію, аби бути готовими до будь-яких змін в кліматі міжнародних відносин.

Zavada Ya., Palok Ya. Swedish neutrality policy in the XXI century

the article examines the neutrality policy of Sweden in the 21st century. The Kingdom of Sweden is one of the few countries on the international scene in the 21st century that implements its foreign policy through a policy of neutrality. It should be noted that Sweden has not directly participated in any military conflicts since the Napoleonic Wars.

Also, the article analyzes Sweden's response to modern security challenges in the world and examines the transformation of the country's defense system between the end of the Cold War and the present day.

It was established that the traditional policy of neutrality in the light of modern security problems has become ineffective, which forced the country to review its own security structure, as well as to deepen foreign policy relations with its partners, in particular in the field of security and defense.

It is worth noting that the country maintained strong ties with NATO, but despite close cooperation, Sweden was a non-aligned state. However, the difficult situation on the international arena, namely the Russian armed invasion of Ukraine on February 24, 2022, forced some countries, primarily Sweden and Finland, to review their security policy and join the countries of the North Atlantic Alliance.

Key words: Kingdom of Sweden, neutrality, international security, foreign policy, NATO.

Література:

1. Вдовенко В. М. Роль і місце європейських нейтральних країн в загальноєвропейській системі безпеки. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*, 2005. Вип. 55. С. 451
2. Коломієць О. В. Безпекова парадигма Скандинавського нейтралітету: на прикладі Швеції. *Проблеми міжнародних відносин*, 2013. Вип. 6. С. 81-98
3. Мельник О. Нові виклики та загрози вимагають нових підходів до оборони: досвід Швеції. *Національна безпека і оборона*, 2009. № 1. С. 30-36
4. Пашков М. Шведська модель безпеки: миролюбний, добре озброєний нейтралітет. *Національна безпека і оборона*, 2009. № 1. С. 40-43
5. Росія біля воріт. Швеція коригує свою оборонну стратегію. *CACDS*. 2021. URL: <https://cacds.org.ua> (дата звернення: 25.05.2022)
6. Фінляндія і Швеція подали заяви на вступ до НАТО. 2022. https://www.nato.int/cps/uk/natohq/news_195468.htm (дата звернення: 25.05.2022)
7. John McKay. Sweden has broken its neutrality convention and sided with Ukraine. Does this matter? (2022, 25 Aug) URL: <https://theconversation.com/sweden-has-broken-its-neutrality-convention-and-sided-with-ukraine-does-this-matter-189062> (дата звернення: 12.09.2022)
8. Paulina Neuding. The end of Nordic neutrality. 2022 URL: <https://www.aspistrategist.org.au/the-end-of-nordic-neutrality/> (дата звернення: 12.09.2022)
9. Swedish Ministry for Foreign Affairs. The Government's Statement of Foreign Policy 2019. URL: <https://www.government.se/speeches/2019/02/the-governments-statement-of-foreign-policy-2019/> (дата звернення 15.09.2022)
10. Steven Erlanger. After 200 Years of Neutrality, Sweden Weighs Joining NATO. 2022. URL: <https://www.nytimes.com/2022/05/13/world/europe/sweden-finland-nato-putin.html> [in English] (дата звернення 29.09.2022)
11. Sundelius B. Foreign Policies of Northern Europe. *Colorado: Westview press*, 1982. P. 225
12. Trossmark R. (2018). Swedish Membership in NATO: To be or not to be? Reviewing the perspectives in the Swedish debate. The Perspective. Retrieved from <http://www.theperspective.se> [in English]
13. Weibull J. Neutralitet – då, nu och framåt. *Tidskrift i sjöväsendet*, 1998. P. 93-103.

References:

1. Vdovenko V.M. (2005) Rol i mistce yevropeiskich neitralnich krain v zagalnoyevropeskii sistemi bezbeki [The role and place of European neutral countries in the pan-European security system] *Aktualni problemi mizhnarodnykh vidnosyn*. Vyp. 55. S. 451 [in Ukrainian]
2. Kolomiiets O. V. (2013) Bezpekova paradyhma Skandynavskoho neitralitetu: na prykladi Shvetsii [The security paradigm of Scandinavian neutrality: on the example of Sweden] *Problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, Vyp. 6. C. 81-98 [in Ukrainian]
3. Melnyk O. (2009) Novi vyklyky ta zahrozy vymahaiut novykh pidkhodiv do oborony: dosvid Shvetsii [New challenges and threats require new approaches to defense: the Swedish experience] *Natsionalna bezpeka i oborona*. № 1. C. 30-36 [in Ukrainian]
4. Pashkov M. (2009) Shvedska model bezpeky: myroliubnyi, dobre ozbroienyi neitralitet [The Swedish security model: peaceful, well-armed neutrality] *Natsionalna bezpeka i oborona*. № 1. S. 40-43 [in Ukrainian]
5. Rosiia bilia vorit. Shvetsiia koryhuie svoiu oboronnu stratehiu [Russia at the gate. Sweden is adjusting its defense strategy] (2021) *CACDS*. Retrieved from: <https://cacds.org.ua> [in Ukrainian]
6. Finliandiia i Shvetsiia podaly zaiavy na vstup do NATO [Finland and Sweden submitted applications to join NATO] (2022) Retrieved from: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/news_195468.htm [in Ukrainian]

7. John McKay. (2022, 25 Aug) Sweden has broken its neutrality convention and sided with Ukraine. Does this matter? Retrieved from: <https://theconversation.com/sweden-has-broken-its-neutrality-convention-and-sided-with-ukraine-does-this-matter-189062> [in English]
8. Paulina Neuding. (2022). The end of Nordic neutrality. Retrieved from: <https://www.aspistrategist.org.au/the-end-of-nordic-neutrality/> [in English]
9. Swedish Ministry for Foreign Affairs (2019). The Government's Statement of Foreign Policy 2019. Retrieved from <https://www.government.se/speeches/20192/02/thegovernments-statement-of-foreign-policy-2019/> [in English]
10. Steven Erlanger. (2022) After 200 Years of Neutrality, Sweden Weighs Joining NATO. Retrieved from: <https://www.nytimes.com/2022/05/13/world/europe/sweden-finland-nato-putin.html> [in English]
11. Sundelius B. (1982) *Foreign Policies of Northern Europe*. Colorado: Westview press. P. 225 [in English]
12. Trossmark, R. (2018, 3 Apr). Swedish Membership in NATO: To be or not to be? Reviewing the perspectives in the Swedish debate. The Perspective. Retrieved from <http://www.theperspective.se> [in English]
13. Weibull J. (1998) Neutralitet – då, nu och fragment. *Tidskrift I sjöväsendet*. P. 93-103. [in Swedish]

Стаття надійшла до редакції 27.09.2022

Стаття рекомендована до друку 04.11.2022

ФАКТОР КООПЕРАЦІЇ У ПОЛІТИЧНІЙ КУЛЬТУРІ СКАНДИНАВСЬКИХ КРАЇН

Кирпичник Р. І.,
аспірант кафедри політології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0002-3729-4968
rus97lan@ukr.net

У статті досліджено рушійні сили та чинники формування політичної культури Скандинавських країн в умовах міждержавної кооперації. Досліджено особливості соціально-політичних програм країн Скандинавського регіону. Виокремлено соціальні складові державної політики, що створили політико-економічні передумови для так званої «Скандинавської кооперації». Конкретизовано категоріально-понятійний апарат дослідження проблематики формування політичної культури. З'ясовано сукупну дію об'єктивних та суб'єктивних чинників розвитку політичної кооперації, окреслено їхні перспективи в процесі політичної модернізації, з національними характеристиками кожної країни. Досліджено історичні аспекти розвитку політичної кооперації в умовах воєн, та після воєнного часу. Проаналізовано взаємозалежність між політично-культурними та зовнішньополітичними постулатами на різних історичних етапах. Окреслено перспективи розвитку міждержавної кооперації, та спільне подолання негативних соціальних чинників, таких як наплив мігрантів, зміни клімату. Реформа політики безпеки після приєднання Швеції та Фінляндії до НАТО. Основоположними чинниками реалізації міждержавного кооперування, в більшості виступав фактор виживання так як всі ці країни мають північне розташування, на прикладі Фінляндії до 50х років XX ст. мали аграрну економіку, та в різні історичні моменти піддавались агресії з боку більш сильніших сусідів. Проведений аналіз приводить нас до розуміння, що всі ці особливості міждержавної кооперації є історико-політичним результатом, що відрізняє це явище від глобальної тенденції відносин між іншими країнами. В основу міждержавної кооперації було покладено культурну спорідненість, відданість демократичним принципам, повага до національного суверенітету кожної країни. Ефективність даного явища зумовлювалась, розвинутою політичною культурою даних країн. Що в свою чергу, сформувало сталу традицію міждержавної допомоги, та спільного вироблення необхідних процесів реагування як на внутрішні так і на зовнішні загрози. Спираючись на великий досвід міждержавної кооперації, найбільш значущі історичні та соціальні події та їхні виклики були подоланні без катастрофічних наслідків для кожної країни.

Ключові слова: політична культура, Скандинавія, кооперація, політичне життя, державна політика.

Постановка проблеми. У зв'язку з російською агресією проти України, світова політика опинилась у скрутному становищі, всі ті принципи на яких будувався світ після Другої Світової війни, були спалювані росією. Сьогодні не тільки Україна, а і весь цивілізований світ зрозумів наскільки ефективною є міждержавна взаємодія яка побудована на принципах взаємоповаги, демократичних цінностей та взаємодопомоги. Як чудовий приклад для нас слугує таке явище як «Скандинавська кооперація» яке зарекомендувало себе як ефективне співробітництво національно споріднених країн, метою якого є взаємна допомога, у вирішенні нагальних як зовнішніх так і внутрішніх проблем, що стоять перед країнами. Дослідженню даного явища у різні часи приділяли увагу такі дослідники як: Алмонда Г., Верба С., Хіманен П., Кастельс М., Інглхарт Р., Ховлетта Д., Мякеля Я., Каспрук В., Кобринь Т. та інш.

Мета статті – аналіз формування основних чинників розвитку міждержавної кооперації Скандинавських країн, державної політики інформаційно-комунікаційного розвитку, розвиток головних чинників формування політичної культури, та її успішна інтеграція в систему кооперації з урахуванням національних особливостей, з метою адаптації окремих елементів та механізмів в умовах Скандинавського соціально-політичного простору.

Виклад основного матеріалу. Політична культура відіграє ключову роль у формуванні та розвитку ідентичності індивіда, спільноти, політичних інститутів та держави. Без її розуміння залишаються не проясненими механізми політичного розвитку суспільства та держави, його внутрішньо-політичні та зовнішньополітичні рішення. Можна припустити, що не інститути формують комунікації в суспільстві, а саме політична культура створює інститути та комунікації. Відповідно, вона лежить в основі всіх політичних рішень, стратегій та заходів. Фокусування дослідників на діяльності інститутів без урахування особливостей політичної культури призводить до логічних помилок і звужує соціально-історичний горизонт досліджень, оскільки явища, що ними вивчаються, є похідними розвитку глибинних процесів. В процесі досліджень в інтерпретації політичної культури найбільшого поширення набув історико-культурний підхід. Культура спільноти, до якої включені всі аспекти взаємовідносин людини з природою на певному просторі, тобто його знання про світ, визначають його ставлення до політики. Звичай, стереотипи, релігія і навіть міфи відіграють тут чималу роль, вони формують як побутові практики спільноти, а й діяльність його політичних представників. Політична культура нині – одне з найважливіших рушійних сил розвитку державності. Вона відображає існуючі та характерні для населення конкретної території цінності, норми та традиції, тобто весь комплекс суспільних взаємин, комунікації суспільства та влади, погляди та подання населення на суспільно-політичний розвиток держави. Вона визначає механізми взаємодії між суспільством і політичними інститутами.

Скандинавська кооперація базується на географічній близькості, культурній подібності та довгій історії взаємодії та співпраці. Ключовим фактором є подібність скандинавських мов, так як шведська, данська та норвезька мови є взаємозрозумілими, особливо в письмовій формі. Зазвичай ісландську як давню скандинавську, пов'язують з сучасними скандинавськими мовами, тоді як фінська є зовсім іншого походження, але з історичних і культурних причин усі фіни вивчають шведську мову в школі, так само, як ісландці вивчають датську мову. Інші спільні риси скандинавських суспільств включають лютеранську спадщину, яка серед інших причин сприяла особливо тісним стосункам між державою та церквою. Ці правові та моральні норми, позитивно впливають на те, що скандинави належать до одних з найбільш законслухняних народів у світі. Важливо також те, що скандинавські країни були порівняно недавно індустріалізовані і урбанізовані. Під час фази політичної та національної мобілізації в XIX ст. більшість скандинавських громадян жили в сільській місцевості, і тому селяни отримали велику політичну роль. Демократизація відбувалась мирним шляхом. Найвідомішою спільною рисою скандинавських суспільств є переважання соціал-демократичного стану в суспільстві. Його історичне коріння є предметом гострих дискусій, але зазвичай кажуть, що він походить з класового компромісу, що прослідкував за Великою депресією в 1930-х роках, яка проклала шлях для соціал-демократичного домінування в північній політиці аж до 1970-х років. Але спорідненість північних країн є насамперед результатом довгої історії різноманітності та кооперації. Наполеонівські війни завершили три століття неодноразових конфліктів між імперіями Данії (включаючи Ісландію та Норвегію) і Швеції (включаючи Фінляндію), і ознаменували початок процесу, за допомогою якого в регіоні утворилось п'ять незалежних держав. Зведені до категорії малих держав у Європі, ці північні країни обрали політику миру, ненападу та співпраці (Olesen, 2004).

Вирішальними внесками у створення скандинавської кооперації були політичні рухи середини XIX ст. Спочатку це були ліберальні студентські рухи, які незабаром перетворились на паннаціоналістичні, порівнянню з тими, які в той час поширювались в Німеччині та Італії. Зрештою цей рух зазнав поразки, коли Швеція в 1864 році вирішила не втручатись в датсько-пруський конфлікт за область Шлезвіг. Але більш помірний «нордизм» вижив і поступово перетворився на центральну ідею п'яти країн. Протягом другої половини XIX століття були засновані політичні рухи, які охоплювали широкий спектр волонтерських організацій, профспілок та груп інтересів. Протягом першої половини XX століття це було поступово завершено завдяки більш формалізованій співпраці також на політичному рівні. З наближенням Другої світової війни, північна модель співпраці зарекомендувала себе як еталон демократичної стабільності, на протипагу поширенню авторитаризму в Європі. Але політична співпраця не призвела до військового союзу. В результаті Фінляндія вела дві війни проти Радянського Союзу (1939-40 та 1941-44), тоді як Данія та Норвегія були окуповані нацистською Німеччиною (1940-44). Швеції вдалося зберегти нейтралітет, балансуючи між своєю лояльністю до сусідів і власної безпеки. Цей різний пережитий досвід визначив шляхи, якими північні країни підійшли до холодної війни. Дискусії про Скандинавський оборонний союз зазнали невдачі, коли норвезький уряд у 1948 році зробив вибір на користь членства в НАТО з Данією та Ісландією. До недавнього членство в НАТО ніколи не було варіантом для Фінляндії через обмеження її зовнішньої політики, які встановив Радянський Союз, а для Швеції нейтралітет став частиною національної ідентичності. Але незважаючи на ці різні позиції, ідеї міждержавної кооперації Скандинавських країн, які позиціонують себе як особливо мирний регіон з унікальними моделями соціального забезпечення виявилася ключовим інгредієнтом у тому, як усі п'ять північних країн позиціонували себе у світі. Ця особливість

була названа «нордичним балансом». Північна рада була заснована в 1952 році, а Рада міністрів Північних країн у 1971. Зовнішню політику та політику безпеки було знято з порядку денного, а дискусії щодо Північно Європейського Митного союзу (1950-ті) і Північно економічної зони (NORDEK) (1960-ті) виявилися безрезультатними. Натомість Північна рада та Рада міністрів Північних країн були більш успішними в ініціюванні співпраці у сфері мобільності, соціальних проблеми, мистецтва та культури (Strang, 2016).

Після закінчення холодної війни почали виникати сумніви щодо ідеї окремої північно європейської економічної зони. Фінляндія та Швеція приєдналися до ЄС у 1995 році, Данія являлась членом з 1973 року тоді як Норвегія вирішила не приєднуватись. Але якщо період з 1995–2005 років відзначився спадом в офіційній політичній співпраці, кооперація прискорювалась в економічній сфері внаслідок глобалізації та європеїзації. Підводячи підсумок, можна сказати, що відчуття нордичної спорідненості є домінуючим фактором у скандинавських країнах. Скандинавці люблять вважати себе належними до групи подібних маленьких північних країн добробуту, які регулярно опиняються поруч одна з одною у різних міжнародних рейтингах, незалежно від того, чи стосуються вони процвітання, прозорості, гендерної рівності чи щастя. Країни Північної Європи все ще люблять порівнювати себе та своє суспільство одна з одною, і частіше за все між ними також існує відчуття дружнього змагання. У той же час слід підкреслити, що кооперація безумовно, не є яскравою частиною політичної дискусії в регіоні. Північне співробітництво ніколи не є предметом передвиборчих дебатів і існує дуже обмежена публічна сфера. У нових соціальних медіа немає очевидного скандинавського виміру. Тим не менш, завжди існує очікування, що політичні та культурні дискусії будуть подібними та, що існує базова скандинавська спільнота спільних цінностей.

Країни Північної Європи є добре функціонуючими та висококонкурентними державами добробуту. Високо залежні від експорту, вони також довели, що здатні адаптуватися до технологічних процесів інновації як поштовху до змін. Економічний розвиток після Другої світової війни в основному формував схожу міждержавну лінію незважаючи на різну ринкову орієнтацію скандинавських країн. Уникнувши прямої участі у війні, Швеція довгий час була найзаможнішою економікою. Це провідний виробник кваліфікованих товарів і машин з високим рівнем розвитку сталеварства та лісової промисловості. У 1960-70-х роках Швеція приваблювала багато іммігрантів особливо з Фінляндії (принаймні 500 000 з 4,5 мільйона населення). Дійсно, в економічному плані Фінляндія завжди відставала від інших скандинавських країн, що зумовлювалось історичним та географічними факторами близькості з Російською імперією та Радянським союзом. Але ринкова орієнтація та набагато сильніший в культурно-економічному плані вплив Швеції в кінцевому етапі перемагали негативний вплив східного сусіда. Для Данії сільське господарство завжди було найважливішим сектором економіки, також головним аргументом, що стоїть за членством Данії в ЄС у 1973 році. Іншим ключовим фактором є судноплавство поряд із біотехнологіями та фармацевтикою. Але в цілому економіка Данії менше залежить від великої промисловості. Судноплавство та рибальство традиційно були ключовими для економіки Норвегії, але розвиток гідроенергетики та нафто-газової промисловості набув більшого значення. З нафтовою промисловістю, норвезька економіка з 1990х років значно перевершила своїх північних сусідів. Для Ісландії рибальство залишається найважливішою галуззю, хоча це стало нещодавно доповнюватись інвестиціями в алюмінієву промисловість, та в альтернативні джерела енергії. Внутрішньо скандинавська торгівля коливалася, але завжди була досить значною, як і Швеція серед найважливіших торговельних партнерів для всіх своїх сусідів. Щоправда, експорт у зарубіжні країни, такі як Великобританія, Німеччина та Франція загалом перевищував торгівлю між самими країнами (Stenius, 1997).

Політичні дебати в скандинавських країнах стосуються схожих питань і політичні партії також більш-менш однакові. Є велика соціал-демократична партія і одна дві незначні соціалістичні партії лівого спрямування і група ліберальних, консервативних і аграрних партій. Більше того, протягом останніх років усі скандинавські країни також бачили великий прорив популістських партій з націоналістами на чолі, євроскептицизм та проблема імміграції стоять на порядку денному. Велика кількість партій, представлених у парламенті, сприяла міцній традиції коаліційних урядів (меншості та більшості). Сильна позиція профспілок в веденні переговорів щодо заробітної плати та умов праці є важливою рисою політичного життя Північних країн. Іншою спільною рисою є місцева демократія: муніципальні ради несуть велику відповідальність зокрема за соціальні послуги. Донедавна зберігалась істотна відмінність між скандинавськими країнами щодо НАТО. Особливо Норвегія, Данія та Ісландія є членами НАТО з моменту утворення даного союзу, тоді як Фінляндія та Швеція довгий час залишались нейтральними, але російська агресія щодо України змінила це і ці країни подали заявку на членство в НАТО. Крім того, тоді як Данія (з 1973 р.), Фінляндія та Швеція (з 1995 р.) є членами ЄС, Норвегія та Ісландія залишаються за межами, але є членами Європейської економічної зони (ЄЕЗ). Різні варіанти відображають різну зовнішню політику під час холодної війни, а також різні

ринкові орієнтації країн. З енергетичної точки зору країни Північної Європи покладаються на дуже різні джерела. Норвегія є багатю не тільки нафтою і газом, а й унікальними умовами для гідроенергетики. Фінляндія і Швеція інвестувала значні кошти в ядерну енергетику в 1970-х роках, тоді як Данія нещодавно почала розвивати вітрову енергетику, щоб компенсувати свою залежність від традиційних джерел енергії (Stoltenberg, 2009).

Найфундаментальнішою умовою Скандинавської кооперації є співтовариство безпеки взаємне визнання одна одної як окремих національних держав. Крім цього, є спільна Скандинавська ідентичність (нордизм), яка не конкурує з національною ідентичністю, але додається в регіональний вимір. Північна ідентичність ніколи не була настільки сильною, щоб просувати ідею федерацію, але вона створила ефективну кооперацію, яка переживши багато невдач які і спонукали до інтеграції в загальноєвропейські процеси та співпраці на рівні зі всією Європою, та ніколи не віддаляли країни одна від одної. Додаючи до цього демократичного іміджу в кооперації, можна також вказати на міцну основу у громадянському суспільстві, з добровільними асоціаціями, професійними організаціями та спортивними клубами продовження кооперації – іноді, але не завжди, з фінансовою чи інституційною підтримкою офіційних організацій північного співробітництва. Ступінь участі в транскордонних заходах є високим, а це означає, що північне співробітництво користується сильною громадською підтримкою. Співпраця в офіційних рамках Північної ради (НС) та Північної ради Міністрів (NCM) базується на принципі консенсусу: співпраця здійснюється лише тоді, коли всі за. Відсутність наддержавних амбіцій додає демократичності іміджу Скандинавської кооперації.

Питання регіонального лідерства є делікатним, але можна стверджувати, що Скандинавська кооперація стала найбільш успішною завдяки Швеції як регіонального локомотива. Швеція є найбільшою країною Північної Європи з населенням в 10 мільйонів жителів, що вдвічі перевищує розмір Данії, Фінляндії чи Норвегії і географічно розташована посередині. Крім того, протягом другої половини XX століття Швеція на регіональному, якщо не глобальному рівні, сприймалася як лідер і взірць, втілення всіх цінностей (процвітання, соціальної держави, гендерної рівності та міжнародної солідарності), пов'язаних із скандинавським брендом. Все це означало, що троє сусідів були об'єднані близькими стосунками зі Швецією і всім намагались їй наслідувати.

Висновки. Формування Скандинавської кооперації мало глибоке історичне підґрунтя, основний фактор це звичайно національна спорідненість даних народів, їхня сформована відданість демократичним традиціям взаємоповага до національного суверенітету один одного. Не претендуючи на міждержавне утворення у своїй взаємодії, ці країни досягли великого прогресу у спільній діяльності покликаний оперативно реагувати на ті виклики часу, які відбувались в Європі. Варто відзначити великий розвиток політичної культури даних країн, яка стала тим самим рушійним фактором прогресивних змін в середині кожної із них і сформувала політику міцного добросусідства. Всі наведені приклади є як ніколи актуальними і можуть бути інтерпретовані, у нову якісну модель європейської взаємодії після подолання російської збройної агресії проти України.

Kyrychnyk R. The factor of cooperation in the political culture of the Scandinavian countries

The article examines the driving forces and factors of the formation of the political culture of the Scandinavian countries in the conditions of interstate cooperation. Peculiarities of socio-political programs of the countries of the Scandinavian region are studied. The social components of state policy that created the political and economic prerequisites for the so-called "Scandinavian cooperation" are singled out. The categorical-conceptual apparatus of the study of the problems of the formation of political culture is concretized. The cumulative effect of objective and subjective factors in the development of political cooperation is clarified, their prospects in the process of political modernization are outlined, with the national characteristics of each country. The historical aspects of the development of political cooperation in the conditions of 2 World Wars and after the war are studied. The interdependence between political and cultural and foreign policy postulates at different historical stages is analyzed. The prospects for the development of interstate cooperation and the joint overcoming of negative social factors, such as the influx of migrants and climate change, are outlined. Security policy reform after the accession of Sweden and Finland to NATO. The fundamental factors of the implementation of interstate cooperation were mostly the factor of survival, since all these countries have a northern location, on the example of Finland until the 50s of the XX century. had an agrarian economy, but at various historical moments were subjected to aggression from stronger neighbors. The conducted analysis leads us to understand that all these features of interstate cooperation are a historical and political result, which distinguishes this phenomenon from the global trend of relations between other countries. Interstate cooperation was based on cultural affinity, commitment to democratic principles, and respect for the national sovereignty of each country. The effectiveness of this

phenomenon was determined by the developed political culture of these countries. Which, in turn, formed an established tradition of interstate aid and joint development of the necessary processes for responding to both internal and external threats. Based on the extensive experience of interstate cooperation, the most significant historical and social events and their challenges were overcome without catastrophic consequences for each country.

Key words: political culture, Scandinavia, cooperation, political life, state policy.

Література:

1. Каспрук В. «Скандинавські тигри»: шлях до процвітання і багатства. *Сучасність*. 2006. № 2. С. 96–108.
2. Árnason, Jóhann Pall. Björn Wittrock. «Nordic Paths to Modernity», Oxford: Berghahn Books (2012). 120-177
3. Stoltenberg, Thorvald (2009) Nordic Cooperation on Foreign and Security Policy, URL <http://www.regjeringen.no/upload/UD/Vedlegg/nordicreport.pdf> (accessed 24 September, 2022).
4. Strang, Johan «Introduction: The Nordic Model of Transnational Cooperation» in Strang (ed.) *Nordic Cooperation – A European Region in Transition*, London: Routledge, (2016) 1-26.
5. Stenius, Henrik «The Good Life is a Life of Conformity: The Impact of the Lutheran Tradition on Nordic Political Culture», in Øystein Sørensen and Bo Stråth (eds), *The cultural contradiction of Norden*, Oslo: Scandinavian University Press, pp. (1997) 161–171.
6. Olesen, Thorsten Borring. «The Cold War and the Nordic Countries – Historiographies at the Crossroads», Odense: University Press of Southern Denmark (2004). 117-182

References:

1. Kaspruk V. (2006) "Skandynavski tyhry": shliakh do protsvitannia i bahatstva ["Scandinavian Tigers": The Way to Prosperity and Wealth]. *Suchasnist*, no. 2, pp. 96–108. [in Ukrainian].
2. Árnason, Jóhann Pall. Björn Wittrock (2012) *Nordic Paths to Modernity*, Oxford: Berghahn Books. pp. 120-177 [in English].
3. Stoltenberg, Thorvald (2009) *Nordic Cooperation on Foreign and Security Policy*, Available at: <http://www.regjeringen.no/upload/UD/Vedlegg/nordicreport.pdf> (accessed 24 September, 2022). [in English].
4. Strang, Johan (2016) Introduction: The Nordic Model of Transnational Cooperation, in Strang (ed.) *Nordic Cooperation – A European Region in Transition*, London: Routledge, pp. 1-26. [in English].
5. Stenius, Henrik (1997), The Good Life is a Life of Conformity: The Impact of the Lutheran Tradition on Nordic Political Culture, in Øystein Sørensen and Bo Stråth (eds), *The cultural contradiction of Norden*, Oslo: Scandinavian University Press, pp. 161–171. [in English].
6. Olesen, Thorsten Borring (2004) *The Cold War and the Nordic Countries –Historiographies at the Crossroads*, Odense: University Press of Southern Denmark. pp. 117-182 [in English].

Стаття надійшла до редакції 29.09.2022

Стаття рекомендована до друку 20.10.2022

СУБ'ЄКТИ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ УКРАЇНИ В КАТАРІ, КУВЕЙТІ ТА ОБ'ЄДНАНИХ АРАБСЬКИХ ЕМІРАТАХ

Климончук В. Й.,

доктор політичних наук, професор

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ORCID ID: 0000-0002-0257-3481

vasyl.klymonchuk@pnu.edu.ua

Марчук В. В.,

доктор історичних наук, професор

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ORCID ID: 0000-0002-3992-8530

vasyl.marchuk@pnu.edu.ua

У статті визначено основні складові, які формують сучасну публічну дипломатію, простежено роль суб'єктів публічної дипломатії України в реалізації цілей публічної дипломатії в Катарі, Кувейті та ОАЕ, актуалізовано питання оптимізації взаємодії суб'єктів публічної дипломатії України в Катарі, Кувейті та ОАЕ.

З'ясовано, у XXI столітті нагальним є питання налагодження довготермінових взаємовідносин, які створюють сприятливі умови для державної політики, зокрема впливу на суспільну думку й на тих, хто її формує. Публічна дипломатія стала вагомим чинником міжнародного життя переважної більшості розвинутих держав.

Виявлено, що нові правила політичної взаємодії, що передбачають відкритість та публічність, можна обернути на користь за допомогою продуманої стратегії публічної дипломатії, результати якої вимірюються не лише позитивним іміджем держави у світі, а й успіхом у просуванні зовнішньополітичних інтересів на міжнародній арені.

Ключовими цілями публічної дипломатії є: зміцнення іміджу країни, просування її бренду; забезпечення сприятливого середовища у сфері міжнародного спілкування; розбудова двосторонньої комунікації, мережі партнерства; трансляція політичних, культурних та інших цінностей (у тому числі – через освіту); формування громадської думки однією державою в іншій.

Встановлено, що важливе значення для ефективної реалізації цілей публічної дипломатії в Катарі, Кувейті та ОАЕ має комплекс заходів, спрямованих на формування месиджів, орієнтованих на інформування цільових аудиторій та окремих груп людей за кордоном.

Доведено, що українська публічна дипломатія в Катарі, Кувейті та ОАЕ упродовж останніх років значно активізувалася, про що свідчить низка успішно реалізованих проєктів дипломатичними представниками. До спектра таких заходів належить гідне презентування українських галузей культури, освіти, спорту, науки, туризму тощо.

Виявлено, що докорінне оновлення інституційних засад співпраці українських дипломатів у Катарі, Кувейті та ОАЕ з українською діаспорою у цих країнах дасть імпульс для піднесення публічної дипломатії України в субрегіоні Затоки на новий рівень.

Ключові слова: публічна дипломатія, Україна, Катар, Кувейт, ОАЕ, діаспора, дипломати.

Головними цілями зовнішньої політики України є: забезпечення найбільш сприятливих умов для подальшої трансформації суспільства, його соціально-політичного, економічного і духовного розвитку, досягнення загальної безпеки, розвитку дружніх відносин і всебічної співпраці з іншими країнами світу (Закон України, 2010).

У XXI столітті актуалізується питання налагодження довготермінових взаємовідносин, які створюють сприятливі умови для державної політики, зокрема впливу на суспільну думку й на тих, хто

її формує. Публічна дипломатія стала вагомим чинником міжнародного життя переважної більшості розвинутих держав (Перебийніс, 2013р., с. 915).

В Україні нині склалися такі внутрішньо- та зовнішньополітичні умови, коли нехтування можливістю й потребою заявити про себе на міжнародній арені за допомогою чіткої, довгострокової, стратегічно вираженої політики публічної дипломатії об'єктивно призводить до розмивання позитивного міжнародного іміджу України у світі через заповнення інформаційних прогалин великою кількістю міфів і стереотипів (Процюк, 2016р., с. 26).

Нові правила політичної гри, що передбачають відкритість та публічність, можна обернути на користь за допомогою продуманої стратегії публічної дипломатії, результати якої вимірюються не лише позитивним іміджем держави у світі, а й успіхом у просуванні зовнішньополітичних інтересів на міжнародній арені (Сегеда, 2020р., с. 139).

Аналізу та вивченню поняття «публічна дипломатія» присвячено праці зарубіжних дослідників К. Айхан, Г. Беррідж, Е. Гулліон, Е. Гілбоа, А. Джеймс, Н. Калл, Дж. Найта ін. Окремі аспекти цієї проблеми висвітлено у дослідженнях О. Опанасюк, Є. Перебийніса, М. Процюк, О. Розумної, О. Тищенко – Тишковець, В. Ціватого та ін. Проблеми інституалізації та модернізації практики публічної дипломатії розкрито в наукових статтях О. Децик та Н. Піпченко. Практичні питання реалізації такої політики розглянули у своїх публікаціях О. Сегеда, О. Балануца, Є. Габер, С. Корсунський та ін.

Попри значну увагу вчених, особливості публічної дипломатії України в Катарі, Кувейті та Об'єднаних Арабських Еміратах потребують подальшого дослідження в напрямку оптимізації взаємодії суб'єктів публічної дипломатії України в Катарі, Кувейті та ОАЕ.

Мета: охарактеризувати суб'єкти публічної дипломатії України в Катарі, Кувейті та ОАЕ та виявити проблемні питання взаємодії між ними.

Відповідно до зазначеної мети доцільно поставити такі завдання: визначити основні складові, які формують сучасну публічну дипломатію; простежити роль суб'єктів публічної дипломатії України в реалізації цілей публічної дипломатії в Катарі, Кувейті та ОАЕ; визначити шляхи оптимізації взаємодії суб'єктів публічної дипломатії України в Катарі, Кувейті та ОАЕ.

Результати. Досить важко сформулювати просте визначення такого багатогранного явища, як публічна дипломатія. Утім з упевненістю можна сказати, що це не дія, а тривалий процес, який охоплює цілу плеяду акторів – дипломатів, громадських діячів та активістів, представників різних сфер наук, ЗМІ, неурядових організацій тощо. Дипломатів справедливо вважають драйверами політики публічної дипломатії, хоча в мінливих умовах сучасного світу інструментарій провадження такої політики неможливо не варіювати (Балануца та Сегеда, 2020р., с. 258).

За твердженням В.Ціватого, «публічна дипломатія – це інструмент довгострокової дії, який створює сприятливий клімат для зовнішньої політики та дипломатії загалом. Вона спрямована на масову аудиторію і виходить з того, що громадська думка справляє вплив на зовнішню політику національних держав. Публічна дипломатія не замінює собою класичної дипломатії, а допомагає підготувати підґрунтя для проведення офіційних заходів на зовнішньополітичній арені» (Ціватий, 2014р.).

У відповідь на зміни, які відбуваються у різні історичні періоди, дипломатія адаптується пристосовуючи свої норми, правила та практики, додаючи нові напрями своєї діяльності при цьому не замінюючи традиційні (Аналітична записка, 2014р.).

Сучасні науковці говорять про так звану «нову публічну дипломатію» – тобто стимулювання взаємодії між двома суспільствами двох різних держав для досягнення зовнішньополітичних цілей суб'єкта/провідника публічної дипломатії. Розкриваючи особливості сучасної публічної дипломатії О. Опанасюк, зазначає, що нині «під новою публічною дипломатією розуміють вже не односторонні дії держави із власного позиціонування, а діалог сторін, що базується на гуманітарному та інформаційному співробітництві з використанням найновіших комунікаційних технологій» (Опанасюк, 2017 р., с. 239).

О. Тищенко-Тишковець під новою публічною дипломатією розуміє «ефективний інструмент зовнішньополітичної комунікації, розрахований на довготривалу перспективу. Двосторонній діалог розвивається завдяки встановленню відносин довіри між суб'єктом і об'єктом комунікації, розширеним можливостям для двосторонньої передачі політичної культури акторів міжнародних відносин» (Ціватий, 2014р., с. 35).

Технології публічної дипломатії спрямовані, насамперед, саме на формування позитивних настанов щодо політики держави (зокрема, зовнішньої), яка здійснює публічну дипломатію. Такі технології, як, наприклад, наукові та освітні обміни, покликані, на думку О. Висоцького, «сформувати настанови через впровадження відповідних ціннісних критеріїв у свідомість об'єктів публічної дипломатії, які дозволяють їм оцінювати політику іншої держави позитивно та, іноді, вважати її більш значимою чи гідною, ніж політика власної країни. Безумовно, непомітне впровадження критеріїв оцінювання є маніпуляцією та арсеналом методів пропаганди» (Висоцький, 2020р., с. 12).

У випадку пропаганди – це монологічний комунікативний вплив, у випадку публічної дипломатії – діалогічність, інтерактивність. У зв'язку з цим, зауважує О. Висоцький: «така якість пропаганди як монологічність ніколи не була визначальною для характеристики її сутності» (Висоцький, 2020 р., с. 12).

На думку Г. Лассвелла пропаганда є керуванням колективними настановами за допомогою маніпуляції значимими символами, тобто формуванням нахилів діяти згідно з певними зразками оцінювання. Причому настанови повинні виводитися із знаків, які мають загальноприйняте значення (Lasswell, 1927р., с. 627).

Н. Калл виділяє п'ять складових, які формують сучасну публічну дипломатію: культурна дипломатія, активне сприйняття інформації, відстоювання позиції, міжнаціональні зв'язки та міжнародне телерадіомовлення (Cull, 2008р.).

З використанням методів культурної дипломатії слід пам'ятати про два ключові принципи: по-перше, важливим чинником є визнання культурної політики країни походження, а по-друге, розуміння культурної політики цільової країни. Це означає, що, з одного боку, необхідно визначити культурні особливості цільової країни, а з другого боку, правильно сформулювати і представити справжній образ країни походження зарубіжній аудиторії.

Ще одним чинником публічної дипломатії виступає відстоювання власних позицій державою. У публічній дипломатії цей елемент може бути визначений як зусилля суб'єктів з управління міжнародним середовищем, за допомогою комунікаційної діяльності на міжнародному рівні для просування своєї політики, думок чи суспільних інтересів суб'єкта у зарубіжній громадській думці. Сьогодні ця діяльність включає відносини із пресою посольства країни в країні призначення, а також інформаційну діяльність націлену на неї. Ця форма діяльності зустрічається у всіх галузях публічної дипломатії. Сфера застосування цього виду дипломатії є короткостроковою, а потік інформації є зовнішнім (Cull, 2008р.).

Отже, публічна дипломатія як елемент «м'якої сили» посідає важливе місце в зовнішньополітичній стратегії багатьох держав. На нашу думку, ключовим цілям публічної дипломатії: зміцнення іміджу країни, просування її бренду; забезпечення сприятливого середовища у сфері міжнародного спілкування; розбудова двосторонньої комунікації, мережі партнерства; трансляція політичних, культурних та інших цінностей (у тому числі – через освіту); формування громадської думки однією державою в іншій (Balanutsa, 2020р., с. 72).

Державні суб'єкти публічної дипломатії України в Катарі, Кувейті та ОАЕ – це посольства України, дипломати. Недержавні суб'єкти публічної дипломатії – представники діаспори.

Дипломатів справедливо вважають драйверами політики публічної дипломатії, хоча в мінливих умовах сучасного світу інструментарій провадження такої політики неможливо не варіювати (Балануца та Сегеда, 2020р., с. 259).

Співробітники дипломатичної служби – це агенти розуміння, які працюють на кордоні двох культурних кодів як сполучний механізм. Водночас немає єдиного та перевіреного алгоритму дій, який забезпечить успіх. Кожен з акторів має відшукати свої унікальні риси й особливості, за допомогою яких можна збудувати місточок розуміння, знайти спільні точки дотику (Балануца та Сегеда, 2020р., с. 259).

Важливо, щоб дипломатичні представництва України не підходили формально до культурної дипломатії, не створювали лише видимість роботи та ставили під сумнів змістовну частину та доцільність культурної дипломатії як такої (Аналітична записка, 2014р.).

Важливе значення для ефективної реалізації цілей публічної дипломатії в Катарі, Кувейті та ОАЕ має комплекс заходів, спрямованих на формування месиджів, орієнтованих на інформування цільових аудиторій та окремих груп людей за кордоном.

Створення та розвиток інструментів комунікації, відповідних інформаційних програм, прямі контакти між громадськими інститутами, ЗМІ, реалізація іміджевих проєктів, пропаганда своєї культури, цінностей за допомогою телебачення, радіо, туризму, театру, спорту тощо (Перебийніс, 2013 р., с. 916).

Публічна дипломатія Катару, Кувейту та ОАЕ в Україні представлена гуманітарним, освітнім та культурним вимірами, частково – спортивним та релігійним (Сегеда, 2022р., с. 126).

Загалом українська публічна дипломатія в Катарі, Кувейті та ОАЕ упродовж останніх років значно активізувалася, про що свідчить низка успішно реалізованих проєктів. До спектра таких заходів належить гідне презентування українських галузей культури, освіти, спорту, науки, туризму тощо.

Заходи публічної дипломатії успішно використовуються з метою формування та просування вигідного образу своєї держави, ідеології, культури, пропаганди демократичних та цивілізаційних цінностей.

Риса, що вирізняє публічну дипломатію Кувейту в Україні, – це організація масштабних культурних проєктів. Зупинимось на успішно реалізованих проєктах публічної дипломатії України в Кувейті

у різних сферах культурно-гуманітарного співробітництва. Потужний імпульс для розвитку отримали проекти у сфері освітньої та цифрової дипломатії, адже просуванню цих напрямків передувала тривала робота над зміцненням двосторонніх відносин між Україною та Кувейтом. Так, створена роками плідної роботи договірно-правова база у сфері науки та освіти (меморандуми про академічне співробітництво та меморандуми про взаєморозуміння між освітніми закладами обох країн) сформувала фундамент для подальших проєктів в освітній сфері (Balanutsa, 2022p.).

Висока ефективність освітніх проєктів Посольства аргументується їхньою актуальністю, адже, кувейтська сторона демонструє стійку зацікавленість у залученні іноземних, зокрема українських фахівців до розвитку освіти, спорту та фізичної культури в еміраті. Реалізація зазначених проєктів сприяла досягненню таких цілей публічної дипломатії, як: зміцнення позитивного інформаційного фону про Україну в Кувейті, закріплення іміджу України як кузні талановитої молоді, ефективне просування бренду «Україна», створення підвалин для двостороннього співробітництва в різних аспектах науково-освітньої діяльності. На більшості із проведених освітніх заходів були присутні представники освітніх та громадських кіл Кувейту, української діаспори та членів їхніх сімей з числа кувейтських громадян, а також провідні ЗМІ Кувейту. Таким чином, засобами освітньої дипломатії було підвищено обізнаність цільової аудиторії про сучасну Україну як високорозвинену та висококультурну державу, а також про найкращі надбання її науковців і освітян. У свою чергу, привертання уваги широкої кувейтської громадськості до України є запорукою активізації двостороннього співробітництва з нею. Щодо медійного розголосу освітніх заходів, то в цілому вдалося сформувати мережу позитивних відгуків, оцінок, публікацій щодо України в кувейтських та іноземних ЗМІ. Наприклад, низку освітніх й інших заходів у рамках «Тижня України в Кувейті 2020» було висвітлено в 13 відеорепортажах кувейтських телеканалів, трьох телевізійних інтерв'ю Посла України в Кувейті, 23 публікаціях в англо – та арабських газетах Кувейту (Embassy, 2020p.). Сумарна кількість переглядів публікацій Посольства в мережі «Фейсбук» щодо освітніх та інших заходів «Тижня України в Кувейті 2020» сягнула 30 тис. Варто відзначити, що в контексті згаданого «Тижня» цілям освітньої дипломатії сприяли й заходи культурної, спортивної дипломатії. Так, музичний концерт українського піаніста та композитора Є. Хмари у Вищому музичному інституті Кувейту зацікавив кувейтську сторону в налагодженні освітніх обмінів студентів консерваторій обох країн, а спортивна конференція за участі українських фахівців викликала інтерес місцевої сторони в активізації співробітництва між спортивними федераціями. З розряду перспективних проєктів для подальшої реалізації опрацьовується курс лекцій щодо дипломатії України в кувейтських закладах вищої освіти, а також цифрові проєкти освітньої дипломатії (українська поезія в ефірі кувейтського радіо, освітні кампанії у соціальних мережах Посольства, онлайн майстер-класи тощо).

Важливим питанням для України залишається забезпечення паритетності у власному інформаційному просторі та збільшення присутності у світовому інформаційному полі. Потреба залучення громадськості на свій бік в умовах миттєвого поширення інформації, так само як і дезінформації, сьогодні стає особливо важливою (Перебийніс, 2013p., с. 916).

Інформаційна робота здійснюється посольствами та іншими дипломатичними установами України шляхом доведення до політикуму, громадськості та представників мас-медіа інформації про зовнішньополітичні пріоритети України, позицію нашої держави з важливих міжнародних питань, пропагування української культури, висвітлення економічного й туристичного потенціалу нашої держави (Перебийніс, 2013p., с. 916).

Посольство Кувейту в Україні навіть не адмініструє власний веб-сайт та сторінки в соціальних мережах, що значно знижує поінформованість українського суспільства про проєкти дипломатичної установи. Веб-сторінки посольств Катару та ОАЕ в Україні хоч і наявні, проте оновлюються не так часто, як веб-сайти українських посольств у субрегіоні Затоки. Загалом практика публічної дипломатії України в арабських монархіях є в рази інтенсивнішою та більш різноманітною з точки зору напрямів, адже охоплює культурну, економічну, експертну, кулінарну, науково-освітню, спортивну і цифрову дипломатію. На рівні двосторонніх відносин ініціативність української сторони в диверсифікації діалогу з Катаром, Кувейтом та ОАЕ не знаходить належної підтримки з боку цих арабських держав (Сегеда, 2022p., с. 128).

У межах деяких проєктів нами було також розкрито потужний потенціал цифрової дипломатії (Embassy, 2022p.). Це дало можливість переконатися, що «цифрова дипломатія виступає потужним інструментом реалізації чималої кількості окреслених цілей, а соціальні мережі як один з основних її засобів зарекомендували себе як безпрецедентно ефективний механізм у цьому стрімко мінливому світі» (Сегеда, 2020p., с. 142).

Розглянуті вище та майбутні проєкти можуть чинити певний вплив на вирішення глобальних питань культурно-гуманітарного співробітництва між Україною і Катаром, Кувейтом та ОАЕ, а також надати позитивної динаміки у вирішенні довготермінових завдань.

Цілі публічної дипломатії лише на перший погляд обмежуються формуванням позитивного сприйняття країни у світі, поширенням національної освітньої культури і цінностей. Насправді, функціонал публічної дипломатії вбачається перспективним і у т. зв. «domestic public diplomacy». Публічна дипломатія буде сильною та ефективною тоді, коли вона поєднуватиме засади зовнішньої та внутрішньої політики. І саме з цією метою ми пропонуємо залучити до процесу культурно-освітньої дипломатії українську діаспору в Катарі, Кувейті та ОАЕ та об'єднати осередки української громади з різних країн світу за допомогою різноманітних громадських ініціатив (Balanutsa, 2020p.).

Й. Шайн та А. Барт визначають поняття «діаспора»: «Народ, який має спільне походження, який проживає більш-менш на постійній основі за межами своєї етнічної або релігійної батьківщини – незалежно від того, чи є ця батьківщина реальною або символічною, незалежною або перебуває під іноземним контролем. Члени діаспори ідентифікують себе або ідентифікуються іншими – на батьківщині та за її межами – як частина національної спільноти батьківщини, і в цій якості їх часто закликають брати участь або залучають до справ, пов'язаних з батьківщиною» (Shain, 2003p.).

К. Кенні зауважує, що «діаспора – це не процес і не річ, яку потрібно визначити, а скоріше ідея, концептуальна основа, за допомогою якої люди намагаються осмислити досвід еміграції. Три елементи, що перетинаються, – переселення, зв'язок і повернення – складають ідею діаспори. Усі ці елементи не обов'язково повинні бути наявні одночасно, і не обов'язково використовувати термін «діаспора», щоб думати про еміграцію як про досвід діаспори» (Kenney, 2019p.).

«Хоча ці громади часто асимілюються у культурі та суспільстві приймаючої країни, зв'язки, які вони підтримують у країні походження, можуть бути корисним інструментом у зміцненні двосторонніх зв'язків між країнами» (Public Diplomacy and Foreign Policy).

Роль діаспор у сучасних міжнародних відносинах зростає, а їхня важливість і нагальність проблем з ними пов'язаних багато у чому формує принципи двосторонньої взаємодії між країнами походження та постійного проживання.

У Катарі, Кувейті та ОАЕ у дипломатів є зв'язки та ідеї проєктів, але недостатньо ресурсів (матеріальних та людських). Діаспора цими ресурсами володіє (а подекуди – і необхідними зв'язками). Відтак, найліпший результат з точки зору досягнення цілей публічної дипломатії України в Катарі, Кувейті та ОАЕ – це злагоджена та взаємовигідна взаємодія між державними та недержавними акторами (суб'єктами). Здебільшого у державних та недержавних акторів публічної дипломатії спільна мета – гідне представлення України у країні свого перебування. Однак цього недостатньо. Із взаємодією (синергією) державних і недержавних акторів публічної дипломатії є проблеми, адже дипломати не мають достатньо інструментів для допомоги/зацікавлення/сприяння діаспорі. Врешті решт все залежить від людського фактору – якщо формується «ядро» з-поміж активних дипломатів та українців (діаспори), є результат. Якщо «ядра» немає, підхід до виконання завдань публічної дипломатії України в Катарі, Кувейті та ОАЕ формальний, спорадичний, неефективний. Це дивно, оскільки в офіційних документах (Стратегія публічної дипломатії МЗС України 2021–2025 рр. (постанова КМУ № 165 від 2017 р.) тощо) ніби всі інструменти, ресурси, ролі, завдання прописані. Однак на практиці все це не працює. Яскраві стратегії не виходять за межі паперу, на якому вони написані. Однак рано чи пізно це питання нам таки доведеться вирішувати, оскільки чітко сформулювати для самих себе і для світу, якими нам хотілося б, щоб нас сприймали за кордоном, безумовно, потрібно. «Образ України, який ми створимо, має бути привабливим, реалістичним, сучасним і, якщо хочете, навіть нав'язливим», – стверджує Є. Перебийніс (Перебийніс, 2013р., с. 918).

Очевидно, що зусилля повинні бути спрямовані на об'єднання різних акторів (державних і приватних) для досягнення спільної мети.

Нагальною потребою є докорінне оновлення інституційних засад співпраці українських дипломатів у Катарі, Кувейті та ОАЕ з українською діаспорою у цих країнах дасть імпульс для піднесення публічної дипломатії України в субрегіоні Затоки на новий рівень.

Висновки. Встановлено, що публічна дипломатія стала вагомим чинником міжнародного життя переважної більшості розвинутих держав. Нові правила політичної гри, що передбачають відкритість та публічність, можна обернути на користь за допомогою продуманої стратегії публічної дипломатії, результати якої вимірюються не лише позитивним іміджем держави у світі, а й успіхом у просуванні зовнішньополітичних інтересів на міжнародній арені.

Ключовими цілями публічної дипломатії є: зміцнення іміджу країни, просування її бренду; забезпечення сприятливого середовища у сфері міжнародного спілкування; розбудова двосторонньої комунікації, мережі партнерства; трансляція політичних, культурних та інших цінностей (у тому числі – через освіту); формування громадської думки однією державою в іншій. Важливе значення для ефектної реалізації цілей публічної дипломатії в Катарі, Кувейті та ОАЕ має комплекс заходів, спрямованих на формування месиджів, орієнтованих на інформування цільових аудиторій та окремих груп людей за кордоном. Доведено, що українська публічна дипломатія в Катарі, Кувейті та ОАЕ упродовж

останніх років значно активізувалася, про що свідчить низка успішно реалізованих проєктів дипломатичними представниками. До спектра таких заходів належить гідне презентування українських галузей культури, освіти, спорту, науки, туризму тощо.

З'ясовано, що докорінне оновлення інституційних засад співпраці українських дипломатів у Катарі, Кувейті та ОАЕ з українською діаспорою у цих країнах дасть імпульс для піднесення публічної дипломатії України в субрегіоні Затоки на новий рівень.

Klymonchuk V., Marchuk V. Subjects of public diplomacy of Ukraine in Qatar, Kuwait and United Arab Emirates

The article defines the main components that form modern public diplomacy, traces the role of public diplomacy subjects of Ukraine in the realization of the goals of public diplomacy in Qatar, Kuwait, and the UAE, updates the issue of optimizing the interaction of public diplomacy subjects of Ukraine in Qatar, Kuwait, and the UAE.

It has been clarified that in the 21st century, the issue of establishing long-term relationships that create favorable conditions for state policy, in particular the influence on public opinion and those who shape it, is urgent. Public diplomacy has become an important factor in the international life of the vast majority of developed countries.

It was revealed that the new rules of political interaction, which provide for openness and publicity, can be turned to advantage with the help of a well-thought-out strategy of public diplomacy, the results of which are measured not only by the positive image of the state in the world, but also by success in promoting foreign policy interests on the international arena.

The key goals of public diplomacy are: strengthening the country's image, promoting its brand; ensuring a favorable environment in the field of international communication; development of two-way communication, partnership network; broadcast of political, cultural and other values (including through education); formation of public opinion by one state in another.

It has been established that a complex of measures aimed at forming messages aimed at informing target audiences and certain groups of people abroad is of great importance for the effective implementation of the goals of public diplomacy in Qatar, Kuwait and the UAE.

It has been proven that Ukrainian public diplomacy in Qatar, Kuwait, and the UAE has significantly intensified in recent years, as evidenced by a number of successfully implemented projects by diplomatic representatives. The spectrum of such events includes a decent presentation of Ukrainian fields of culture, education, sports, science, tourism, etc

It was revealed that the fundamental renewal of the institutional foundations of the cooperation of Ukrainian diplomats in Qatar, Kuwait and the UAE with the Ukrainian diaspora in these countries will give impetus to raising public diplomacy of Ukraine in the Gulf subregion to a new level.

Key words: public diplomacy, Ukraine, Qatar, Kuwait, UAE, diaspora, diplomats.

Література:

1. Балануца О., Сегеда О. Публічна дипломатія в роботі дипустанов: цікаві факти з українського досвіду в Кувейті. *Україна дипломатична*. 2021. Вип. 22. С. 267–271.
2. Балануца О., Сегеда О. Публічна дипломатія України в Кувейті: потенціал нестандартних рішень. *Україна дипломатична*. Київ, 2020. Вип. 21. С. 258–267.
3. Висоцький О. Ю. Публічна дипломатія як форма нової пропаганди. *Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку*. Матеріали II Міжнародної наукової конференції. 27–28 березня 2020 р., м. Дніпро. Частина II. Дніпро: СПД «Охотнік», 2020. С. 11–13.
4. Опанасюк О. І. Особливості сучасної публічної дипломатії. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 117. С. 238–243.
5. Оптимізація посилення культурної присутності України в Європі. Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2014. травень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1522/>
6. Перебийніс Є. Роль та місце публічної дипломатії у забезпеченні національних інтересів держави. *Україна дипломатична*. 2013. Вип. 14. С. 915–925. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrdip_2013_14_56
7. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 № 2411-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 40. С. 527. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/07/10/7220541/>.

8. Процюк М. В. Публічна і культурна дипломатія як засіб «м'якої сили» України: запозичені моделі, реальні кроки та стратегічні пріоритети. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2016. Вип. 23(2). С. 21–28.
9. Сегада О. Особливості публічної дипломатії Катару, Кувейту та Об'єднаних Арабських Еміратів в Україні. Матеріали 3-ї міжнародної науково-практичної конференції «Scientificpractice: modern and classical research methods». 16 вересня 2022. Бостон, США. С. 126–128.
10. Сегада О. Політика Кувейту щодо України в контексті повномасштабного вторгнення Російської Федерації. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. № 2 (54). 2022. С. 27–39.
11. Сегада О. Публічна дипломатія в роботі дипустанов: цікаві факти з українського досвіду в Кувейті. *Україна дипломатична*. 2021. С. 267–275.
12. Сегада О. Сучасні процеси цифровізації в дипломатичній службі України та Кувейту. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2020. Т. 42. С. 77–88.
13. Сегада О. Цифрова дипломатія України як елемент нової публічної дипломатії. *Політикус*. Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. 2020. С. 139–147.
14. Сегада О. Шляхи оптимізації публічної дипломатії України в Катарі, Кувейті та Об'єднаних Арабських Еміратах. Матеріали 2-ї міжнародної науково-теоретичної конференції «*Modernization of today's science: experience and trends*». 9 вересня 2022. Республіка Сінгапур. С. 102–105.
15. Ціватий В. Публічна дипломатія: традиції, тренди та виклики (досвід і пріоритети для України). *UAForeignAffairs*. 2014. Вип. 6. С. 32–36.
16. Balanutsa O., Sehed O. Educational dimension of public diplomacy: synergy of international and nation-wide educational projects. *The scientific heritage*. 2020. № 48. PP. 71–77.
17. Cull N. J. Public Diplomacy: Taxonomies and Histories. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 2008. Vol. 616. P. 31–54. URL: <https://www.jstor.org/stable/25097993>
18. Embassy of Ukraine in the State of Kuwait (Accessed: 29 May 2020). Available at: <https://kuwait.mfa.gov.ua/en>.
19. Kenny K. Two Diasporic Moments in Irish Emigration History: The Famine Generation and the Contemporary Era. *Studilrlandesi. A Journal of Irish Studies*. 2019. Vol. 9. P. 43–65. URL: <https://oajournals.fupress.net/index.php/bsfm-sijis/article/view/7348>.
20. Lasswell H.D. The Theory of Political Propaganda. *The American Political Science Review*. 1927. Vol. 21. № 3. P. 627–631.
21. PublicDiplomacyandForeignPolicy. Oxford Research Encyclopedia of Politics. URL: <https://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e471#acrefore-9780190228637-e-471-div1-6>.
22. Shain Y., Barth A. Diasporas and International Relations Theory. *International Organization*. 2003. Vol. 57. no. 3. P. 449–479. URL: <https://www.jstor.org/stable/3594834>.

References:

1. Balanutsa O., Sehed O. Publichna dyplomatiia v roboti dypustanov: tsikavi fakty z ukrainskoho dosvidu v Kuveiti. *Ukraina dyplomatychna*. [Public diplomacy in the work of diplomatic institutions: interesting facts from the Ukrainian experience in Kuwait. Ukraine is diplomatic.] 2021. Issue 22. S. 267–271.
2. Balanutsa O., Sehed O. Publichna dyplomatiia Ukrainy v Kuveiti: potentsial nestandardnykh rishen. *Ukraina dyplomatychna*. [Public diplomacy of Ukraine in Kuwait: the potential of non-standard solutions. Ukraine is diplomatic]. Kyiv, 2020. Issue 21. S. 258–267.
3. Vysotskyi O. Yu. Publichna dyplomatiia yak forma novoi propahandy. *Osvita i nauka u minlyvomu sviti: problemy ta perspektyvy rozvytku*. [Public diplomacy as a form of new propaganda.] Materialy II Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. 27–28 bereznia 2020 r., m. Dnipro. Chastyna II. Dnipro: SPD «Okhotnik», 2020. S. 11–13.
4. Opanasiuk O. I. Osoblyvosti suchasnoi publichnoi dyplomatii. [Features of modern public diplomacy]. *Hileia: naukovy visnyk*. 2017. Vyp. 117. S. 238–243.
5. Optymizatsiia posylennia kulturnoi prysutnosti Ukrainy v Yevropi. [Optimizing the strengthening of Ukraine's cultural presence in Europe]. *Analitichna zapyska. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen*. 2014. traven URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1522/>.
6. Perebyinis Ye. Rol ta mistse publichnoi dyplomatii u zabezpechenni natsionalnykh interesiv derzhavy. [The role and place of public diplomacy in ensuring the national interests of the state]. *Ukraina dyplomatychna*. 2013. Vyp. 14. S. 915–925. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrdip_2013_14_56.
7. Pro zasady vnutrishnoi i zovnishnoi polityky: Zakon Ukrainy vid 01.07.2010 № 2411-VI. [On the principles of domestic and foreign policy: Law of Ukraine dated July 1, 2010 No. 2411-VI.] *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2010. № 40. S. 527. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/07/10/7220541/>.

8. Protsiuk M. V. Publichna i kulturna dyplomatiia yak zasib «miakoi syly» Ukrainy: zapozycheni modeli, realni kroky ta stratehichni priorytety. [Public and cultural diplomacy as a means of "soft power" of Ukraine: borrowed models, real steps and strategic priorities.] *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy*. 2016. Vyp. 23(2). S. 21–28.
9. Seheda O. Osoblyvosti publichnoi dyplomatii Kataru, Kuveitu ta Obiednanykh Arabskykh Emirativ v Ukraini. [Peculiarities of public diplomacy of Qatar, Kuwait and the United Arab Emirates in Ukraine.] *Materialy 3-yi mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Scientific practice: modern and classical research methods»*. 16 veresnia 2022. Boston, SShA. S. 126–128.
10. Seheda O. Polityka Kuveitu shchodo Ukrainy v konteksti povnomasshtabnoho vtorhnennia Rosiiskoi Federatsii. [Kuwait's policy towards Ukraine in the context of the full-scale invasion of the Russian Federation.] *Visnyk NTUU «KPI». Politologiya. Sotsiologiya. Pravo*. № 2 (54). 2022. S. 27–39.
11. Seheda O. Publichna dyplomatiia v roboti dyupustanov: tsikavi fakty z ukraïnskoho dosvidu v Kuveyti. [Public diplomacy in the work of diplomatic missions: interesting facts from the Ukrainian experience in Kuwait.] *Ukraina dyplomatychna*. 2021. S. 267–275.
12. Seheda O. Suchasni protsesy tsyfrovizatsii v dyplomatychniy sluzhbi Ukraïny ta Kuveytu. Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu. [Modern digitalization processes in the diplomatic service of Ukraine and Kuwait. Historical and political problems of the modern world.] *Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet*, 2020. T. 42. S. 77–88.
13. Seheda O. Tsyfrova dyplomatiia Ukraïny yak element novoï publichnoi dyplomatii. [Digital diplomacy of Ukraine as an element of new public diplomacy.] *Politykus. Pivdenoukraïnskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni K. D. Ushynskoho*. 2020. S. 139–147.
14. Seheda O. Shliakhy optymizatsii publichnoi dyplomatii Ukraïny v Katari, Kuveyti ta Obiednanykh Arabskykh Emiratakh. [Ways to optimize Ukraine's public diplomacy in Qatar, Kuwait and the United Arab Emirates.] *Materialy 2-yi mizhnarodnoi naukovo-teoretychnoi konferentsii «Modernization of today's science: experience and trends»*. 9 veresnia 2022. Respublika Sinhapur. S. 102–105.
15. Tsivaty V. Publichna dyplomatiia: tradytsii, trendy ta vyklyky (dosvid i priorytety dlia Ukrainy). [Public diplomacy: traditions, trends and challenges (experience and priorities for Ukraine).] *UAForeignAffairs*. 2014. Vyp. 6. S. 32–36.
16. Balanutsa O., Seheda O. Educational dimension of public diplomacy: synergy of international and nation-wide educational projects. *The scientific heritage*. 2020. No. 48. PP. 71–77.
17. Cull N. J. Public Diplomacy: Taxonomies and Histories. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 2008. Vol. 616. P. 31–54. URL: <https://www.jstor.org/stable/25097993>.
18. Embassy of Ukraine in the State of Kuwait (Accessed: 29 May 2020). Available at: <https://kuwait.mfa.gov.ua/en>.
19. Kenny K. Two Diasporic Moments in Irish Emigration History: The Famine Generation and the Contemporary Era. *StudiIrlandesi. A Journal of Irish Studies*. 2019. Vol. 9. P. 43–65. URL: <https://oajournals.fupress.net/index.php/bsfm-sijis/article/view/7348>.
20. Lasswell H.D. The Theory of Political Propaganda. *The American Political Science Review*. 1927. Vol. 21. No. 3. R. 627–631.
21. Public Diplomacy and Foreign Policy. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. URL: <https://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e471#acrefore-9780190228637-e471-div1-6>.
22. Shain Y., Barth A. Diasporas and International Relations Theory. *International Organization*. 2003. Vol. 57. no. 3. P. 449–479. URL: <https://www.jstor.org/stable/3594834>.

Стаття надійшла до редакції 30.09.2022

Стаття рекомендована до друку 18.10.2022

СИМВОЛІЗМ ТА ВІЗУАЛІЗАЦІЯ У ФОРМУВАННІ ПРОПАГАНДИСТСЬКОГО КОМУНІКАТИВНОГО ПРОСТОРУ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ ПІД ЧАС АКТИВНОЇ ФАЗИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Малик І. Р.,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри політології та міжнародних відносин

Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: 0000-0002-5638-6999

Lisotska.i.r@gmail.com

Стаття присвячена особливостям формування комунікативного простору Російською Федерацією в часі повномасштабного вторгнення в Україну. За основу дослідження взято лише декілька аспектів, котрі уможливають створення та розбудову пропагандистської комунікації – а саме символічну та візуальну. Основну увагу автор звертає на особливості формування інформаційного простору РФ після 2014 року та на те, які методи здатні забезпечити бажаний результат у пропагандистському повідомленні.

У даному випадку пропаганда – це один з методів досягнення бажаного результату; організація ж комунікативного простору – один із засобів реалізації задекларованого методу. Автор задається питанням: чому саме символи та їх візуалізація? Чому поєднання цих механізмів впливу та маніпуляції підвищує ефективність пропаганди? Тож, символи – це готові, сформульовані образи, котрі не потрібно розшифровувати, аналізувати чи доводити. Основне завдання пропагандиста на даному етапі – синхронізувати тактику та стратегію та підкріпити їх належними символами – символічною поведінкою, символічним фоном, символічними знаками, символічним візуальним рядом. При дослідженні символу, автор виводить такі його функції: кодування та розкодування повідомлення та: – спрощення сприйняття інформації; – пришвидшення сприйняття інформації; – виступає ідентифікатором (свій-чужий); – окреслює сферу, напрямок та поле діяльності. У статті аналізуються російські «військові символи» та те, як вони працюють (спрацьовують) серед військових та цивільного населення РФ. Також за основу взяті дослідження російської громадської думки аналітичного центру «Левада-центр» та Active Group (тут опитування проводилося 11 – 14 березня 2022 методом CATI (телефонне інтерв'ю з використання комп'ютера).

Слушним буде твердження, що візуалізація символів – це ефективна складова пропагандистського впливу. Тож, візуальна та символічна комунікації «працюють» спільно задля підсилення ефективності формування пропагандистського комунікативного простору.

Ключові слова: пропаганда, комунікативний простір, символізм, візуалізація, російсько-українська війна.

Актуальність теми дослідження підсилюється гострою фазою російсько-української війни, в якій перебуває Україна. Особливе місце в підготовці воєнних дій загалом та інформаційної боротьби зокрема відіграють агресивні пропагандистські формули конструювання комунікативного простору Російською Федерацією – серед військових та цивільного населення. В статті виокремлюються та аналізуються символічні та візуальні особливості при формуванні пропагандистського повідомлення.

Активна фаза російсько-української війни оприлюднила пересічному споживачу інформації багато нових аспектів та граней суспільних процесів (політичних, економічних, військових, дипломатичних), про які, впевнено можна сказати, цей споживач не замислювався до лютого 2022 року. І справа не стільки в тому, що «середньостатистичний» громадянин не спроможний опанувати всі тонкощі суспільно-політичних чи будь-яких інших процесів, а в тому, що масовій свідомості подається продукт, що повністю готовий до споживання – яскравий, ароматний, не дорогий, красивий, і,

видається, що зовсім необхідний. Це як із законами менеджменту та маркетингу – кому саме продати та як це продати потрібній вам аудиторії.

Джерельною базою дослідження став аналіз російської суспільної думки аналітичним центром «Левада-центр» та Active Group (опитування проводилося 11 – 14 березня 2022 методом CATI – телефонне інтерв'ю з використання комп'ютера). Теоретична база підкріплена працями дослідників принципів формування комунікативного простору та методів пропагандистського впливу Почепцовим Г.Г., Шевченко В., Іваницька Б. Гусєва С. Наукова та дослідницька позиція автора формувалась під впливом досліджень у сфері комунікації та мистецтва управління суспільною думкою таких авторів як Висоцька О.Є., Баранецька А. Д., Бондаренко С. В., Карпчук Н. П. Використання та візуалізація російських «символів війни» взяті з публікацій у пресі – періодичних виданнях «Ukraineg», «Український тиждень», «BBC News», «Главком».

Мета публікації – здійснити наукове дослідження символічних та візуальних аспектів у формуванні пропагандистського комунікативного простору Російської Федерації під час активної фази російсько-української війни.

З певністю можна сказати, що до подій 2014 року інформаційна політика України як складова національної політики не мала пріоритетного статусу; інформаційна сфера не розглядалась керівництвом країни як ймовірне поле протистояння та боротьби. Можна виокремлювати безліч причин, що призвели до такого стану справ. Ймовірно, «розмитий» російсько-український інформаційний простір виконував певну функцію задля певного завдання; ймовірно, українська зовнішня політика не мала чіткої стратегії та тактики, що мали б бути обрані на початках незалежності (згадаймо політику «між крапельками» Л. Кравчука, «багатовекторність» Л. Кучми, «євроатлантичну» інтеграцію В. Ющенка, «європейський» вектор, а, згодом, відмову і від нього президентства В. Януковича); ймовірно, ворог робив усе задля монополізації українського інформаційного простору (згадаймо неймовірну кількість примітивного кіно-контенту, котрий звеличував радянського-російського офіцера-міліціонера-солдата та паплюжив усе українське – від державності, історії, мови, мистецтва до українця як представника нації загалом). Ціла плеяда так би мовити «художнього» продукту була спрямована на те, щоб сформулювати конкретний образ такого собі українця – нищого, брехливого, неосвіченого, безпринципного, запроданця, злодюгу. У фільмах та серіалах тієї доби повія та міліціонер-хабарник у більшості випадків повинні були мати українське прізвище. Такі «формули» вибудовували у пересічного російського глядача певне відношення до українця – зверхнє, зневажливе, недовірливе. Як результат – маємо сьогодні нові російські наративи: Україна – недодержава, котру створив Ленін, failed state, що неспроможна побудувати демократичні владні інституції, країна, котру з'їла корупція, а українці – «укрАїнци», незрозуміла квазі нація, що займається лиш тим, що бере участь у факельних маніфестаціях, на яких «зігують» та викрикують «фашистські» лозунги: «Україна – для українців».

У 2014 році під час сумних подій на Майдані (січень-лютий) риторика російських ЗМІ щодо подій в Україні зазнала трансформації. Якщо у листопаді-грудні вона мала «вичікувальний» та швидше обережний характер, то у перші місяці 2014 року почали з'являтися гнівні статті та чіплятися відповідні ярлики (як от «укропи», «кієвская власть», «нацики», «хунта» та ін.). І російське суспільство майже у повному складі розвернулось, синхронно із власними ЗМІ, на 180 градусів. Протягом декількох тижнів. Якщо у 2013 році росіяни вважали українців друзями та братнім народом (на кінець 2013 р. – 43% опитаних) (Россияне, 2013) то вже в середині 2014 року українці були другими у списку найзапекліших ворогів (звісно, після екзистенційного ворога СРСР-Росії – США). Так, російський аналітичний «Левада-центр» подавав дані опитування серед російських громадян станом на серпень 2014 р.: «...40% опитаних оцінюють стосунки Росії та України як ворожі (три роки до цього таких було всього 2%); окрім цього 64% покладають відповідальність за це на керівництво України». Поряд з цим, найгірше росіяни відносяться до США: 34% опитаних вибрали варіант «в основному погано» і 40% – «дуже погано» (В России, 2014). Швидкість змін вражала і, здавалося б, могла збити з пантелику. Адже російське суспільство на той час не було обмежене в доступі до альтернативної інформації – працювали усі соціальні мережі, телеканали, існували іноземні інформаційні ресурси. Чому ж так синхронно та дружньо? Масово та безповоротно? Різно та вороже?

З певністю можна стверджувати, що такі «піруети» у масовій свідомості керуються майстрами у сфері масової комунікації. Велика Українська Енциклопедія визначає масову комунікацію як соціальний процес виробництва та поширення інформації в суспільстві на кількісно великі розосереджені аудиторії за допомогою засобів масової інформації (преси, радіо, телебачення, кіно, Інтернету) (Велика). А Кембриджський словник додає, що вперше в історії сучасні технології дозволяють двосторонню масову комунікацію (Кембриджський).

Комунікативні технології покликані забезпечити, перш за все, ефективність комунікації. Організація комунікативного простору відповідним чином, на думку Г. Почепцова, здатна створити передумови для безперешкодного отримання повідомлення від комуніканта до комуніката, від суб'єкта

до об'єкта. До таких принципів організації простору дослідник відніс символічну, візуальну, подієву, міфологічну та комунікативну організацію простору. Ті ж принципи підвищення ефективності «працюють» і в масовій комунікації.

Коли йдеться про «організацію комунікативного простору», то йдеться про створення за допомогою запропонованих принципів сприятливого середовища (грунту, бази) задля досягнення потрібного результату. В масовій комунікації таким результатом може бути формування суспільної думки належним (потрібним) чином, створення сприятливого середовища задля імпорту ідеї, організація мас навколо події, явища, лідера.

Теоретики масової комунікації давно сформулювали та виокремили методи та засоби, якими слід керуватись задля опанування мистецтва управління масами. Одним з таких є пропаганда, яка від інших способів розповсюдження ідей відрізняється тим, що здійснюється засобами маніпуляції свідомістю та поведінкою людей. Пропаганда завжди діє в рамках певної заданої мети. Задля досягнення цієї мети пропаганда «фільтрує» та добирає факти, а згодом подає їх з максимальним ефектом впливу на свідомість людини. Найбільш характерним для пропаганди є селекція фактів. Це може бути їх приховування, перекручування, доповнення в потрібний спосіб, зміна акцентів у повідомленні, часткове висвітлення, ігнорування події чи явища.

У політологічному енциклопедичному словнику пропаганда визначається як систематичне здійснення зусилля вплинути на свідомість індивідів, груп, утворень для досягнення певного, заздалегідь визначеного результату в сфері політичної дії (Герасіна, 2015). с. 683]. У словнику-довіднику «Політологія: сучасні терміни і поняття» пропагандою визначають розповсюдження політичних, соціальних, філософських, науково-технічних знань, художніх та інших ідей з метою їх впровадження в суспільну свідомість і активізацію масової практичної діяльності. (Політологія, 2014 с. 330; Іваницька Б., 2018). Більш розширено, вказуючи на методи досягнення результату, визначає пропаганду «Encyclopedia Britannica»: «Пропаганда – це...спроба маніпулювати переконаннями, поглядами чи діями інших людей за допомогою символів (слів, жестів, прапорів, пам'ятників, музики, одягу, знаків розрізнення, зачісок, малюнків на монетах... тощо).» Ця ж Енциклопедія на своїх сторінках «батьками» пропаганди називає аж ніяк не звичного нам Йозефа Геббельса чи Юліуса Штрайхера (про що стверджували усі радянські дослідники цього явища – і це, звісно, в певному сенсі працювало на пропагандистську ідею «демонізації» Третього Рейху. Тож, на цьому фоні, сталінський режим видавався справедливим, народним, поміркованим, чесним, людським). «Britannica» стверджує, що вперше в широкому обігу використав терміни «пропаганда» та «агітація» російський теоретик ідей марксизму Георгій Плеханов, а пізніше доопрацював Ленін у брошурі «Що робити?» (1902) («Encyclopedia Britannica»).

Сутність пропаганди протягом століття залишилась незмінною, проте змінився кількісний та якісний склад комунікативних засобів поширення та передачі інформації, котрі виступають каналами розповсюдження маніпулятивних ідей в сучасному світі. Тобто, із пришвидшенням можливостей доступу до інформації, пришвидшилась та, таким чином, збільшилась можливість пропагандистських впливів. Проте найважливішим у цих еволюційних процесах обміну інформацією є можливість охоплення все більшої аудиторії. Тож, пропаганда, як безумовна складова сучасних політичних (і не тільки) процесів, отримала нові можливості розвитку та розповсюдження у порівнянні із своїми пра-родичами столітньої давнини, де серед методів розповсюдження ідей використовувались, в основному, листівки, плакати чи лозунги.

Тож, у даному випадку пропаганда – це один з методів досягнення бажаного результату; організація ж комунікативного простору – один із засобів реалізації задекларованого методу.

Дуже влучно сформулював сутність та вагу символічної організації комунікативного простору Г. Почепцов у праці «Комунікативні технології двадцятого століття»: «Символ містить в собі більше інформації, ніж звичайне слово. Символ, як правило, опирається на більш давній арсенал впливу, аніж сучасні надбання. Символ – це те, що вже впливало на наших предків в якості ефективного інструментарію» (Почепцов, 1999 с. 6). І пропаганда цим дуже послуговується, адже символи – це готові, сформульовані образи, котрі не потрібно розшифровувати, аналізувати чи доводити. Основне завдання пропагандиста на даному етапі – синхронізувати тактику та стратегію та підкріпити їх належними символами – символічною поведінкою, символічним фоном, символічними знаками, символічним візуальним рядом. Якщо ж усі ці фактори сумістити водночас – максимальний ефект гарантовано. Як стверджує Вікторія Шевченко у статті «Символьна мова міжкультурної комунікації»: «Мозок легше опрацьовує відомості, здобуті очима, адже людина має досвід та підсвідомі знання, що пригадуються у певній ситуації і викликають асоціативні реакції, тому застосування візуальних символів передбачає, що читач знайомий із символами, якими ЗМІ кодують повідомлення» (Шевченко, 2014).

Фактично, символ відсилає нас до вже отриманого досвіду (чи знань), що уможливорює його сприйняття. Тож, символ виконує функцію кодування та розкодування повідомлення та:

- Спрощує сприйняття інформації;
- Пришвидшує сприйняття інформації;
- Виступає ідентифікатором (свій-чужий);
- Окреслює сферу, напрямок та поле діяльності.

Найпростішим прикладом символів, що характеризують українця/українку, могли б бути вишита сорочка, Тризуб, червона калина, синьо-жовтий прапор. Проте символи може мати і якась подія чи явище. Скажімо, Помаранчева революція, що відбулась у 2004 році мала за символ помаранчевий колір (майорів звідусіль) та лозунги: «Разом нас багато – нас не подолати!», «Так!». Символом Революції гідності у 2014 році стали українська народна пісня «Пливе кача», під супровід якої відправляли в останню путь убитих та закатованих та, як на мене, шини з-під коліс машин, котрі палили в знак протесту проти узурпації влади В. Януковича на Майдані Незалежності.

Поряд із символічною комунікацією вагому роль у сприйнятті інформації відіграє візуальна комунікація. На думку Дротенка В. «Візуалізація інформації забезпечує інтенсивність пізнавальної діяльності через розвиток зорового сприйняття, уяви, інтуїції» (Доротенко, 2021). Зрештою, сучасні маркетологи та спеціалісти у сфері реклами на усіх своїх тренінгах стверджують, що людина може запам'ятати 20% прочитаного. Проте, якщо ту саму інформацію супроводжувати зображенням, а, ще краще, перетворити на зображення, то рівень збереження інформації (запам'ятовування) збільшиться до 80%. Поєднання зображення та тексту передає повідомлення аудиторії набагато ефективніше, ніж сам текст. Це відбувається тому, що мозок людини має здатність вловлювати зміст зображення за долю секунди. Візуальна комунікація – це спосіб сформувати та донести свою думку за допомогою зображення. Вірно та чітко сформульовані візуальні матеріали швидше привертають увагу та ефективніше доносять повідомлення. Не помилковим буде твердження, що візуалізація символів – це ефективна формула пропагандистського впливу. Тож, візуальна та символічна комунікації «працюють» разом задля покращення очікуваного результату чи реалізації поставленої мети.

У часі російсько-української війни та активних бойових дій особливо гостро відчувається вагомість, сила та значимість символічної та візуальної комунікації. Особливо підсилюється вага такої комунікації в умовах неможливості чи недоступності інших видів комунікації – вербальної, невербальної (коли йдеться про міжособистісну комунікацію), подієвої, міфологічної (коли йдеться про масову комунікацію). В таких екстремальних умовах, коли рішення потрібно приймати миттєво, ідентифікувати ворога миттєво та визначати керунок своїх дій миттєво, значення символів та візуальна складова комунікації виходять на перший план та стають надважливими. Це, звісно, розумів і ворог, який окрім війська, армії та агресивних намірів щодо окупації українських земель, «озброївся» відповідними знаками ідентифікації «свій-чужий». Разом з ідентифікацією ці символи, що були візуалізовані у певні знаки, виконували додаткову пропагандистську функцію – згуртовували цивільне населення РФ навколо ідеї боротьби із «українським фашизмом», «київською хунтою», «країнами НАТО, що хочуть захопити та знищити Росію». Звідси – масова демонстрація серед цивільних так званих «Георгіївських стрічок», розписування автомобілів російськими «символами війни» і таке інше.

В даному дослідженні російські «символи війни» – це ті атрибути та знаки, які почала використовувати російська армія у активній фазі російсько-української війни та які здатні визначати приналежність до армії загарбника на полі бою; це ті атрибути та знаки, які здатні визначати приналежність до ідеї, ідеології, способу мислення цивільного населення у час війни. З огляду на те, що до Верховної Ради було подано законопроект «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символики воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну» від 26.03.2022 р. N 7214 (22.05.2022р. прийнятий Верховною Радою з врахуванням пропозицій Президента України) (Про заборону пропаганди, 2022), в статті зображення цих символів та знаків будуть подані у вигляді QR-коду – задля уникнення їх надлишкового розповсюдження та актуалізації (приклади наведено нижче).

Особливої уваги заслуговує той факт, що наведені вище російські «військові символи» слугують мобілізуючим фактором навколо ідеї не лише серед військових ворожої армії, а й серед цивільного населення РФ. Адже воно також має бути «мобілізоване» задля підтримки ідеї боротьби з «українським фашизмом» зокрема та «світовим злом» загалом. Загарбницьку війну можна виграти лише при активній підтримці (чи просто підтримці) дій влади тим самим цивільним населенням країни. Тож, задля успішної реалізації дій російської влади запустився пропагандистський механізм, при якому відбувається активний пошук зовнішнього ворога та воєнізація усіх сфер суспільного життя (мітинги, георгіївські стрічки як символ перемоги в «Великій Отечественной війні», організація та проведення у школах і садочках міроприємств із переодяганням у військову форму, виконанням військових пісень та виконанням військових команд). Така політика поряд із демонізацією України та українців через ЗМІ (опитування засвідчили, що понад дві третини росіян дізнаються новини про

війну по телебаченню: 87% – з державних телеканалів, 22% – через радіо, 1% респондентів отримує доступ до інформації на коротких хвилях. Вдаються до використання VPN, щоб дізнатися новини, – 5,5%) забезпечує російському лідеру високу суспільну підтримку (Незалежні соціологи, 2022).

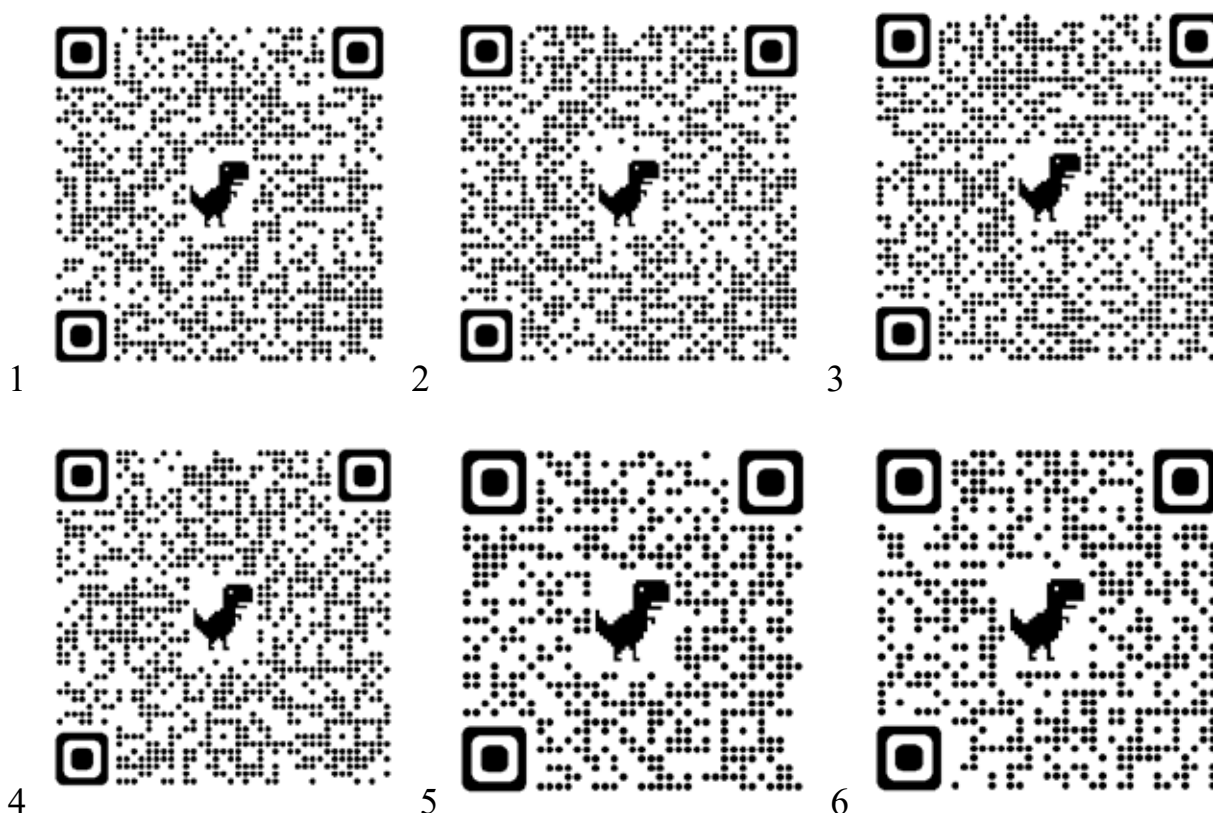

Рис. 1. Зображення 1-4 (Керлі, 2022), зображення 5 – (Демянник, 2022), зображення 6 – (Яблучна, 2022)

На липень 2022 року, за даними російського аналітичного «Левада-центру», підтримка дій російських збройних сил в Україні у порівнянні із березнем цього ж року майже не змінилась (березень – 81%, квітень – 74%, травень – 77%, червень – 75%, липень – 76%)¹. Поряд із такими цифрами підтримки не менш цікавими виглядають інші: відповідно до даних соціологічного опитування, проведеного компанією “Active Group”, значна більшість росіян підтримують потенційний напад своєї країни і на східноєвропейських членів ЄС. Також майже 75% респондентів тією чи іншою мірою допускають застосування ядерної зброї урядом своєї країни (86,6% росіян, 2022).

Висновки. Будь-яка сучасна пропаганда опирається на чотири основні методи її реалізації (авторства Геббельса):

- часте повторення повідомлення;
- тотальне повторення повідомлення;
- формулювання простих повідомлень;
- емоційне забарвлення повідомлень.

Ті самі принципи та методи збереглися і до сьогодні – змінилися лише канали комунікації (їх стало більше) та швидкість обміну інформацією. Використання символів та візуалізації при формуванні пропагандистського комунікативного простору, до яких вдається пропаганда Російської Федерації в часі її повномасштабного вторгнення в Україну, дозволяють швидше та ефективніше доносити потрібну інформацію до цільової аудиторії, формувати серед споживачів певні стереотипи, установки та переконання. Слід виокремити, що цільовою аудиторією цієї пропаганди під час війни виступають як військові, так і цивільне населення РФ.

¹ Сумарно тих, хто «підтримує» та тих, хто «швидше підтримує». Конфлікт з Україною: июль 2022 года – <https://www.levada.ru/2022/08/01/konflikt-s-ukrainoj-iyul-2022-goda/>

Malyk I. Symbolism and visualization in the formation of propagandist communicative space by the Russian Federation during the active phase of the Russian-Ukrainian War

The article is dedicated to the peculiarities of the formation of communicative space by Russian Federation during the time of the full-scale invasion of Ukraine. Only several aspects enabling the creation and development of propagandistic communication, namely – symbolic and visual are used as the base of the research. The author pays much attention to the peculiarities of the formation of the informational space of the Russian Federation after 2014, and to the methods able to ensure the desired result in a propagandistic message.

In such a situation, propaganda is one of the methods for achievement of the desired result, organization of communicative space – one of the means of the declared method realization. The author raises the question: Why do they use namely symbols and their visualization? Why does the combination of these mechanisms of influence and manipulation increase the efficiency of propaganda? So, symbols are ready-made, formulated images that do not need to be deciphered, analysed, or proved. In this stage, the main task of a propagandist is to synchronize the tactics and strategy and support them with the relevant symbols – symbolic behaviour, symbolic background, symbolic signs, and symbolic visual row. While studying this symbol, the author presents the following of his functions: coding and decoding of the message and; – simplification of information perception; – acceleration of information perception; – acts as an identifier (own-foreign); – outlines the sphere, direction, and field of activity. Russian “military symbols” and the way they work among the military and civil population of the Russian Federation are analysed in the article. Research of Russian civil thought of the analytical centre Levada-Centre and Active Group (the poll was conducted on March 11-14, 2022) using CATI method (computer-assisted telephone interviewing) is used as the basis.

It would be correct to say that the visualization of symbols is an effective component of propagandist influence. Thus, visual and symbolic communication “work” jointly for strengthening the efficiency of the formation of the propagandist communicative space.

Key words: propaganda, communicative space, symbolism, visualization, Russian-Ukrainian war.

Література:

1. В России новый пик антизападных настроений // «Левада-центр». 06.08.2014. Аналитический центр Юрия Левады. URL: <https://www.levada.ru/2014/08/06/v-rossii-novyy-pik-antizapadnyh-nastroenij/>
2. Велика Українська Енциклопедія. Масова комунікація. Офіційний сайт ВУЕ. URL: https://vue.gov.ua/%D0%9C%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F
3. Герасіна Л.М Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л.М. Герасіна, В.Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін.; за ред. М.П. Требіна. Харків, Право, 2015. 816 с.
4. Демяник Д. Z-шизофренія. В Росії установлен странный памятник в честь войны (фото) // *Главком*. 13 червня 2022. URL: <https://glavcom.ua/ru/photo/z-shizofreniya-v-rossii-ustanovlen-strannyu-pamyatnik-v-chest-voyny-foto-852672.html>
5. Дротенко В. Візуальне мислення як методологія освоєння художньої культури // *Scientific collection «Interconf»* June 7-8, 2021, № 60. с. 260-265 URL: https://www.researchgate.net/publication/352703570_VIZUALNE_MISLENNIA_AK_METODOLOGIA_OSVOENNA_HUDOZNOI_KULTURI
6. Іваницька Б. Гусєва С. Основні методи пропаганди в російському інтернет-ЗМІ Pravda.ru, // *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія Журналістські науки. 2018. Випуск 896, № 2. С. 54-58. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/ap_r/16167/ivanytska1.pdf
7. Кембриджський словник. Масова комунікація. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/mass-communication>
8. Керлі Пол, Гріналл Роберт. Як літера Z стала символом війни Росії проти України та що це означає // *BBC News*. 8 березня 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60658477>
9. Незалежні соціологи: 71% росіян відчуває гордість через війну з Україною // *Радіо Свобода*. 17 березня 2022. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-sotsiology-rosiyany-viyna-gordist/31757775.html?fbclid=IwAR3Oo5jYDQrWDRy6B6PJgbAHr1cnIN-r3Rymrvwo9HbpQKoWXYDuMm_VZpo
10. Політологія: сучасні терміни і поняття. Короткий навчальний словник-довідник. – 3-тє видання, виправлене і доповнене / укладач В.М. Піча, наук.редакція Л.Д. Климаської, Я.Б. Турчин, Н.М. Хоми. – Львів. Новий Світ, 2000, 2014, 516 с.

11. Почепцов Г.Г. Коммуникативные технологии двадцатого века. М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер» – 1999.– 352 с.
12. «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну» *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text>
13. Россияне не приветствуют майдан // *«Левада-центр»* 26.12.2013. URL: <https://www.levada.ru/2013/12/26/rossiyane-ne-privetstvuyut-majdan/>
14. Шевченко В. Символьна мова міжкультурної комунікації // *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*. 2014. Випуск 39. С. 337–343. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:NcjVhOI80pEJ:publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/journalism/article/download/5708/5712&cd=4&hl=uk&ct=clnk&gl=ua>
15. Яблучна А. Недолугі російські символи війни // *Ukrainer*. – 17 травня 2022. URL: <https://ukrainer.net/ru-symvolika/>
16. 86,6% росіян допускають та підтримують потенційний напад РФ на території країн ЄС // *Український тиждень*. 18 березня 2022 р. URL: https://tyzhden.ua/News/254568?fbclid=IwAR2X_7ym7digxZEhQlx_dPznHyDPZpih_r_PN6jUIEd9w9M5fweu6ATNGDs
17. «Encyclopedia Britannica». Propaganda. URL: <https://www.britannica.com/topic/propaganda>

References:

1. V Rossii novyi pik antyzapadnykh nastroyeniy (2014, 06 of august) [A new peak of anti-Western sentiment in Russia, *«Levada-tsentr»*, Analytycheskyi tsentr Yuryia Levady. Retrieved from: <https://www.levada.ru/2014/08/06/v-rossii-novyj-pik-antyzapadnykh-nastroyenij/> [in Russian]
2. Velyka Ukrainska Entsyklopediya. Masova komunikaciya. *Ofitsiyni sait VUE*. [Great Ukrainian Encyclopedia. Mass communication]. Retrieved from: https://vue.gov.ua/%D0%9C%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F [in Ukrainian]
3. Herasina L.M Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk [Encyclopedic dictionary of political science] / uklad.: L.M. Herasina, V.L. Pohribna, I.O. Polishchuk ta in.; za red. M.P. Trebina. Kharkiv, Pravo, 2015. 816 s. [in Ukrainian]
4. Demianyk D. Z-shyzofreniya. V Rossyyi ustanovlen strannyi pamiatnyk v chest voyny (foto) (2022, 13 of June) [Strange monument was set in Russia because of war], *Hlavkom*. Retrieved from: <https://glavcom.ua/ru/photo/z-shizofreniya-v-rossii-ustanovlen-strannyi-pamyatnik-v-chest-voyny-foto-852672.html> [in Russian]
5. Drotenko V. Vizualne myslennya yak metodolohiya osvoinnnya khudozhnoyi kultury (2021, June 7-8). [Visual thinking as a methodology for mastering artistic culture] // *SCIENTIFIC COLLECTION “INTERCONF”*, No 60 – s. 260-265. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/352703570_VIZUALNE_MISLENNYA_AK_METODOLOGIA_OSVOENNA_HUDOZNOI_KULTURI [in Ukrainian]
6. Ivanytska B. Husieva S. Osnovni metody propahandy v rosiyiskomu internet-ZMI Pravda.ru (2018) [The main methods of propaganda in the Russian online media Pravda.ru] *Visnyk Nacionalnogo Universytetu «Lvivska Politehnika» Seriya Zhurnalistski nauky* C. 54-58. Retrieved from: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/apr/16167/ivanytska1.pdf> [in Ukrainian]
7. Kembrydzhsnyi slovnyk. Masova komunikatsiia. [Cambridge dictionary: Mass communication] Retrieved from: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/mass-communication> [in English]
8. Kerli Pol, Hrinall Robert. Yak litera Z stala symvolom viyny Rosiyi proty Ukrainy ta shcho tse oznachaie (2022, 8 of March) [How the letter Z became a symbol of Russia's war against Ukraine and what it means] // *BBC News*. -. Retrieved from: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60658477> [in Ukrainian]
9. Nezalezhni sotsiolohy: 71% rosiian vidchuvaie hordist cherez viynu z Ukrainoiu (2022). [Independent sociologists: 71% of Russians feel proud because of the war with Ukraine]. *Radio Svoboda*. 17 of March. Retrieved from: https://www.radiosvoboda.org/a/news-sotsiology-rosiyany-viyna-gordist/31757775.html?fbclid=IwAR3Oo5jYDQrwDRy6B6PJgbAHR1cnIN-r3Rymrvwo9HbpQKoWXyDuMm_VZpo [in Ukrainian]
10. Politolohiia: suchasni terminy i ponyattya. Korotkyi navchalnyi slovnyk-dovidnyk – 3-tie vydannya, vypravlene i dopovnene [Political science: modern terms and concepts. A short educational dictionary-reference – 3rd edition, corrected and supplemented] / ukladach V.M. Picha, nauk.redaktsiia L.D. Klymanskoj, Ya.B. Turchyn, N.M. Khomy. – Lviv: *Novyi Svit* – 2000, 2014, 516 s. [in Ukrainian]
11. Pocheptsov H.H. Kommunykatyvnyie tekhnolohyy dvadtsatoho veka. [Communication technologies of the twentieth century.] М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер» – 1999.– 352 с. [in Russian]

12. "Pro zaboronu propahandy rosiyskoho natsystskoho totalitarnoho rezhymu, zbroynoyi ahresiyi Rosiyiskoyi Federatsiyi yak derzhavy-terorysta proty Ukrayiny, symboliky voiennoho vtorhnennya rosiyskoho natsystskoho totalitarnoho rezhymu v Ukrainu" (2022). *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine* [Law of Ukraine "On the prohibition of propaganda of the Russian Nazi totalitarian regime, armed aggression of the Russian Federation as a terrorist state against Ukraine, symbols of the military invasion of the Russian Nazi totalitarian regime in Ukraine"] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text> [in Ukrainian]
13. Rosyiane ne pryvetstvuiut maidan (2013, 26 of december) [Russians do not welcome Maidan] «*Levada-tsentr*». Retrieved from: <https://www.levada.ru/2013/12/26/rossiyane-ne-privetstvuyut-majdan/> [in Russian]
14. Shevchenko V. Symvolna mova mizhkulturnoi komunikatsii (2014) [Symbolic language of intercultural communication] // *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya Zhurnalistyka*. Vypusk 39. S. 337–343. Retrieved from: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:NcjVhOI80pEJ:publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/journalism/article/download/5708/5712&cd=4&hl=uk&ct=clnk&gl=ua> [in Ukrainian],
15. Yabluchna A. Nedoluhi rosiyski symboly viyny (2022, 17 of may) [Scampish Russian war symbols]. *Ukrainer*. Retrieved from: <https://ukrainer.net/ru-symbolika> [in Ukrainian]
16. 86,6% rosiian dopuskaiut ta pidtrymuiut potentsiynny napad RF na terytorii kraiiin leS (2022, 18 of March) [86.6% of Russians allow and support a potential attack by the Russian Federation on the territory of EU countries]. *Ukrainskyi tyzhden*. -. Retrieved from: https://tyzhden.ua/News/254568?fbclid=IwAR2X_7ym7digxZEhQlx_dPznHyDPZpih_r_PN6jUIEd9w9M5fweu6ATNGDs [in Ukrainian]
17. Encyklopediya Brytanika. Propaganda. [«Encyclopedia Britannica». Propaganda]. Retrieved from: <https://www.britannica.com/topic/propaganda> [in English]

Стаття надійшла до редакції 30.09.2022

Стаття рекомендована до друку 13.10.2022

STRATEGIC INTERESTS OF THE REPUBLIC OF TURKEY IN THE REGION OF THE MIDDLE EAST AND NORTH AFRICA

Petriaiev O. S.,

PhD Student at the Political Science Department

National Institute for Strategic Science

ORCID ID: 0000-0001-6561-2647

petriaievoleks@gmail.com

The coming to power in the Republic of Turkey of Prime Minister and later President Recep Tayyip Erdogan led to a change in the ideological foundation of the state, the rejection of the ideology of Kemalism and the transition to the ideology of neo-Ottomanism with an active foreign policy in the Middle East and North Africa. The strengthening of Erdogan's power contributed to a change in Turkey's foreign policy and the development of external relations with the Islamic worlds and, first of all, with the Arab countries. The neo-Ottoman ideology has become a key element in Turkey's foreign policy strategy in the Arab region. Prerequisites for changing the foreign policy of the Republic of Turkey in the Middle East and North Africa are complex. After the political party Justice and Development came to power, it led to the desire for neo-Ottoman revanchism and the rejection of the "zero problems with neighbors" political vector. Also, through various reforms, the leader of Turkey, Recep Tayyip Erdogan, managed to neutralize the political opposition and the Turkish military, who historically were the external arbiters of Turkish political life. The strengthening of Erdogan's political position inside Turkey allowed him to change the external political course of his country. After the start of a series of revolutions in the Arab countries of the Middle East and North Africa, Turkey felt that it could regain in this region the lost political and economic positions that it had lost after the fall of the Ottoman Empire. After that, Turkey began to position itself as an important military, political and economic player in the region, competing with such countries as Israel, Egypt, Iran and Saudi Arabia. This vector of development of Turkey's foreign policy showed that the country no longer seeks to pursue a policy close to the interests of the United States and the European Union, and began to distance itself from the Western world, becoming the dominant political and military player in the Middle East, North Africa and other regions. This trend showed that the Republic of Turkey has already declared itself as a regional power that other political players need to reckon with.

Key words: Republic of Turkey, Middle East, Ottoman Empire, Levant, Recep Tayyip Erdogan.

Introduction. The modern Turkish Republic, under the rule of President Recep Tayyip Erdogan, has set a course to restore its influence in the Middle East and North Africa. Once these territories were part of the Ottoman Empire. Today, Turkey uses various mechanisms such as politics, economics and military power to gain control over these territories.

Analysis of recent research and publications on this topic. This topic has been explored by scholars such as P. Carley, M. Akgun, G. Percinoglu, M. B. Altunsik, E. Y. Satanovsky, H. Kissinger, A.A. Khudoliy, R. Abdulin, D. O. Nikolaeva etc.

The aim of scientific article is to study of the modern policy of the Republic of Turkey in the Middle East and North Africa. Such aspects as Turkey's relations with Syria, Iraq and Libya after the Arab Spring are being explored.

Presentation of main material of the study. The Republic of Turkey has important strategic interests in the Levant region and Mesopotamia. These regions were part of the Ottoman Empire until 1921. The Republic of Turkey shares a 900 km border with the Syrian Arab Republic. During the Cold War, Syria, being a satellite state of the Soviet Union, claimed regional leadership. After the Arab Spring and the change in the balance of power in the Middle East, in the first decade, the conflict between Turkey and Syria acquired particular urgency and entered into a state of prolonged crisis. This conflict is based on regional rivalry between countries, Turkey's ambitions to expand its territories, the struggle for water resources,

different views on the formation of a regional security system, the issue of Syrian refugees and a number of other important problems.

After the start of the civil war in Syria in 2011 and the war with the terrorist organization ISIS, Turkish intervention in Syrian events was not significant and continued until 2016. Turkey all these years called for the departure of Syrian President Bashar al-Assad, helped the Free Syrian Army (opposition), and assisted the anti-terrorist coalition led by the United States. In 2016, after a failed military coup in Turkey, Erdogan began to act more independently of his Western partners in relation to his southern neighbor. After the terrorist attack on the border of Gaziantep, Turkey launched its own military campaign against the armed forces of ISIS and the Syrian Kurds, called the Shield of the Euphrates. To start this military operation, Turkey took advantage of the fifty-first Article of the Charter of the United Nations, which gives the right to self-defense.

Operation Euphrates Shield was the desire of the Turkish political elite to solve the "Kurdish question" and regain control over the former territories of the Ottoman Empire. Despite the tripartite format of negotiations between Turkey and Syria in Astana, the Republic of Turkey continued to periodically conduct military operations in northern Syria under the pretext of providing its own bladeless one. Realizing the fact that the Russian Federation and the Islamic Republic of Iran will support Syria on a permanent basis, Turkey will not be able to completely take control of its entire territory, and will be forced to concentrate its military operations in the Kurdish enclaves (Yeşiltaş and Seren and Özçelik, 2017).

The main idea pursued by Erdogan in Syria is the realization of neo-imperial ambitions related to the territorial expansion of Turkey and control over the oil-bearing provinces. For this purpose, the Turkish army carried out military operations such as: "Shield of the Euphrates" in 2016, "Olive Branch" in 2018, "Source of Peace" in 2019 and "Spring Shield" in 2020. For Turkey, an important task is to exclude a competitor for dominance in the region, which is Syria (Аватков, 2020).

Another region of strategic interest to Ankara is Iraqi Kurdistan. Relations between Iraq and Turkey in the 80s and 90s almost came to naught. On the one hand, Turkey was accumulating strength and developing its economic potential, on the other hand, Iraq, under the leadership of President Saddam Hussein, sought to take the place of a regional leader in the Middle East by military means. During this historical period, Iraq waged an eight-year bloody war with Iran, and then with Kuwait.

The US invasion of Iraq in 2003, under the pretext of destroying chemical weapons allegedly produced in the country, and its subsequent occupation until 2011, sparked a civil war in neighboring Syria. Thus, Iraq and Syria weakened and, in fact, opened the way for Turkey to lead the region. The course towards regional leadership fully corresponded to the concept of the neo-Ottoman theory of A. Davutoglu, the founder of the idea of the foreign policy revival of the Turkish Empire.

Since that moment, relations between Turkey and Iraq began to develop rapidly, especially after the withdrawal of the main military contingent of the American armed forces from Iraq.

In the nineties of the last century, Turkey used its armed forces to fight against the "Kurdish Workers' Party", which was based in northern Iraq. The Turkish elite believe that the Kurds pose a threat to the integrity of Turkey.

After the Justice and Development Party came to power in Turkey, the country's leadership began to use soft power in relation to Iraq and to Iraqi Kurdistan, in particular. Turkey's influence on Iraq in recent years has become more significant than the influence of the US and Iran on this country. For example, the rivalry between Turkey and Iran in terms of exports of industrial goods, technical services and participation in investment projects to Iraq is on Turkey's side.

In 2020, at a joint press conference with the Prime Minister of Iraq, Turkish President Erdogan noted that: *"We regard all... the Iraqi people as our brothers regardless of creed or ethnicity, and we are able to achieve the goal of increasing bilateral trade to 20 billion dollars a year... By repairing the pipeline that destroyed ISIS, we hope to pump more Kirkuk oil to world markets... The water issue should be a cause for cooperation, not a cause for conflict."* He also added that Iraq and Turkey have the same enemies, they are different terrorist and separatist organizations such as PKK and ISIS. It was also noted that Turkey is showing interest in the Kirkuk-Ceyhan oil pipeline, which supplies oil to Turkey (Alhas and Sevenscan, 2020).

The manifestation of soft and hard forces in the promotion of the geopolitical foreign policy of the Republic of Turkey is part of the country's regional strategy.

Turkey is interested in neighboring Iraq from the point of view of an importer of Turkish goods and an exporter of energy resources, which are sorely lacking in Turkey. With the help of Iraq, as well as Azerbaijan, Turkey ensures its energy security. Ankara and Baghdad are finding common ground on the issue of Iraqi Kurdistan, which is an autonomy within Iraq. In this regard, Turkey is interested in resolving the Kurdish issue and wants to get free access to gas fields in northern Iraq. It also seeks to broker Iraqi oil and gas supplies to the European Union, which needs alternative energy exporters to reduce its dependence on Russian gas and oil. The implementation of energy transportation projects to Europe will allow Turkey to gain leverage over the European Union.

As part of Turkey's political expansion towards Iraq, Turkey has helped form and unify a significant number of Iraqi political entities.

In 1995, Turkey created the Turkmen Bloc party in the city of Erbil from the Turkmen minority to oppose Kurdish political parties in northern Iraq. Since then, the Turkmen Bloc party has been used by Turkey to politically fight the Kurdish parties in Iraqi Kurdistan. Also, in 2015, Turkey, without the consent of Baghdad and Washington, under the pretext of fighting ISIS, created armed detachments of Iraqi Sunnis in the city of Bashika, located on the Ninivei plain. In reality, these units carried out punitive operations against the Iraqi Kurds. After the political purges of the Iraqi government in 2003, and the removal of the Sunnis after 20 years of government, Erdogan was able to unite the Sunnis under his banner. Today, the Sunni bloc, which is in the Iraqi parliament, is completely controlled by Turkey (Isamel, 2022).

All these factors indicate that Turkey's influence in Iraq and Iraqi Kurdistan, in particular, will only increase, primarily due to the lack of unity in the Arab world. In this sense, Turkey is interested in taking on the role of leader of the Islamic world.

A series of coups d'état under the general name "Arab Spring", followed by political and economic crises and civil wars, changed the balance of power in the Middle East and North Africa. Political upheavals in the region have created a power vacuum in many Arab countries. Separately, from the crisis of the "Arab Spring", Libya stands out, for which the consequences of the uprisings of ethnic groups in the struggle for power, the violent overthrow and assassination of the country's president, Colonel Gaddafi, led the once successful unitary country into a state of political and economic chaos and tribal fragmentation.

In the world economy, Libya is of interest as a region with large reserves of oil and gas resources, and its geopolitical position deserves attention as a strategic point between Europe and Africa. Under these conditions, the United States, Russia and Turkey began to actively show interest in Libya. Turkey has shown particular interest in Libya.

At the moment, Turkey, led by President Recep Tayyip Erdogan, claims to be the leader of the Islamic world. The power vacuum in Libya and the weakening of some Arab states that survived the Arab Spring, and the civil wars that followed, became a condition for the active use of economic and military potential in the implementation of the neo-Ottomanism concept, that is, the restoration of Turkish influence in the regions of the Arab East.

In the spring of 2019, hostilities resumed in Libya. The commander of the Libyan National Army, Caliph Haftar launched an offensive against the capital Tripoli. In this situation, Turkey stepped up its military-political actions and, already on November 27 of the same year, Ankara and Tripoli signed a memorandum on the demarcation of maritime borders and military cooperation between the two countries. This document opened a corridor of 16 nautical miles from southwest Turkey to northeast Libya, declaring them the exclusive economic zone of these countries. In return, Turkey committed itself to protecting the interests of Tripoli. Greek rights to these maritime territories were ignored.

Thus, an operation was launched with the main tactical goal – to put an end to the eight-month attack on Tripoli by the opposition General Caliph Haftar (Saleh, 2019).

By the end of spring 2020, Turkish-backed forces joined the Tripoli government and pushed Haftar's main brigades out of northwest Libya (Harchaoui, 2020).

The main tasks pursued by Ankara in Libya are similar to its actions in Syria and Iraq. Access to energy resources and the establishment of a loyal regime in the interests of one's country should be considered elements of the implementation of the concept of neo-Ottomanism.

Conclusion. Today, the ideology of neo-Ottomanism serves as a narrative for the unification and mobilization of Turkish society. With its foreign policy, Turkey intends to solve several important tasks. The first task is to try to take the place of the leader of the Islamic world due to the Islamization of the country. The second task is the organization of the country's energy security, as an essential condition for the stability and development of the Turkish economy. The solution of these tasks Turkey conducts military operations in Libya, Syria and Iraq, that is, in places where there are oil and gas fields. In addition, Turkey is actively developing cooperation with Baku to gain access to the oil fields of Azerbaijan. The third task is to build a security system in the region after a series of civil wars in the Arab countries.

Петряєв О. Стратегічні інтереси Турецької Республіки в регіоні Близького Сходу та Північної Африки

Прихід до влади в Турецькій Республіці прем'єр міністра, а пізніше президента Реджепа Тайіпа Ердогана, призвело до зміни ідеологічного фундаменту держави, відмови від ідеології кемалізму та перехід до ідеології неоосманізму з активною зовнішньою політикою на Близькому Сході та Північній Африці. Посилення влади Ердогана сприяло зміні зовнішньої політики Туреччини та

розвитку зовнішніх відносин з ісламським світом і в першу чергу з арабськими країнами. Ідеологія неоосманізму стала ключовим елементом у стратегії зовнішньої політики Туреччини в арабському регіоні. Передумови зміни зовнішньої політики Турецької республіки на Близькому сході і Північній Африці носить комплексний характер. Після приходу до влади політичної партії Справедливість та Розвиток призвело до бажання неоосманського реваншизму та відмови від політичного вектора "нуль проблем із сусідами". Також шляхом різних реформ, лідеру Туреччини, Реджепу Ердогану вдалося нейтралізувати політичну опозицію та турецьких військових, які історично були зовнішніми арбітрами турецького політичного життя. Зміцнення політичної позиції Ердогана всередині Туреччини дозволило йому змінити зовнішній політичний курс своєї країни. Після початку низки революцій в арабських країнах Близького Сходу та Північної Африки, Туреччина відчула, що може повернути в цьому регіоні втрачені політичні та економічні позиції, які вона втратила після падіння Османської імперії. Після цього Туреччина стала позиціонувати себе як важливого військового, політичного та економічного гравця в регіоні, суперничаючи з такими країнами як Ізраїль, Єгипет, Іран та Саудівська Аравія. Такий вектор розвитку зовнішньої політики Туреччини показав, що країна вже не прагне вести політику близьку до інтересів США та Європейського Союзу, і стала дистанціюватися від західного світу, стаючи домінуючим політичним та військовим гравцем на Близькому Сході, Північній Африці та інших регіонах. Ця тенденція показала, що Турецька Республіка вже заявила про себе як про регіональну державу, з якою іншим політичним гравцям слід рахуватися.

Ключові слова: Турецька Республіка, Близький схід, Османська імперія, Левант, Реджеп Тайїп Ердоган.

Bibliography:

1. Аватков В.А., Сбитнева А. Политический курс современной Турции. Главные особенности внутренней и внешней политики 2019 г. // Свободная мысль. 2020. № 2 (1680). С. 115-128.
2. Alhas A.M., Sevenscan S. Turkey, Iraq on same page against terror groups. Anadolu Agency. 17.12.2020. URL: <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/turkey-iraq-on-same-page-against-terror-groups/2080541> (дата звернення 16.06.2022)
3. Harchaoui J. Why turkey intervened in Libya. Foreign Policy Research Institute. 12.2020. URL: <https://www.fpri.org/wp-content/uploads/2020/12/why-turkey-intervened-in-libya.pdf> (дата звернення 21.06.2022)
4. Isamel Y. Turkey's Growing Military Presence in the Kurdish Region of Iraq. The Washington Institute for Near East Policy. 18.05.2022. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/turkeys-growing-military-presence-kurdish-region-iraq> (дата звернення 17.06.2022)
5. Saleh A. to the UN Security Council: We Demand 3 Urgent Steps Including Withdrawing Recognition of the GNA. Almarsad. 02.12.2019. URL: <https://almarsad.co/en/2019/12/02/aguila-saleh-to-the-un-security-council-we-demand-3-urgent-steps-including-withdrawing-recognition-of-the-gna/> (дата звернення 20.06.2022)
6. Yeşiltaş M., Seren M., Özçelik N. Operation Euphrates Shield. Implementation and lessons learned. SETA. 2017. URL: https://setav.org/en/assets/uploads/2017/11/R97_Euphrates.pdf (дата звернення: 14.06.2022).

References:

1. Avatkov V.A., Sbitneva A. Politicheskij kurs sovremennoj Turcii. Glavnye osobennosti vnutrennej i vneshnej politiki 2019 g. [The political course of modern Turkey. The main features of domestic and foreign policy in 2019] // Svobodnaja mysl'. 2020. № 2 (1680). S. 115-128. [in Russian]
2. Alhas A.M., Sevenscan S. Turkey, Iraq on same page against terror groups. Anadolu Agency. 17.12.2020. URL: <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/turkey-iraq-on-same-page-against-terror-groups/2080541> (дата звернення 16.06.2022) [in English]
3. Harchaoui J. Why turkey intervened in Libya. Foreign Policy Research Institute. 12.2020. URL: <https://www.fpri.org/wp-content/uploads/2020/12/why-turkey-intervened-in-libya.pdf> (дата звернення 21.06.2022) [in English]
4. Isamel Y. Turkey's Growing Military Presence in the Kurdish Region of Iraq. The Washington Institute for Near East Policy. 18.05.2022. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/turkeys-growing-military-presence-kurdish-region-iraq> (дата звернення 17.06.2022) [in English]
5. Saleh A. to the UN Security Council: We Demand 3 Urgent Steps Including Withdrawing Recognition of the GNA. Almarsad. 02.12.2019. URL: <https://almarsad.co/en/2019/12/02/>

aguila-saleh-to-the-un-security-council-we-demand-3-urgent-steps-including-withdrawing-recognition-of-the-gna/ (дата звернення 20.06.2022) [in English]

6. Yeşiltaş M., Seren M., Özçelik N. Operation Euphrates Shield. Implementation and lessons learned. SETA. 2017. URL: https://setav.org/en/assets/uploads/2017/11/R97_Euphrates.pdf (дата звернення: 14.06.2022). [in English]

Стаття надійшла до редакції 14.09.2022

Стаття рекомендована до друку 06.10.2022

САНКЦІЇ ЯК ЗАСІБ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО ВПЛИВУ

Соколовська О. М.,

аспірантка кафедри історії та світової політики

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ORCID ID: 0000-0001-5300-576X

sokolovskaom2022@gmail.com

У статті представлено аналіз розуміння терміну «санкції» у зовнішньополітичному вимірі. Наявність сучасних загроз, які включають поширення і можливість застосування ядерної та інших видів зброї, безперервні конфлікти, міжнародний тероризм, транснаціональну організовану злочинність – говорять про актуальність та своєчасність звернення до цієї проблематики. Визначено, що розвиток зовнішньополітичних відносин ставить перед політичною наукою важливе завдання дослідження проблеми визначення поняття санкцій, їх класифікації, легітимності застосування примусу у міждержавних відносинах, співвідношення з відповідальністю та критерії їх ефективності. Окрема увага приділяється аналізу реторсії, як одного з засобів захисту державою своїх інтересів. В даний час реторсія стала одним із найбільш застосовуваних у сучасній дипломатії.

Визначено, що політика в галузі санкцій змінюється і поступово з інструменту політичного тиску наповнюється економічним та культурним змістом. Санкції застосовуються все більш відкрито та розширюється їх інструментарій. Основними особливостями санкцій в сучасних умовах є посилення політичного та економічного тиску країн проти країн, які здійснюють агресію.

Щодо перспектив подальшого наукового пошуку, то цікавими та актуальними є дослідження в аспекті визначення принципів поведінки країн, які протистоять санкційній політиці та намагаються нівелювати негативний ефект від санкцій різного рівня. Також, актуальним є напрямок, який стосується розробки нових підходів до визначення критеріїв ефективності санкцій.

Ключові слова: санкції, репарації, реторсії, загрози, відповідальність, зовнішньополітичні відносини, вплив, примус.

Постановка проблеми. Розвиток зовнішньополітичних відносин ставить перед політичною наукою важливе завдання дослідження проблеми визначення поняття санкцій, їх класифікації, легітимності застосування примусу у міждержавних відносинах, співвідношення з відповідальністю та критерії їх ефективності. Незважаючи на те, що світове співтовариство формально підтверджує свою відданість цілям та принципам Статуту Організації Об'єднаних Націй та міжнародному рівні, зараз спостерігаємо порушення головних принципів мирного співіснування та взаємовідносин між суб'єктами зовнішньополітичних відносин. Дотримання загальновизнаних норм зовнішньополітичних відносин має фундаментальне значення для забезпечення сталого політичного порядку, який значною мірою залежить від загального розуміння того, коли застосування примусових заходів є легітимним.

Примус в таких відносинах має свої особливості, які зумовлені, насамперед характером міждержавних відносин та методами їх регулювання. За відсутності централізованого апарату примус здійснюється децентралізовано (індивідуально) державами, використовуючи механізм контрзаходів, і централізовано (колективно) – в рамках інституційного механізму міжнародних організацій за допомогою міжнародних санкцій.

Діапазон заявлених цілей застосування міжнародних санкцій розширюється, охоплюючи питання агресії, відновлення демократичних урядів, захисту прав людини, припинення воєн, боротьби з фінансуванням тероризму та підтримки мирних угод.

Зараз ми спостерігаємо наявність сучасних загроз, які включають поширення і можливість застосування ядерної та інших видів зброї, безперервні конфлікти, міжнародний тероризм, транснаціональну організовану злочинність. Ці загрози походять як від держав, так і від недержавних суб'єктів. З урахуванням даних факторів, зовнішньополітичні санкції набувають все більшого значення

та є важливим елементом у процесі колективної реакції на порушення норм міжнародного порядку, недотримання яких кваліфікується як загроза чи порушення міжнародного миру та безпеки.

Аналіз останніх досліджень. Незважаючи на високий рівень актуальності дослідження даного напрямку проблема визначення сутності та механізмів такої категорії як «санкція» у зовнішньополітичних відносинах є не досить розвинутою. В українського наукового політичного просторі хоча виділити правовий аналіз застосування міжнародних санкцій ООН, який представлений в монографії В. Василенка, в роботі аналізуються функції та повноваження Ради Безпеки та Генеральної Асамблеї при реалізації політики санкцій у рамках ООН. Також, заслуговує на увагу дослідження в рамках політичної науки В. Брузом, який представив аналіз декілька публікацій, які направлені на визначення ролі санкцій ООН в аспекті міжнародного миру та безпеки. Цікавим є дисертаційне дослідження щодо санкцій в політиці представлено В. Пахілем. Автор вивчав політику санкцій ООН також в аспекті підтримки міжнародного миру та безпеки. З точки зору дипломатії С. Романенком був проведений аналіз санкцій США (історичні рамки 1917-1997 р.р.). Також, серед українських досліджень слід відзначити монографію Ю. Седляра, який вивчав теорію та практика застосування міжнародних санкцій в політиці.

В цілому, маємо констатувати невелику кількість робіт щодо розуміння санкцій політики в рамках політологічних досліджень. Представлений стислий огляд дає підстави говорити, що проблема ефективного застосування санкцій в українській політиці ще не вирішена і потребує додаткових досліджень. Слід зазначити, що представники західної політичної науки мають більш значний науковий досвід щодо аналізу санкційної політики, як на концептуальному рівні, так й на рівні верифікації своїх думок з урахуванням накопиченого дипломатичного досвіду.

Мета статті в тому, що визначитися з розумінням сучасного використання терміну «санкції» в умовах світової політичної кризи та нестабільності.

Основний матеріал дослідження. Категорія «санкції» є одним із складних питань, як теорії, так і практики сучасного політичного процесу. Представники різних галузей науки визначають дане поняття з позиції власних наукових інтересів. Більш того, держави, які вводять санкції і держави, щодо яких вводяться санкції, – наділяють це поняття негативними характеристиками. Тому, в сучасній науці існує багато підходів до поняття санкції. Слід відзначити, що термін «санкція» застосовується органами міжнародних організацій, зокрема Радою Безпеки Організації Об'єднаних Націй в якості примусового заходу. Про це було проголошено на 1544-му засіданні Комісії у 1979 році.

Аналізуючи природу санкцій, як засіб зовнішньополітичних відносин, слід особливо наголосити на них здатність оперативно видозмінюватися залежно від політичної кон'єктури. Санкції безпосередньо пов'язані з інтересами розвинутих держав і змінюються залежно від вектору їхнього зовнішньополітичного курсу. Як правило, саме розвинуті держави найчастіше використовують санкції у своїй зовнішній політиці. Це пов'язано з наявністю у світових держав великих політичних та економічних інтересів, необхідних ресурсів, зовнішньополітичного досвіду та впливу на світовий арені. Ю. Седляр з цього приводу зазначає, що «аналіз ключових міжнародних конфліктів та кризових ситуацій у постбіполярну добу, врегулювання кожного з них не відбувалося без запровадження політики багатосторонніх або односторонніх санкцій» (Седляр, 2016).

Найчастіше запровадження таких заходів має бути підкріплене реальним військово-політичним чи економічним тиском на об'єкт санкцій. Крім цього, важливий вплив на ефективність введених санкцій має репутація та авторитет держави у світі та в конкретному регіоні.

Раніше існувала думка, що застосування може бути дійсно ефективним лише щодо невеликих держав із економікою, що розвивається. Відповідно до старої концепції застосування санкцій проти наддержав є малоефективним, а іноді й загрожує негативними наслідками для економіки країни, яка застосувала санкції.

Рибачок Д., Фещенко Б., Гнатюк М., зазначають, що «мета санкцій – не завдати шкоди економіці держави-агресора чи його воєнній сфері. Мета – змусити змінити політику. І в такому розумінні сучасні санкції ЄС проти Росії не є ефективним засобом вирішення конфлікту. Росія показала спроможність функціонувати в умовах наростаючих обмежень (торгових, фінансових, економічних) зі сторони ЄС. Навіть понад те, Росія запровадила власні санкції проти ЄС, позбавивши власних громадян доступу до значної кількості товарів і послуг, які вони отримували від європейських держав. Крім того, економічний вплив санкцій не впливає на стабільність режиму Путіна в Росії. Рівень підтримки влади з боку суспільства навіть через два роки після введення санкцій знаходиться на високому рівні. Для ЄС ускладнює ситуацію й те, що від санкцій страждають самі держави спільноти, які мали високий торговельний баланс із Росією або претендували на серйозні економічні вигоди від співпраці з нею (до прикладу, шляхом реалізації Південного потоку)» (Рибачок, Фещенко, Гнатюк, 2018).

Можна виділити п'ять рівнів міжнародних санкцій: 1) глобальний рівень, де санкції запроваджуються міжнародними організаціями, такими як ООН, МВФ, G7 та ін; 2) міждержавний рівень, на якому міжнародні санкції запроваджуються окремими державами чи об'єднаннями союзних держав;

3) галузевий рівень – рівень окремих державних інститутів, секторів чи галузей економіки, задіяних у міждержавному співробітництві; 4) корпоративний рівень, що включає транснаціональні, державні та приватні компанії та корпорації, які ведуть зовнішньоторговельну діяльність; 5) індивідуальний рівень – рівень окремих громадян, осіб, які приймають рішення, відомих політиків, громадських діячів або осіб, підозрюваних у скоєнні злочинів.

Щодо видів санкцій, то слід виділити наступні: «ембарго на постачання зброї (заборона зброї, захисного одягу, військової техніки тощо); ембарго на імпорт та/або експорт певних товарів, програмного забезпечення та технологій. Наприклад, обладнання, необхідне для розробки ракет або атомної зброї. Ембарго може також охоплювати товари, які приносять гроші лідерам країни, як-от нафта чи ліс; додаткова вимога дозволу на чутливі товари, програмне забезпечення та технології, які можуть бути використані в програмах озброєння; обмеження позик і кредитів для певних осіб/компаній; замороження активів певних осіб/компаній; обмеження на подорожі та візи (візові заборони) для певних осіб» (International peace and security, 2021).

Найважливішим різновидом міжнародних санкцій на сьогодні є економічні санкції, які є навмисними та інспірованими державою обмеженнями чи загрозами обмеження нормальної міждержавної торгівлі чи фінансових відносин. При цьому саме зовнішньополітичні цілі запровадження санкцій можуть розглядатися як базова характеристика їх визначення. На мою думку, такі санкції слід розглядати як інструмент для заподіяння іншій державі шкоди або економічних втрат з метою його примусу до припинення, відмови чи здійсненню якоїсь політики.

Незважаючи на примусову природу санкцій в науці також виділяють й превентивні санкції. Також, можуть бути санкції проти фізичних осіб, торгові санкції, фінансові санкції, адресні санкції, індивідуальні санкції, дипломатичні санкції, секторальні санкції, транспортні санкції та комунікаційні санкції.

Важливим є питання щодо легітимності накладення будь-якого типу санкцій. Це може бути ступінь загрози – запровадження міжнародних санкцій допускається лише у ситуації, існування якої Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй визначає як загрозу миру, порушення миру чи акт агресії. Крім того, необхідно зробити правильний вибір мети: в першу чергу це припинення міжнародних порушень, відновлення міжнародного порядку, створення умов до виконання об'єктом зобов'язань, які виходять з норм відповідальності.

Безумовно, санкції це засіб, який слід застосовувати лише у випадку, якщо були вичерпані всі мирні засоби для врегулювання спору чи конфлікту та підтримки чи відновлення міжнародного миру та безпеки. Необхідно також дотримуватися критерію пропорційності санкційних дій. Виходячи з цього критерію, санкції за своїм характером та інтенсивністю мають бути зіставні з характером та наслідками міжнародного правопорушення та не повинні перевищувати меж, які необхідні для досягнення санкційних цілей.

Важливим є баланс примусу та наслідків. Реалізація такого критерію, як збалансоване урахування наслідків, передбачає проведення об'єктивної оцінки короткострокових, довгострокових соціально-економічних та гуманітарних наслідків санкцій як для об'єкта санкцій, так і для третіх держав.

Ю. Седляр зазначає, що «світова практика застосування санкцій довела, що, залишаючись важливим інструментом зовнішньополітичного впливу, вони містять у собі чимало проблем, які потребують вирішення, головною з яких є ефективність використання санкційних заходів і пов'язаних із цим питань, як зменшення їх негативних наслідків для цільової держави і третіх країн, обмеження державного суверенітету через втручання у внутрішні справи країн, передбачення ймовірних політичних ризиків від реалізації стратегії санкцій, і, насамперед, прогнозування траєкторії зовнішньополітичного розвитку цільової держави й міжнародно-політичних наслідків використання санкційних заходів у цілому» (Седляр, 2016).

Одним із засобів захисту державою своїх інтересів є реторсії. В даний час реторсія стала одним із найбільш застосовуваних у сучасній дипломатії. «При цьому реторсії є відповіддю на цілком правомірні дії держави, що здійснюються в силу її територіальної юрисдикції (наприклад, стягування підвищених митних податків), але які наносять безпідставну шкоду інтересам або престижу іншої держави» (Мануїлова, 2014). Тобто, реторсії є специфічними обмежувальними заходами, які вживають держави у відповідь на протиправні або недружні дії з боку іншої держави. Це такий акт, який є недружнім, і навіть таким, який завдає шкоди державі, однак, він є законним, який здійснюється у відповідь на попередню дію, яка також могла бути недружньою, але законною або незаконною відповідно до міжнародного права.

Таким чином, реторсії встановлюються вольовим рішенням держави й вимагають будь-яких погоджень з іншими суб'єктами міжнародного права. Ця ознака походить від принципу суверенної рівності держав. Реторсії завжди є заходами у відповідь на недружні вчинки іншої держави. Безумовно, у багатьох випадках буває складно визначити, який саме вчинок іншої держави є недружнім. Частіше за все держава сама встановлює, яку саме дію іншої держави вона вважає недружньою.

У цьому полягає принципова відмінність реторсій від санкцій: міжнародно-правові санкції є мірою відповідальності держави за певні дії і не пов'язані з недружніми вчинками такої держави стосовно тієї держави, яка вводить санкції.

Слід зазначити, що реторсії хоч і застосовуються до громадян чи юридичних осіб, своєю метою мають саме погіршення становища держави. Вони широко застосовуються багатьма державами, а можливість їх застосування знайшла своє відображення у законодавстві цілої низки держав. Можливість застосування реторсій прописана у законодавстві таких держав, як Україна, Грузія, Білорусія, Казахстан, Монголія. Наприклад, Міністерство закордонних справ України засудило проведення перепису населення в Криму в 2021 році: «Проведення перепису на тимчасово окупованій території є недружнім актом щодо нашої держави, і ми залишаємо за собою право застосування реторсій» (Радіо Свобода, 2021).

Мануїлова К., акцентує увагу на тому, що «зазвичай реторсії повинні бути пропорційні акту, що викликав їх застосування, і представляють собою заходи тотожні або аналогічні тим, проти яких вони спрямовані. Як бачимо, реторсії застосовуються в разі порушення політичних норм, норм моралі, ввічливості. Водночас вони можуть використовуватися і як засіб спонукання держави до дотримання правових зобов'язань» (Мануїлова, 2014).

Крім загальнодержавних реторсій, можуть застосовуватися і приватно-правові реторсії, яскравим прикладом яких є заборона на в'їзд особам, перебування яких небажано певній території, що є заходом у відповідь аналогічної заборони з боку недружньої держави.

Слід погодитися з думкою В. Панченка, що «результативність впроваджених санкцій напряму залежить від підтримки такого кроку країнами-партнерами або країнами-потужними гравцями, що актуалізує створення нової міжнародної інституції, яка б врегульовувала б механізм здійснення санкцій на всіх етапах їхнього застосування і унеможлиблювала б маніпуляції в процедурних та регулятивних питаннях» (Панченко, 2017). Наприклад, ми бачимо підтримку ЄС та США щодо введення санкцій «у відповідь на безпрецедентний і неспровокований військовий напад на Україну президента Росії Путіна, ЄС запровадив всеосяжний і потужний пакет обмежувальних санкцій, спрямованих на: підірив здатності Кремля фінансувати війну; накладення очевидних економічних і політичних витрат на політичну еліту Росії, відповідальну за вторгнення; і на звуження її економічної бази». Не дуже швидко, але санкції працюють і дають позитивні результати.

Слід відзначити, що ландшафт санкцій останнім часом зазнав швидких змін. Світові лідери діяли з безпрецедентною швидкістю та рішучістю щодо вторгнення в Україну. Як нещодавно зазначив Центр стратегічних і міжнародних досліджень (CSIS), вторгнення «... викликало об'єднану відповідь партнерів США по всьому світу. Європейський Союз, Сполучене Королівство, Канада, Австралія, Японія, Південна Корея та Тайвань оголосили про власні санкції та експортний контроль». Оскільки перелік санкцій продовжує розширюватися, організації стикаються з серйозною проблемою управління ризиками» (How to keep up with shifting sanctions, 2022).

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Політика в галузі санкцій змінюється і поступово з інструменту політичного тиску наповнюється економічним змістом. Санкції застосовуються все більш відкрито та розширюється їх інструментарій. Основними особливостями санкцій в сучасних умовах є посилення політичного та економічного тиску країн проти країн, які здійснюють агресію.

Щодо перспектив подальшого наукового пошуку, то цікавими та актуальними є дослідження в аспекті визначення принципів поведінки країн, які протистоять санкційній політиці та намагаються нівелювати негативний ефект від санкцій різного рівня. Також, актуальним є напрямок, який стосується розробки нових підходів до визначення критеріїв ефективності санкцій.

Sokolovska O. Sanctions as a tool of foreign political influence

The article presents an analysis of the understanding of the term "sanctions" in the modern political world. The presence of current threats, which include the expansion and possibility of nuclear and other types of stagnation, uninterrupted conflicts, international terrorism, transnational organized malice – to speak about the relevance and the specificity of the attack to the point of problems It was determined that the development of foreign policy relations poses an important task for political science to research the problem of defining the concept of sanctions, their classification, the legitimacy of the use of coercion in interstate relations, the relationship with responsibility, and the criteria for their effectiveness. Special attention is attached to the analysis of retortion, as one of having contributed to the defense of the power of one's interests. In this hour, retortion has become one of the most stagnant in modern diplomacy.

It is indicated that the policy in the gallery of sanctions is changing and step by step from the tool of the political pressure it is reminded of the economic and cultural meaning. Sanctions are being imposed more and more and more and more tools are being expanded. The main features of the sanctions in today's

minds are the strengthening of the political and economic pressure of the countries against the countries, who carry out aggression.

If there are prospects for a farther scientific inquiry, then it is important to keep up-to-date and relevant in the aspect of defining the principles of the country's behavior, so as to resist the sanctions policy and try to mitigate the negative effect of the sanctions of the country. So, directly relevant, it is worth investigating new approaches to determine the criteria for the effectiveness of sanctions.

Key words: sanctions, reparations, retorts, threats, responsibility, foreign policy relations, influence, coercion.

Література:

1. Мануїлова К. Економічні санкції як інструмент зовнішньої політики. Actual problems of international relations. Release 122 (part II). 2014. С. 38-44.
2. Панченко В. Контroversійність наслідків санкцій в міжнародній економічній політиці у процесі еволюції інструментів багатосторонньої дипломатії. Економічна наука, 2017. № 3, С. 5-9.
3. Рибачок Д., Фещенко Б., Гнатюк М. Санкції в політиці ЄС: приклад Російської Федерації 2014-2015 рр. Наукові записки кафедри політології НаУКМА. 2018. 11. С. 70-81.
4. Санкції, запроваджені ЄС щодо Росії через вторгнення в Україну. Європейська комісія. Солідарність ЄС з Україною. 2022. https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/eu-sanctions-against-russia-following-invasion-ukraine_uk.
5. Седляр Ю. Міжнародні санкції у світовій політиці: теорія і практика. Миколаїв, Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 412 с.
6. Україна залишає за собою право на реторсії через російський перепис у Криму. Новини. Політика. Радіо Свобода, 15 жовтня 2021. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukraine-perepys-u-krymu-mzs/31511158.html>
7. International peace and security (2021). <https://www.government.nl/topics/international-peace-and-security/compliance-with-international-sanctions>.
8. How to keep up with shifting sanctions. Access timely Sanctions & PEPs data from multiple sources, all in one platform, for easy due diligence checks. (2022). https://bis.lexisnexis.com/isa/eddm-shiftingsanctions?gclid=CjwKCAjwm8WZBhBUEiWA178UnH3OKpi0VTjCGnmgnCbZ-PNhLwhRtrGiwqs7oiaplsnTIAIhMQblWxoCEfQQAvD_BwE.

References:

1. Manuelova K. (2014) Ekonomichni sanktsii yak instrument zovnishnoi polityky [Economic sanctions as a tool of foreign policy]. Actual problems of international relations. Release 122 (part II). P. 38-44.
2. Panchenko V. (2017) Kontroversiynist naslidkiv sanktsii v mizhnarodnii ekonomichnii politytsi u protsesi evoliutsii instrumentiv bahatostoronnoi dyplomatii. [Controversiality of the consequences of sanctions in international economic policy in the process of evolution of tools of multilateral diplomacy]. Ekonomichna nauka, 2017. No. 3, pp. 5-9.
3. Rybachok D., Feshchenko B., Hnatiuk M. (2018) Sanktsii v politytsi YeS: pryklad Rosiiskoi Federatsii 2014-2015 rr. [Sanctions in EU policy: the example of the Russian Federation in 2014-2015]. Naukovi zapysky kafedry politolohii NaUKMA. 11. P. 70-81.
4. Sanktsii, zaprovadzhenni YeS shchodo Rosii cherez vtorhnnennia v Ukrainu. (2022) [Sanctions introduced by the EU against Russia due to the invasion of Ukraine]. Yevropeiska komisiia. Solidarnist YeS z Ukrainoiu. https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/eu-sanctions-against-russia-following-invasion-ukraine_uk.
5. Sedlyar Yu. Mizhnarodni sanktsii u svitovii politytsi: teoriia i praktyka (2013) [International sanctions in world politics: theory and practice]. Mykolaiv, Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly Department of ChSU named after Petra Mohyly, 412 p.
6. Ukraina zalyshaie za soboiu pravo na retorsii cherez rosiiskyi perepys u Krymu (2021) [Ukraine reserves the right to retaliate because of the Russian census in Crimea]. Novyny. Polityka. Radio Svoboda <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukraine-perepys-u-krymu-mzs/31511158.html>
7. International peace and security (2021). <https://www.government.nl/topics/international-peace-and-security/compliance-with-international-sanctions>.
8. How to keep up with shifting sanctions. Access timely Sanctions & PEPs data from multiple sources, all in one platform, for easy due diligence checks. (2022). https://bis.lexisnexis.com/isa/eddm-shiftingsanctions?gclid=CjwKCAjwm8WZBhBUEiWA178UnH3OKpi0VTjCGnmgnCbZ-PNhLwhRtrGiwqs7oiaplsnTIAIhMQblWxoCEfQQAvD_BwE

Стаття надійшла до редакції 20.09.2022

Стаття рекомендована до друку 10.10.2022

ЛОКАЛЬНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ТА ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО МІСЦЕВОЇ ГРОМАДИ: УКРАЇНСЬКА ТА ЗАРУБІЖНА ПЕРСПЕКТИВИ

Хмельников А. О.,
*кандидат політичних наук,
депутат
Дніпровської міської ради
ORCID ID: 0000-0002-9343-8161
artemhmelnykov22@protonmail.com*

Стаття присвячена вивченню локального політичного менеджменту, який виступає одним з ключових понять новітньої галузі сучасної політології. Мета дослідження – виявлення спільних і відмінних рис між явищами локального політичного менеджменту та лідерства в західній та східній політичній традиціях. Охарактеризовано відмінність локального політичного менеджменту від публічного врядування та адміністрування. Було підкреслено, що потреба демократичного узгодження політичних інтересів, діалогу між громадою і владою є досить гострою для сучасної України. Проаналізовано інституалізацію локальних політичних партій і рухів, формування повноцінного локального політичного порядку денного, система локальних публічних політичних обговорень. Розкрито значення політичного аспекту лідерства місцевої громади, який полягає у можливостях змінювати політичну ситуацію на місцевому рівні. З'ясовано, що вирішальним чинником є здатність та спроможність громадян сприйняти керівництво лідера. Виявлено, що політичний лідер місцевої громади здійснює політико-селективну функцію: розмежовує другорядні та нагальні потреби громади. Доведено, що партійні місцеві вибори є передумовою для перемоги на загальнонаціональному рівні. Встановлено, що в умовах сучасної України велике значення має неформальна належність громадських спільнот до партійних структур. Припущено, що реструктуризація вітчизняної партійної системи будуть здійснюватися лише після перемоги нашої держави в драматичних визвольних змаганнях, які тривають з лютого 2022 року. З'ясовано, що бренд потужного та успішного партійного об'єднання забезпечує канал комунікації з політично ангажованими громадянами. Встановлено, що сучасний лідер місцевої громади, як у сталих демократія, так і в трансформаційних державах, повинен володіти «мистецтвом» впливу на аудиторію як особисто, на так і через посередництво медіа. Розглянуто умови політичної конкуренції та їх вплив на зв'язок між лідером та громадою. Вказано на специфіку персональних кейсів розвитку місцевих політичних лідерів в Україні. Зроблено висновок, що зв'язок між політичними групами та конкретними особистостями вимагає наявності психологічних вольових засад для забезпечення певного вектору перетворень. Обґрунтовано, що локальне політичного лідерства та політичний менеджмент є невід'ємними частинами політичних механізмів стратегічного розвитку громади як у східній, так і в західній політичних традиціях.

Ключові слова: політичне лідерство, локальний політичний менеджмент, політичний порядок денний, локальна політика, локальні політичні інтереси, західна політична традиція, східна політична традиція.

Постановка проблеми. Локальний політичний менеджмент виступає одним з ключових понять новітньої галузі сучасної політології – локальної політики. Його визначення здійснюється за двома традиційними напрямками аналізу політики: політичного управління та політичного представництва. Відмінність локального політичного менеджменту від публічного врядування та адміністрування полягає в тому, що на локальному рівні необхідно здійснювати щонайбільше процедурно-директивну управлінську діяльність бюрократичного типу. Натомість існує потреба демократичного узгодження політичних інтересів, діалогу між громадою і владою, реалізації стратегічного політичного розвитку громади тощо. Останній включає інституалізацію локальних політичних партій і рухів, формування

повноцінного локального політичного порядку денного, система локальних публічних політичних обговорень. В сучасній Україні в умовах децентралізації великого значення набуває локальне політичне лідерство. Воно актуалізується внаслідок уособлення конкретних досягнень та прогресу місцевих громад в особах конкретних локальних лідерів та посадових осіб місцевого самоврядування. Що більш дієздатним є місцевий лідер (при цьому, це не обов'язково міський голова) то більш динамічним є й місцевий політичний розвиток. Також відбувається наближення інститутів політичного представництва в Україні до рівня розвинених демократичних держав. Співвідношення локального політичного менеджменту і локального політичного лідерства в інституційному аспекті відповідає на питання: чи обов'язковим є відповідність політичного (згідно із західною традицією) і посадового лідерства (згідно із східною традицією). А також доцільним є вивчення питання соціокультурних та громадсько-політичних передумов формування інституту локального політичного лідерства. Отже, тематика є актуальною як з точки зору наукових інтересів сучасної політичної науки, так з точки зору практичного розвитку локальних громад України.

Аналіз публікацій. Зарубіжні вчені активно аналізують інституційні контексти сучасного політичного лідерства. Р. Елгі звертається до основ та суперечливих розрахунків у вивченні політичного лідерства (Elgie 2016), П. Т. Харт, Дж. Кейн і Г. Патапан з'ясовують походження, динаміка та наслідки розпорошеного демократичного лідерства (Hart, Kane & Patapan 2009), Дж. Кейн і Х. Патапан розглядають належне демократичне лідерство в контексті процесів судження у сучасних демократіях (Kane & Patapan 2014). Поряд з цим, актуальним є виявлення спільних і відмінних рис між явищами локального політичного менеджменту та лідерства в українській та зарубіжній політичній традиціях.

Метою статті є виявлення спільних і відмінних рис між явищами локального політичного менеджменту та лідерства в західній та східній політичній традиціях. Завданням статті є встановлення принципів структурної диференціації між політичним менеджментом та політичним лідерством на локальному рівні.

Основний зміст. Політичне лідерство в місцевій громаді має багато аспектів для вивчення. Різні дисциплінарні визначення тлумачать це явище з позицій особистісних якостей та можливостей впливати на ситуацію та поведінку людей. Політичний аспект лідерства місцевої громади полягає у можливостях змінювати політичну ситуацію на місцевому рівні. Український науковець Ю. Карпець вірно говорить про таку категорію, як вплив. «Під ним слід розуміти комплекс факторів, які за певних умов можуть змінити поведінку, світосприйняття особи, її ціннісні орієнтири, або групи осіб в потрібному напрямку» (Карпець 2013, 152).

Продуктування лікарської моделі поведінки визначає високий рівень компетентності конкретної особи в демократичному суспільстві. Передумовою успішного лідерства є конкурентне середовище. Водночас вирішальним чинником є здатність та спроможність громадян сприйняти керівництво лідера. Ю. Карпець слушно зауважує, що «політичне лідерство є наслідком природних потреб людського суспільства. Ці потреби диктуються необхідністю самоорганізації, упорядкування життєвого укладу і поведінки людей з метою забезпечення їхньої життєдіяльності. Таке впорядкування досягається завдяки вертикальному управлінню, на чолі якого є лідер» (Карпець 2013, 154).

Усвідомлення порядку денного розвитку місцевої громади дозволяє лідерам пропонувати членам локальної спільноти конструктивні політичні альтернативи. В умовах трансформаційної демократії диференціація місцевих та центральних політичних проблем не є чіткою. У зв'язку з цим політичний лідер місцевої громади здійснює політико-селективну функцію: розмежовує другорядні та нагальні потреби громади. Ю. Карпець справедливо стверджує, що «інтереси суспільства вимагають від лідерів не тільки чітко сформульованих програм перетворень, але і бачення їх наслідків як позитивного, так і негативного характеру» (Карпець 2013, 155).

Світовий досвід розвитку політичної структури локальних спільнот свідчить, що змагання між політичними суб'єктами можливе за умови високого рівня розвитку громадянського суспільства та активістської політичної культури. Політичні партії на місцевому рівні в країнах сучасного ЄС демонструють високий рівень активності. Внаслідок цього партійні місцеві вибори є передумовою для перемоги на загальнонаціональному рівні. Це актуалізує питання якості партійного лідерства на локальному рівні в Україні. Слід погодитися з М. Морарь, яка вірно зазначає, що «партії та лідери в Україні недостатньо ефективно виконують ті функції, які мали б виконувати в демократичному суспільстві. У цьому зв'язку необхідним є науковий пошук шляхів «оздоровлення» всієї системи діяльності партійних лідерів з метою підвищення її результативності в політичних процесах сучасної України» (Морарь 2014, 68).

Діяльність політичних партій в умовах перехідного політичного режиму в Україні підпорядкована зусиллям отримання та утримання влади. Внаслідок цього на місцевому рівні загострюється політична конкуренція. При цьому в умовах сучасної України вирішальне значення має не формальна належність до партійних структур, а членство в неформальних клієнтелах, які вибудовуються за

ієрархічною ознакою. Згідно з М. Морарь, «особливого значення...характеристики партійного лідера набувають в умовах трансформаційного суспільства, коли відповідні «правила гри» у внутрішньо- та міжпартійному житті ще не є остаточно усталеними, а тому можуть бути з відносною легкістю змінені. Вміння відповідати на динамічну зміну політичних, соціальних, економічних та культурних процесів – одна із ключових характеристик представника партійного лідерства в країнах перехідного типу» (Морарь 2014, 69).

В Україні спостерігається явище утворення місцевих політичних партій, які формально мають загальнодержавну реєстрацію. Їх метою є мобілізація електорального ресурсу на користь конкретних місцевих бізнес-еліт. Отже, питання реструктуризації вітчизняної партійної системи стоїть досить гостро. Водночас її зміни будуть здійснюватися лише після перемоги нашої держави в драматичних визвольних змаганнях, які тривають з 24 лютого 2022 року. Як обґрунтовано стверджує М. Морарь, «обмеження партієтворення, узалежнення партійних лідерів від волі правлячих кіл трансформаційного суспільства руйнує національну політичну систему, знищує паростки демократії, забезпечує повернення авторитаризму. І навпаки, чим активніше лідери партій різного ідеологічного і соціокультурного спектра беруть участь у політичних процесах, тим швидше і динамічніше формується громадянське суспільство, тим незворотніші демократичні зміни у ньому» (Морарь 2014, 70).

Вагомим ресурсним забезпеченням лідерських позицій у місцевій громаді вже багато років слугує контроль над медіа простором. За цифрової доби в цій сфері спостерігається конкуренція на основі більш якісного використання новітніх технологій. Тим не менше, сучасний лідер місцевої громади, як у сталих демократіях Заходу, так і в трансформаційних державах Сходу, повинен володіти мистецтвом впливу на аудиторію як особисто, на так і через посередництво медіа. Разом з тим, вплив не повинен перетворюватися на суцільний контроль і зловживання. Оптимальною є модель ділової комунікації з громадою. Ю. Охотнік слушно вважає, що «ЗМІ підтримують певні політичні сили, порушуючи рівень збалансованості інформації та аналізу на користь того чи іншого геополітичного утворення. Саме тому у сучасній політиці ЗМІ стають вагомим та дієвим інструментом маніпуляції свідомістю, досягнення поставлених цілей лише за допомогою інформаційнопсихологічного впливу» (Охотнік 2013, 200).

Наявність потужних політичних проєктів як чинника встановлення політичного домінування в місцевій громаді є перспективною темою для розуміння подальшої еволюції локальної політики в Україні. Бренд потужного та успішного партійного об'єднання забезпечує канал комунікації з політично ангажованими громадянами. На прикладі міста Києва це можна побачити в особі мера В. Кличка та партії «Удар». В. Візьонюк аргументовано зазначає, що «якщо партійна ніша залежить від структури політичної системи, тобто вписана у зовнішній контекст, то напрям, засади діяльності і стратегія вибудовуються всередині партії з урахуванням особливостей, що обумовлюються тією чи іншою нішею. Партія «УДАР» ідентифікувала себе як партія «нового типу», з молодим складом, прогресивними поглядами. Це було атрактором для потенційного електорату – молоді, що здебільшого проживає у містах і також ідентифікує себе з тими ж принципами та цілями, що й партія» (Візьонюк 2013, 35).

Успішність брендової політичної сили має відображення в контексті еволюції іміджу локального політичного лідера. Якщо популярність партії має загальнодержавний обсяг, то локальний політичний лідер може претендувати на подальше національне визнання. В. Візьонюк вірно вважає, що «збіг політичної ідентифікації партії та електорату забезпечив лояльність виборців та підтримку у вигляді голосів. Такій цілі мала слугувати і назва партії. У ній явно чи приховано окреслюються контури партійної платформи і наміри партії щодо впливу на політичне життя країни. Це найбільш доступний меседж виборцю, який може, не заглиблюючись у програму та інші тонкощі діяльності партії, зрозуміти хоча б у загальних рисах, що являє собою ця політична сила і чи варто за неї голосувати» (Візьонюк 2013, 35).

Укріплення лідерських позицій місцевого лідера у свідомості громадян є можливим за умови зваженого підходу до опанування партійної символіки. Водночас складним завданням виступає поєднання особистісної та ідейної ідентичності. В умовах політичної конкуренції цей зв'язок може бути дуже легко втрачений. В. Візьонюк наголошує, що «саме на такій тонкій матерії, як підсвідомість виборців працює символізація політики. Партійна символіка є найпростішим, однак ефективним засобом донесення до електорату через образочуттєву форму головних ідей, засад діяльності партії, а також має функції розпізнавального знака та встановлення зв'язку лідера партії з потенційними прихильниками» (Візьонюк 2013, 36).

Персональні кейси розвитку місцевих політичних лідерів в Україні свідчать, що їх іміджеве домінування забезпечується значною мірою на основі персонального бекграунду або сфери походження. Ідеться про такі відомі особистості, як Віталій Кличко та Борис Філатов. У першому випадку

популярність місцевого лідера була побудована на його спортивній кар'єрі, в другому – відправною точкою політичної діяльності стала журналістська робота політика. В. Візьонок вважає, що «репутаційний капітал зосереджений довкола імені Віталія Кличка у спорті, у свідомості виборців відбулася його проекція на політичну сферу» (Візьонок 2013, 36).

Таким чином, значення місцевого політичного лідерства для менеджерської структури громади є нагальним. В умовах сучасної України підтримка локальних лідерів є важливою умовою консолідації місцевих громади. В умовах ворожого вторгнення що більш стабільним є локальний політичний менеджмент, заснований на визнаному лідерстві, то більш ефективною є політична консолідація на всіх рівнях.

Висновки. Таким чином сучасне політичне лідерство на локальному рівні є одним з важливих механізмів трансформації локальної політики у демократичних суспільствах. В умовах політичної трансформації локальне політичне лідерство визначає можливість переходу від адміністративно-командних методів управління до методів демократичного узгодження та широкого затвердження. Позиція лідера локальної громади в сучасній Україні набуває ваги ще раз через персоналізацію політичного курсу. Зв'язок між політичними групами та конкретними особистостями як на Заході, так і на Сході, вимагає наявності вольових засади для забезпечення певного вектору перетворень. Ця діяльність вимагає підготовки, конкурентного добору, значного політичного досвіду.

Локальний політичний менеджмент, який очолюється якісним політичним лідером є ефективним інструментом розвитку громади. Поява визнаного лідера є ознакою консолідації громади, наявності внутрішніх механізмів розв'язання протиріч, балансування інтересів всієї спільноти. Локальне політичне лідерство та політичний менеджмент є невід'ємними частинами політичних механізмів стратегічного розвитку громади. Вони визначають політичний порядок денний, політичний курс та можливість досягнення політичних результатів.

Khmelnykov A. Local political management and political leadership of the local community: Ukrainian and foreign perspectives

The article is devoted to the study of local political management, which is one of the key concepts of the newest branch of modern political science. The purpose of the research is to identify common and distinctive features between the phenomena of local political management and leadership in Western and Eastern political traditions. The difference between local political management and public governance and administration is characterized. It was emphasized that the need for democratic coordination of political interests, dialogue between the community and the government is quite acute for modern Ukraine. The institutionalization of local political parties and movements, the formation of a full-fledged local political agenda, the system of local public political discussions are analyzed. The significance of the political aspect of the leadership of the local community is revealed, which consists in the possibilities of changing the political situation at the local level. It was found that the decisive factor is the ability and capacity of citizens to accept the leadership of the leader. It was found that the political leader of the local community performs a political and selective function: he distinguishes between secondary and urgent needs of the community. It has been proven that party local elections are a prerequisite for victory at the national level. It has been established that in the conditions of modern Ukraine, the informal affiliation of public communities to party structures is of great importance. It is assumed that the restructuring of the domestic party system will be carried out only after the victory of our state in the dramatic liberation contests, which have been ongoing since February 2022. It was found that the brand of a powerful and successful party association provides a channel of communication with politically engaged citizens. It has been established that the modern leader of the local community, both in stable democracies and in transformational states, must possess the "art" of influencing the audience both personally and through the mediation of the media. The conditions of political competition and their influence on the relationship between the leader and the community are considered. The specifics of personal cases of the development of local political leaders in Ukraine are indicated. It was concluded that the connection between political groups and specific individuals requires the presence of psychological will-power bases to ensure a certain vector of transformations. It is substantiated that local political leadership and political management are integral parts of political mechanisms of strategic community development in both Eastern and Western political traditions.

Key words: political leadership, local political management, political agenda, local politics, local political interests, Western political tradition, Eastern political tradition.

Література:

1. Батушан В. В. Професійне формування політичного лідерства в системі державного управління як головний чинник ефективної розбудови демократичного суспільства: зарубіжний досвід Аналітика і влада. 2012. № 6. 244 – 253.
2. Батушан В. В. Становлення Інституту політичного лідерства в сучасній Україні: досягнення та перспективи. Аналітика і влада. 2011. № 4. 53 – 63.
3. Бондар Є. Бондар Т. Феномен політичного лідерства у сучасній Україні. Гілея: науковий вісник. 2013. № 75. 493–495.
4. Візьонюк В. В. Роль лідера у діяльності політичних партій на прикладі політичної партії "Удар" (Український демократичний альянс за реформи) Віталія Кличка. Наукові записки НаУКМА. Політичні науки. 2013. Т. 147. 34–39.
5. Заруба О. Г. Соціокультурні комунікації в системі політичного лідерства. Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. 2010. № 1. 97.
6. Карпець Ю. В. Інститут лідерства як механізм впливу в політико-владних відносинах. Актуальні проблеми політики. 2013. Вип. 49. 149–159.
7. Молчанов К. Маркетингова специфіка формування іміджу політичного лідера. Гілея: науковий вісник. 2013. № 73. 338–340.
8. Морарь М. В. Роль партійного лідерства в активізації політичних процесів сучасної України. Грани. 2014. № 2. 67–72.
9. Охотнік Ю. О. Роль інформаційної політики у лідерстві Німеччини в європейському союзі. Європейські перспективи. 2013. № 7. 194 – 201.
10. Elgie R. *Studying Political Leadership: Foundations and Contending Accounts*. Springer, 2016.
11. Hart P. T., Kane, J., & Patapan, H. (Eds.). *Dispersed democratic leadership: Origins, dynamics, and implications*. Oxford University Press. 2009
12. Kane J, & Patapan, H. (Eds.). *Good democratic leadership: on prudence and judgment in modern democracies*. OUP Oxford. 2014.

References:

1. Batushan V. V. Profesiynne formuvannya politychnoho liderstva v systemi derzhavnoho upravlinnya yak holovnyy chynnyk efektyvnoyi rozbudovy demokratychnoho suspil'stva: zarubizhnyy dosvid [Professional formation of political leadership in the state administration system as the main factor in the effective development of a democratic society: foreign experience] *Analitika i vlada*. 2012. № 6. 244 – 253 [in Ukrainian].
2. Batushan V. V. Stanovlennya Instytutu politychnoho liderstva v suchasniy Ukrayini: dosyahnennya ta perspektyvy. [Formation of the Institute of Political Leadership in Modern Ukraine: Achievements and Prospects] *Analitika i vlada*. 2011. № 4. 53 – 63[in Ukrainian].
3. Bondar Ye. Bondar T. Fenomen politychnoho liderstva u suchasniy Ukrayini. [The phenomenon of political leadership in modern Ukraine] *Hileya: naukovyy visnyk*. 2013. № 75. 493–495[in Ukrainian].
4. Viz'onok V. V. Rol' lidera u diyal'nosti politychnykh partiy na prykladi politychnoyi partiyi "Udar" (Ukrayins'kyi demokratychnyy al'yans za reformy) Vitaliya Klychka. [The role of the leader in the activities of political parties on the example of the political party "Udar" (Ukrainian Democratic Alliance for Reforms) of Vitaliy Klitschko] *Naukovi zapysky NaUKMA. Politychni nauky*. 2013. T. 147. 34–39[in Ukrainian].
5. Zaruba O. H. Sotsiokul'turni komunikatsiyi v systemi politychnoho liderstva. [Sociocultural communications in the system of political leadership] *Suchasni informatsiyni tekhnolohiyi u sferi bezpeky ta oborony*. 2010. № 1. 97[in Ukrainian].
6. Karpets' Yu. V. Instytut liderstva yak mekhanizm vplyvu v polityko-vladnykh vidnosynakh. [Institute of leadership as a mechanism of influence in political and power relations] *Aktual'ni problemy polityky*. 2013. Vyp. 49. 149–159[in Ukrainian].
7. Molchanov K. Marketynhova spetsyfyka formuvannya imidzhu politychnoho lidera. [Marketing specifics of forming the image of a political leader] *Hileya: naukovyy visnyk*. 2013. № 73. 338–340[in Ukrainian].
8. Morar' M. V. Rol' partiynoho liderstva v aktyvizatsiyi politychnykh protsesiv suchasnoyi Ukrayiny. [The role of party leadership in the activation of political processes in modern Ukraine] *Hrani*. 2014. № 2. 67–72[in Ukrainian].
9. Okhotnik Yu. O. Rol' informatsiynoyi polityky u liderstvi Nimechchyny v yevropeys'komu soyuzi. [The role of information policy in Germany's leadership in the European Union] *Yevropeys'ki perspektyvy*. 2013. № 7. 194 – 201[in Ukrainian].
10. Elgie R. *Studying Political Leadership: Foundations and Contending Accounts*. Springer, 2016.

11. Hart P. T., Kane, J., & Patapan, H. (Eds.). *Dispersed democratic leadership: Origins, dynamics, and implications*. Oxford University Press. 2009.
12. Kane J, & Patapan, H. (Eds.). *Good democratic leadership: on prudence and judgment in modern democracies*. OUP Oxford. 2014.

Стаття надійшла до редакції 30.09.2022

Стаття рекомендована до друку 03.10.2022

УДК 340.1

DOI [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3\(55\).269563](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3(55).269563)

ЕТИКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ РОБОТІВ ЗІ ШТУЧНИМ ІНТЕЛЕКТОМ

Головко О. М.,

*кандидат юридичних наук, старший дослідник,
старший викладач кафедри інтелектуальної власності та приватного права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID ID: 0000-0001-8963-6598*

Боднар Є.,

*випускниця курсу «Європейська інтеграція: законодавство та Інтернет речей» (EULIOT),
юрист, директор
ПКП «Консульт»
ORCID ID: 0000-0002-0680-8831*

У статті розкриваються проблеми формування морально-етичних норм, якими мають керуватись роботи зі штучним інтелектом у процесі прийняття автономних рішень. Зазначено, що досягнення людства в сучасному світі є результатом формування спільних цінностей та дотримання не лише правових норм, а й суспільної моралі. Обґрунтовано, що європейський досвід у даній сфері є цінним надбанням, яке потребує дослідження та поширення. У статті значну увагу зосереджено на тому, що процес розвитку інноваційних технологій створює нові напрями досліджень суспільних відносин, які потребують врегулювання як з правової, так і з морально-етичної точки зору. Обґрунтовано, що у довгостроковій перспективі людству необхідно буде розвивати власне бачення у напрямку дотримання етично-правових норм роботами зі штучним інтелектом.

Наявні на теперішній час правові акти наділені різними видами етичних та правових норм, що дозволяє уникнути ситуацій з порушенням прав людини. Однак, постає питання досягнення балансу між морально-етичними і правовими нормами, які існують у суспільстві в ситуації, коли роль цих норм є вирішальною не тільки в поведінці людей, а й у поведінці роботів зі штучним інтелектом.

Ключові слова: етичні норми, роботи, штучний інтелект, законодавство ЄС.

Постановка проблеми. Сучасний рівень розвитку людства формує потребу появи глобальної стратегії вирішення головної суспільної суперечності між зростаючими потребами людства і неможливістю задоволення цих потреб поточними методами і засобами. Зазначену суперечність можливо вирішити завдяки штучному інтелекту, однак коректне та безпечне використання цих технологій потребує «прищеплення» певних цінностей і моральних норм. Використання об'ємних баз даних, зокрема, з всесвітньої мережі Інтернет, можливість зберігання та обробки значних об'ємів інформації – це та цифрова віртуальна дійсність, яка є простором навчання для штучного інтелекту. Саме цей код навчального процесу вважається основою технологій штучного інтелекту. Саме він може стати способом успішного формування захисного щита морально-етичних норм в алгоритмі прийняття рішень штучним інтелектом.

На підставі цього, **метою статті** є дослідження особливостей правового забезпечення морально-етичних аспектів застосування роботів зі штучним інтелектом. Основними **завданнями** є дослідження проблемних аспектів дотримання морально-етичних норм роботами з штучним інтелектом, з'ясування основних шляхів вирішення зазначених проблем, зокрема, за допомогою права, а також занурення в європейський досвід.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання морально-етичних аспектів використання людьми роботів зі штучним інтелектом були предметом дослідження ряду науковців. Серед вчених, які досліджували окремі аспекти даної проблеми, доцільно виокремити праці Баранова О. А., Бежевець А. М., Позової Д. Д. та інших вчених.

Виклад основного матеріалу. Важливо відзначити, що мораль і право, як основні соціальні регулятори, що поєднані між собою та доповнюють один одного, є результатом творчої діяльності інтелекту людини. В результаті науковому прогресу постає проблемне питання про те, чи можуть мораль і право бути сприйняті штучним інтелектом (далі – ШІ), який є протилежним від інтелекту фізичної особи, та чи може такий інтелект керуватися ними при прийнятті автономних рішень. Та й взагалі, що вбачається як процес прийняття рішення для системи ШІ; які моральні та правові наслідки їх дій і рішень; чи можна притягнути систему ШІ до відповідальності за свої дії. Це далеко не повний перелік питань, які виникають під час підняття теми норм (як правових, так і морально-етичних), які мають регулювати питання, пов'язані з використанням технологій ШІ.

Між тим, норми моралі, на відміну від норм права, далеко не завжди мають формальне визначення, а отже, такі норми фактично не є загальновизначеними для всіх. Крім того, одне й те саме суспільство може налічувати в собі різні, відмінні і, навіть, взаємно протилежні сукупності моралі (релігійна мораль різноманітних віросповідань, корпоративна та етнічна мораль або пережитки минулих соціальних та політичних систем, так звана «імперіалістична мораль», яка може виправдовувати злочинність своїх намірів вищим благом тощо). Оскільки мораль не має уніфікованих правил поведінки, то їх дотримання не може формувати певний правовий обов'язок будь-якому суб'єкту взаємовідносин. Дійсно, ті морально-етичні норми, які не знайшли свого відображення в правових нормах, можуть спричинити, хіба що суспільний осуд. Звичайно, їх порушення може тягнути за собою і певні репутаційні ризики. Однак, якщо мова йде про ШІ, то ні репутаційні ризики, ні громадський осуд не можуть стати запобіжниками порушення етичних норм. Тому, розподіл соціальних норм на етичні та правові не працюватиме в роз'єднаному вигляді щодо ШІ. З цієї позиції варто висловити припущення, що дані норми мають становити комплекс правил поведінки, які будуть створювати рамки для тих автономних рішень, які може приймати ШІ.

Цю проблематику дуже добре ілюструє так звана проблема вагонетки, «Trolley problem» – уявний експеримент в етиці, під час якого слід пожертвувати одним або декількома життями, щоб врятувати інше або інші (Mikhail, 2007). Людство ще не вигадало ідеального готового рішення для цієї проблеми. Однак, можна відштовхуватись, наприклад, від поняття крайньої необхідності, в змісті якого допускається спричинення меншої шкоди задля запобігання або усунення реальної небезпеки чи більшої шкоди. Чи варто передбачити такий алгоритм прийняття рішень штучним інтелектом? В такому випадку, проблема вагонетки може вирішуватись жертвуванням навіть водієм. А тепер риторичне питання: який покупець зажадає купити авто з ШІ, в алгоритмі якого допускається жертвування своїм власником заради збереження більшої кількості життів (наприклад, натовпу пішоходів)?

Особа пізнає норми моралі протягом власного життя через свій особистий досвід. Він може визначатись і відповідністю формальним ознакам, виходячи з вимог законодавства, наприклад, досягнення віку юридичної відповідальності. При цьому, даний вік визначається, виходячи з того, що дитина, яка виховується в соціумі та спирається на морально-етичний комплекс правил поведінки, по досягненні віку тієї ж кримінальної відповідальності вже усвідомлюватиме неприпустимість вчинення правопорушень. Важливо відзначити, що для штучного інтелекту не є складним вивчити, проаналізувати та систематизувати чітко визначені моральні та правові норми у більш короткий відлік часу, ніж це вимагається від людини. Тож питання про те, чи може штучний інтелект засвоїти норми моралі, або чи зможе він спиратися на ці норми у власній поведінці ймовірно має позитивну відповідь.

Таким чином, у разі дотримання штучним інтелектом універсальних норм і приписів моралі, обов'язковим вважається їх відображення в певному зведеному акті правил поведінки, так само як здійснюється систематизація правових норм. Джоанна Брайсон з цього приводу доречно підкреслює, що місце ШІ в суспільстві є питанням нормативної, а не описової етики (Bryson, 2018).

З правової точки зору проблемні аспекти морально-етичної нерівності людей і роботів зі штучним інтелектом потребує більш кращого врегулювання на законодавчому рівні, зокрема, необхідно прийняти відповідні нормативно-правові акти, які мають деталізувати порядок використання роботів зі штучним інтелектом та їх правовий статус у суспільстві (Бежевець, 2019).

Ця деталізація дійсно є необхідною, втім така законопроектна робота потребує більш комплексного підходу. Як вказують деякі науковці, для цілей правового аналізу змісту суспільних відносин не важливо знання технічних або технологічних особливостей технічних засобів, за допомогою яких вони реалізуються. Це відповідає одному з фундаментальних принципів правової доктрини – технологічної нейтральності правового регулювання. Технічні або технологічні особливості деяких засобів,

в тому числі і ШІ, які використовуються під час реалізації суспільних відносин, можуть викликати тільки деякі особливості реалізації цих відносин, що в свою чергу зумовлює можливість появи деяких особливостей правового регулювання, яке в основі своїй залишається незмінним (Позова, 2017).

В той же час, Баранов О. А. доречно підкреслює міждисциплінарність досліджень, пов'язаних з ШІ, наголошуючи, що для формування системи правового регулювання «доцільно організувати проведення системних досліджень із залученням науковців, експертів та спеціалістів зі сфер штучного інтелекту, інформаційних технологій, робототехніки, комп'ютерної інженерії, програмування, нейробіології, нейропсихології, психології та ін» (Баранов, 2022).

Активне використання робототехніки у різних сферах життя людини зумовлює розробку не тільки тих етичних аспектів, що мають бути передбачені в алгоритмі прийняття ШІ рішень, але й етичних принципів для проектувальників, виробників та користувачів роботів. Сучасне суспільство безперечно потребує розробки теорій, методів та алгоритмів, необхідних для інтеграції суспільних, правових і моральних цінностей у технологічні розробки ШІ на всіх етапах розвитку (аналіз, проектування, створення, використання та оцінка, тобто аналіз використання технологій ШІ).

Саме тому, коли постає питання відповідальності ШІ, першочергово та беззаперечно має стояти питання відповідальності людини за розвиток таких технологій. Тому варто погодитись з тезою про те, що «відповідальний штучний інтелект – це відповідальність людини за розвиток інтелектуальних систем відповідно до фундаментальних людських принципів і цінностей, щоб забезпечити процвітання та добробут людей у сталому світі» (Dignum, 2018)

Зважаючи на це, та повертаючись до теми уніфікації норм, яких повинен дотримуватись штучний інтелект, варто підкреслити цінність напрацювань, які вже має європейська співтовариство. Так, у 2019 році Європейською комісією було опубліковано Рекомендації з етики для надійного штучного інтелекту (далі – Рекомендації) (European Commission, 2019). Дана Рекомендація задекларувала наступні принципи: поваги до автономії людини, запобігання шкоді, справедливості і пояснення. Також зазначалось про необхідність визнання та вирішення потенційних протиріч між цими принципами. Окрема увага звертається на ситуації, пов'язані з більш уразливими групами населення, зокрема, дітьми та людьми з обмеженими можливостями, а також на ситуації, які характеризуються асиметрією влади чи інформації, як-от між роботодавцями та працівниками, або між підприємствами та споживачами. Це говорить про те, що суб'єктний склад правовідносин, в яких використовується штучний інтелект є важливим фактором, який теж потрібно враховувати при формуванні етичних норм для ШІ.

Основна мета даної Рекомендації є сприяння надійному ШІ. Однак, що ж передбачає конструкт «надійний штучний інтелект»? Він є логічним продовженням вищезгаданого відповідального штучного інтелекту, відповідальність якого – це відповідальність людини, яка його розробила, технічно обслуговує чи використовує. З цієї позиції варто говорити про етичний аспект не тільки в алгоритмі ШІ, але й поведінці людини.

Отже, в Рекомендації надійний штучний інтелект має три компоненти, які повинні бути протягом усього життєвого циклу системи:

- Законність;
- 2) Етичність;
- 3) Надійність.

Всі ці три компоненти є невід'ємними та взаємопроникними, адже надійність має бути як з технічної, так і з соціальної точки зору, оскільки «навіть з благими намірами системи штучного інтелекту можуть спричиняти ненавмисну шкоду». Саме тут ми й повертаємось до питання відповідальності людини за результати дій ШІ, оскільки поки що немає підстав говорити про наявність у ШІ проявів волі, а отже категорії «умисел» та «необережність» не можуть бути застосовними до нього.

Висновки. Основні властивості, які мають бути притаманні ШІ – це поєднання необхідності дотримання не тільки правових, але й морально-етичних норм, які не завжди прописані в нормативно-правових актах, здатність до навчання, а також можливість аналізувати та приймати рішення відповідно до встановлених у суспільстві норм. Майбутні напрямки використання ШІ є істотно важливими: алгоритми, що надають можливість щогодини обробляти великі об'єми інформації, зможуть виявляти причинно-наслідкові зв'язки, встановлення яких у короткі проміжки часу не під силу людині, а відповідно, зробити прогнози точнішими, а рішення більш раціональними. Вирішення головної суспільної суперечності розвитку між зростаючими потребами людства і неможливістю задоволення усіх потреб суспільства потребує нових рішень, одним з яких і є використання ШІ. Зазначену суперечність можливо вирішити лише за допомогою пошуку аксіологічної раціональності суспільного функціонування, що передбачає раціональне, а не хаотичне використання ШІ.

Це потребує додаткової прогностичної оцінки в правовому та морально-етичному аспектах, що унеможливить перебування людства в невідповідному стані у разі виникнення нових викликів

пов'язаних з використанням ШІ. Рекомендації Єврокомісії базуються саме на цьому. Варто пам'ятати, що мета у вигляді надійного штучного інтелекту може бути досягнута лише тоді, коли людина візьме на себе відповідальність щодо формування такої надійності на різних етапах розробки, обігу та використання технологій ШІ.

Дослідження проведено в межах курсу «European Integration: legislation and the IoT» («Європейська інтеграція: законодавство та Інтернет речей») міжнародного проекту в сфері освіти напряму Жан Моне «Модуль» програми «Erasmus+» № 620017-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-MODULE (спільний проект КПІ ім. Ігоря Сікорського, Еразмус+ Жан Моне Фонду та Виконавчого агентства з питань освіти, аудіовізуальної діяльності та культури за підтримки ЄС)». Підтримка Європейською комісією випуску цієї публікації не означає схвалення змісту, який відображає лише думки авторів, і Комісія не може нести відповідальність за будь-яке використання інформації, що міститься в ній.

Golovko O., Bodnar E. Ethical and legal problems of using robots with artificial intelligence

The article reveals the problems of forming moral and ethical norms that should guide robots with artificial intelligence in the process of making autonomous decisions. It is noted that the achievements of mankind in the modern world are the result of the formation of common values and observance of not only legal norms, but also social morality. It is substantiated that the European experience in this field is a valuable asset that needs research and dissemination. In the article, considerable attention is focused on the fact that the process of development of innovative technologies creates new directions of research into social relations, which need to be regulated from both a legal and a moral and ethical point of view. It is substantiated that in the long term, humanity will need to develop its own vision in the direction of compliance with ethical and legal norms by robots with artificial intelligence.

Currently available legal acts are endowed with various types of ethical and legal norms, which allows to avoid situations with violation of human rights. However, the question arises of achieving a balance between moral and ethical and legal norms that exist in society in a situation where the role of these norms is decisive not only in the behavior of people, but also in the behavior of robots with artificial intelligence.

Key words: ethical norms, robots, artificial intelligence, EU legislation.

Література:

1. Mikhail, John, Universal Moral Grammar: Theory, Evidence, and the Future. Trends in Cognitive Sciences, 2007. Vol.11 No.4, Georgetown Public Law Research Paper, p. 143-152
2. Bryson, Joanna. Patience is not a virtue: the design of intelligent systems and systems of ethics. Ethics and Information Technology. (2018) 20: p. 15–26
3. Бежевець А.М. Правовий статус роботів: проблеми та перспективи визначення. Інформація і право. 2019. с. 61-67
4. Позова Д. Д. Перспективи правового регулювання штучного інтелекту за законодавством ЄС. Часопис цивілістики. 2017. № 27. 116-120.
5. Баранов О. А. Цифрова трансформація як джерело реновації парадигми рекодифікації та оновлення законодавства: огляд проблем. Право України. 2022. № 8. С. 28-47.
6. Dignum, Virginia. Ethics and Information Technology, ISSN 1388-1957, E-ISSN 1572-8439, Vol. 20, no 1, p. 1-3
7. High-Level Expert Group on Artificial Intelligence (2019) Ethics guidelines for trustworthy AI. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai> (дата звернення: 20.10.2022)

References:

1. Mikhail, John, Universal Moral Grammar: Theory, Evidence, and the Future. Trends in Cognitive Sciences, Vol.11 No.4, Georgetown Public Law Research Paper, p. 143-152
2. Bryson, Joanna. Patience is not a virtue: the design of intelligent systems and systems of ethics. Ethics and Information Technology. (2018) 20: p. 15–26
3. Bezhevets A.M. Pravovyy status roboty: problemy ta perspektyvy vyznachennya. Informatsiya i pravo. [Legal status of robots: problems and prospects of definition. Information and law]. 2019. pp. 61-67 [in Ukrainian]
4. Pozova D. D. Perspektyvy pravovoho rehulyuvannya shtuchnoho intelektu za zakonodavstvom EU. Chasopys tsyvilistyky. [Prospects of legal regulation of artificial intelligence under EU legislation. Journal of Civil Studies]. 2017. No. 27. 116-120 [in Ukrainian]

5. Baranov O. A. Digital transformation as a source of renovation of the paradigm of recodification and renewal of legislation: an overview of problems. Law of Ukraine. 2022. No. 8. P. 28-47.6. Dignum, Virginia. Ethics and Information Technology, ISSN 1388-1957, E-ISSN 1572-8439, Vol. 20, no 1, p. 1-3 [in Ukrainian]
7. High-Level Expert Group on Artificial Intelligence (2019) Ethics guidelines for trustworthy AI. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai> (дата звернення: 20.10.2022).

Стаття надійшла до редакції 02.12.2022

Стаття рекомендована до друку 07.12.2022

Збірник наукових праць

**ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”**

**ПОЛІТОЛОГІЯ
СОЦІОЛОГІЯ
ПРАВО**

**№ 3 (55)
2022**

Коректура • *В.О. Бабич*

Комп'ютерна верстка • *Ю.С. Семенченко*

Підписано до друку 13.12.2022 р. Формат 60×84/8.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Умовно друк. арк. 11,39. Тираж 150. Замовлення № 1222/522.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.